

บทที่ ๔

กลวิธีแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔

แนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด หมายถึง ทัศนะ หรือความคิดเห็น ซึ่งผู้เขียนต้องการสื่อแก่ผู้อ่าน เพื่อให้ความคิดเห็นนั้นเป็นความหมายหรือสาระสำคัญของ เรื่อง แนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดมีหน้าที่เป็นแกนหลักสำหรับเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของเรื่อง เช่น เหตุการณ์ ตัวละคร และฉาก เป็นต้น เข้าด้วยกันและเป็นจุดหมายสำคัญสูงสุดของเรื่อง

ในบทนี้จะกล่าวถึงกลวิธีแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ ผู้วิจัยพบว่า การแสดงแนวคิดมีลักษณะที่สำคัญ ๒ ประการดังนี้คือ

- ก. การแสดงแนวคิดโดยผ่านโครงเรื่อง
- ข. การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง

การแสดงแนวคิดทั้งสองประการนี้จะส่งเสริมและสนับสนุนกันเพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องชัดเจนและมีประสิทธิผลมากที่สุด

ก. การแสดงแนวคิดโดยผ่านโครงเรื่อง

โครงเรื่องมีความสำคัญต่อการแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ในสมัยนี้ เพราะโครงเรื่องมีหน้าที่เป็นเสมือนกรอบที่จะช่วยกำหนดขอบเขตและทิศทางให้ตัวละคร และการกระทำในโครงเรื่องให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายที่นักเขียนต้องการ กรอบของเรื่องเกิดขึ้นได้เพราะมีแนวคิดของเรื่อง เป็นเครื่องควบคุมและมีอิทธิพลต่อการเสนอรายละเอียดต่าง ๆ ในโครงเรื่อง ให้เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน และมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อนำเรื่องราวนั้นไปสู่จุดหมายของเรื่อง เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดนี้มีจุดมุ่งหมายคือมุ่งแสดงสาระสำคัญ หรือความคิดเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง กรอบของเรื่องหรือโครงเรื่องนี้จะ เป็นขอบเขตและแนวทางให้รายละเอียดต่าง ๆ ในโครงเรื่อง เช่น การกระทำและตัวละครต่าง ๆ มีบทบาทที่ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายดังกล่าว

ผู้วิจัยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้โครงเรื่องใน เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่ง เสนอแนวคิดในสมัยนี้เป็นกรอบที่มีประสิทธิภาพ เกิดขึ้นจากนักเขียนส่วนใหญ่มีกนิยมสร้างโครงเรื่องให้มีระบบระเบียบ มีลำดับเหตุการณ์ซึ่งเป็นเหตุและผลต่อกันชัดเจน ผู้อ่านจะเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องได้ง่าย สามารถมองเห็นความสัมพันธ์ของเหตุการณ์นั้น ๆ ได้ว่าเป็นเหตุและผลต่อกันอย่างไร และสามารถหยั่งรู้ได้ว่าเรื่องราวเหล่านั้นจะดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายหรือสาระสำคัญอะไรได้ไม่ยากนัก

โครงเรื่องใน เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่ง เสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๕๔๔ ส่วนใหญ่มี ลักษณะ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑. สถานการณ์ในโครงเรื่องเป็นสื่อกลางสำหรับนำแนวคิดไปสู่ผู้อ่าน
 ๒. การลำดับเหตุการณ์ในโครงเรื่อง เอื้ออำนวยต่อการแสดงแนวคิด
 ๓. การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องมีเอกภาพและความเป็นไปได้ของ เรื่อง
- ด้วยคุณลักษณะ ๓ ประการนี้ จะช่วยส่งเสริมและเกื้อหนุนกันให้การแสดงแนวคิดโดย

ผ่านโครงเรื่องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพหรือได้ผลดี ดังที่ผู้วิจัยจะอธิบายลักษณะต่าง ๆ ตามลำดับต่อไปนี้

๑. สถานการณ์ในโครงเรื่อง เป็นสื่อกลางสำหรับนำแนวคิดไปสู่ผู้อ่าน

แนวคิดในเรื่องสั้นประเภทมุ่ง เสนอแนวคิดคือ ความคิดเห็น หรือทัศนะซึ่งนักเขียนต้องการเสนอแก่ผู้อ่าน เนื่องจากความคิดเป็นนามธรรม ยากแก่การอธิบายหรือสื่อความหมาย และลักษณะพื้นฐานของรูปแบบ เรื่องสั้นต้องสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้อ่านด้วยทำให้ นักเขียนไม่สามารถแสดงแนวคิดออกมาในลักษณะของการให้คำนิยามหรือคำจำกัดความใด ๆ หรือแม้แต่ในลักษณะของการสั่งสอนหรืออธิบายข้อคิดต่าง ๆ ออกมาตรง ๆ ดังเช่น การเสนอข้อคิดทางศีลธรรมในงานเขียนประเภทคำสอน (didactic work) ได้

การแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นต้องแสดงออกมาโดยการสร้างเรื่องราวขึ้นมา เพื่อให้ผู้อ่านได้เพลิดเพลินไปกับโลกสมมติที่นักเขียนจินตนาการขึ้น แล้วจึงแฝงแนวคิดที่ต้องการเสนอให้ผู้อ่านได้รับรู้จากการกระทำและ ตัวละครในเรื่อง

เรื่องราวซึ่งเป็นสื่อกลางให้แนวคิดได้ดำเนินไปสู่ผู้อ่าน ประกอบด้วย การกระทำ ตัวละครซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดการกระทำ และฉากคือสถานที่และเวลาซึ่งมีการกระทำเกิดขึ้น เจือ สตะเวทิน (๒๕๑๐ : ๒๔) กล่าวว่า การสร้างเรื่องราวให้น่าสนใจต้องประกอบด้วยสถานการณ์

ที่มีข้อขัดแย้ง (conflict) อุปสรรค (obstacles) และการดิ้นรนต่อสู้ (struggle) เรื่องราวในเรื่องสั้นจึงมักเสนอในลักษณะของตัวละครต้องการมี ต้องการได้ หรือต้องการเอา ขณะอุปสรรคอะไรบางอย่าง ซึ่งจะทำให้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นสืบเนื่องไปเป็นเรื่องราวขึ้น ก่อนที่จะมีการเสนอรายละเอียดต่าง ๆ อย่างครบถ้วน นักเขียนมักจะผูกหรือวางเค้าโครงเรื่อง (plot) เสียก่อน โดยกำหนดอย่างคร่าว ๆ ว่า ในเรื่องที่เสนอควรมีตัวละครเอกเป็นใคร ต้องการทำอะไร (หรือต้องการได้อะไร) ที่ไหน เมื่อใด มีข้อขัดแย้งหรืออุปสรรคใดเกิดขึ้นบ้าง เป็นต้น และเมื่อได้โครงเรื่องแล้ว นักเขียนจะเพิ่มเติมรายละเอียดต่าง ๆ ลงไปให้ครบถ้วนตามต้องการ ซึ่งจะทำให้เกิดมีเนื้อเรื่อง (story) ขึ้น

สถานการณ์ซึ่งเป็นโครงเรื่องให้การกระทำและตัวละครได้เป็นสื่อแสดงแนวคิดแก่ผู้อ่าน ในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในสมัยนี้ พอจะสรุปได้เป็น ๑๔ สถานการณ์ ดังนี้คือ

๑. เรื่องอุปสรรคของความรัก

เป็นเรื่องราวของชายหญิงรักกัน แต่ความรักที่เกิดขึ้นนั้นไม่ราบรื่น มีเหตุขัดขวางหรืออุปสรรคที่คนทั้งสอง หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องฝ่าฟัน หรือขจัดเหตุขัดข้องนั้น อุปสรรคมีหลากหลายประการ แตกต่างกันไป เช่น ญาติผู้ใหญ่ขัดขวางในเรื่อง ประเพณี ของ ส. อมราตานนท์ ยงยุทธ ของ น. วสันตสิงห์ เรารักกัน ของ อ. บำเพ็ญ ฯลฯ ความแตกต่างทางศักดิ์ตระกูล เช่น ความรักต่างชั้น ของ พ. สุวรรณเวช สวนครัวของนิ่มนวล ของ บ. นุชศรี ความแตกต่างฐานะเศรษฐกิจ เช่น กาที่ลิมรั้ง ของ ส. เทียงประเทศ มาริสสา ของ ช. แสงเพ็ญ เรื่องของผู้ชาย ของ ชูสี สารนุศิษย์ ความแตกต่างเรื่องเชื้อชาติ เช่น สาวค่าเมือง ของ อ. ไชยาคำ บัวน้ำ ของ ปรีชา พิศรपाल ความแตกต่างเรื่องศาสนา เช่น รอยโศก ของ สาวิตรี และความแตกต่างเรื่องอุปนิสัย หรือ รสนิยมส่วนบุคคล เช่น สุตสวาท ของ ถ. ถวิลประวีติ ขวัญชีวิต ของ เขลง สากลภรรยา ของ แม่อมร เป็นต้น

๒. เรื่องที่เกิดปัญหาหรือปริศนา

เรื่องที่เกิดปัญหา ส่วนใหญ่ที่พบในเรื่องสามภรรยา มีเรื่องบาดหมาง

ผิดใจกัน ซึ่งมีทั้งคู่ที่ต้องการหย่าร้าง และคู่ต้องการประณีประนอม ทำให้เกิดเป็นปัญหาว่า ผลสุดท้ายเรื่องจะจบลงอย่างไร เช่นเรื่อง ผัวหนุ่มเมียสาว ของ มาต เตมัวแซล เรื่อง ไข่ดาว ของ สุณันทา และเรื่องอื่น ๆ ส่วนมากที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับผู้หญิงและครอบครัว หรือไม่ก็เป็นเรื่องที่เป็นปริศนาทำให้ผู้อ่านอยากรู้ว่า เหตุใดตัวละครจึงมีพฤติกรรมแปลก ๆ หรือเป็นปริศนา เช่น เหตุใดตัวละครเอกในเรื่อง เรื่องเท่านั้น ของ บุญรัต จึงต้องรีบร้อนปลีกตัวออกจากการสังสรรค์กับเพื่อนฝูง หรือ ในเรื่อง คู่ที่ดูกันมานานปี ของ พย. และ โลกุตตร ของ ล. ตรีสกุล เป็นเรื่องของหนุ่มสาวที่รักกันมานานแต่ก็ไม่ตัดสินใจแต่งงานกันเสียที เป็นต้น

๓. เรื่องการเข้าใจผิด

การเข้าใจผิดในโครงเรื่องมีหลายลักษณะ เช่น การทิ้งเพราะเข้าใจผิด คือเข้าใจว่าคนรักไปสนใจชายหรือหญิงอื่น เช่น เรื่อง เพื่อนเก่า-เมียรัก ของ ภาสกร ผัว ๑ เมีย ๑ ของ กรองกาญจน์ การคาดการณ์ผิดพลาด เช่น คิดว่าจะได้ลูกสะใภ้เป็นคนรวยในเรื่อง รับสะใภ้ ของ ญาณี คิดว่าลูกสะใภ้ของตนเป็นชาวต่างชาติในเรื่อง ลูกสะใภ้ ของ อุลิต การเข้าใจผิดคิดว่าผู้ที่ตนสนใจมิได้มีคุณสมบัติตามที่ตนคาดหวังไว้ในเรื่อง หนทางเดียว ของ อรัญยาณี เป็นต้น

๔. การสูญเสียคนรัก

เป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับชายหรือหญิงต้องสูญเสียคนรักไป ซึ่งอาจจะเกิดจากการตายจากกัน เช่น ในเรื่อง ลูกรักเมียชรัญ ของ ล. ศรีเสวก สายน้ำไหล ของ เพ็ชรบุรี รักที่โรยแล้ว ของ นุท เพ พาสนา และ ความหลังของแม่ชี ของ ส. เทียงประเทศ เป็นต้น หรือเกิดจากการถูกคนที่ดีกว่าแย่งคนรักไป เช่น ดีกว่าเพราะว่าร่ำรวยกว่า ซึ่งมีมากมายหลายเรื่อง เช่น ไอ้รักเอ๊ย ของ แสนสนิท ค่าของหญิง ของ ทองจันทร์ วรรณารถ ลัทธินิสตอลเมนต์ ของ ตั้งศรี ทาสน้ำเงิน ของ ส. วีระบัณฑิต ฯลฯ หรือ ดีกว่าเพราะมีศักดิ์ศรี หรือสถานะทางสังคมดีกว่า เช่น เป็นชาวกรุงเทพในเรื่อง วันหนึ่ง ของ สาคร ดีกว่าเพราะเป็นนักเรียนนอก ใน ความรักที่แหล่หนอ ของ ส. บุญพันธ์ น้ำไหลใจหญิง ของ ไตรรัตน์ และ รักระทมใจ ของ ส. ขาวใต้ เป็นต้น หรือ สูญเสียคนรักไปเพราะความบกพร่องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

เช่น ความหลายใจ รักเมื่อเลือกของฝ่ายชาย ใน พลาดรักครั้งแรก ของ จันทร์แรม เทพสถิต ทำให้สูญเสียหญิงทุกคนที่ตนพึงใจ เป็นต้น

๕. ความจำเป็นที่ต้องเสียสละคนรัก

การเสียสละสิ่งอันเป็นที่รักนั้น มิใช่จะทำได้ง่ายด้าย สถานการณ์เช่นนี้มีปรากฏอยู่ใน เรื่องสั้นประเภทมุ่ง เสนอแนวคิดจำนวนมาก สาเหตุของการต้องเสียสละคนรัก มีแตกต่างกันออกไป เช่น การเสียสละคนรักเพราะตนเป็นโรคร้าย เช่น เรื่อง ยอดความเสียสละ ของ สันต์ เทวรักษ์ ; ขาดวาสนา ของ อ. เพื่อนพงษ์ หรือเสียสละคนรักเพื่อรักษาเกียรติยศชื่อเสียงของคนรัก หรือตนเอง เช่น เรื่อง ยอดอารมณ์ ของ อ. ตุงคพินิจ ตีนตาฝัน ของ อังคณา ความจริงที่ไม่ตาย ของ อ. ตุงคพินิจ ฯลฯ หรือเสียสละคนรักเพื่อให้เธอหรือเขา ได้รับความสุขหรือความสบายกับคนที่ดีกว่า เช่นรำรวยกว่า เช่น ไม่เหมือนหมาย ของ อ. กุลเสณี ผู้เสียสละ ของ จำนงค์ เกตุนุติ และ เพื่อนรักศักดิ์หญิง ของ โปรทนต์ ฯลฯ

๖. การได้คนที่สาบสูญกลับคืน

เป็นเหตุการณ์ของคนทีสาบสูญไปกลับคืนปรากฏตัวอีกครั้ง หรือการพบกันของคนที่ไม่ได้พบกันเป็นเวลานาน เป็นสถานการณ์ทำให้ได้รับรู้อะไรบางอย่างในช่วงเวลาที่ขาดหายไป พบกันนั้น เช่น การกลับคืนมาพบกันอีกครั้งของสามีภรรยา ซึ่งต้องจากกันไปนาน เช่น เรื่อง ไม่ลืมความหลัง ของ ผู้เยาว์ ผู้ที่กลับมา ของ ประกาย สาระจำนง ผู้ทำลาย ของ รุ่งเรือง หรือการพบกันอีกครั้งของชายหญิงซึ่งเคยชอบพอกัน ในเรื่อง รักภักดิ์ ของ ช. เอี่ยมศิริ และ ปีใหม่-ขวัญใหม่ ของ อ. บำเพ็ญ เป็นต้น

๗. การพบความชั่วของคนรัก

เป็นสถานการณ์อย่างหนึ่งที่หญิงชายเมื่อรักกันแล้วได้พบว่าอีกฝ่ายหนึ่งมีความบกพร่อง เช่น มีสามีหรือภรรยาอยู่แล้ว เช่นในเรื่อง คำสารภาพของผู้หญิงคนหนึ่ง ของ ท. วีรภัทร์, น้ำใจคนชั่ว ของ ส. ภาณุเสฐียร เจ้าของหวง ของ ส. พิบูลย์สวัสดิ์ ทรายกองดิน ของ พิภูล ทองน้อย วาสนาเจ้าเอี้ยง ของ พาณี หรือพบว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีคนรักใหม่ หลายใจ, หรือรักเมื่อเลือก เช่นเรื่อง พิมหนาพิม ของ หลวงพ่อเพชร, เสรีของบังอร ของ อ. รั้งลิยานนท์ ผู้อาศัย ของ อ. ตุงคพินิจ ความต้องการของหญิง ของ พล วีระ หญิงที่มีเกียรติ ของ อ. รั้งลิยานนท์ และ แม่ดารา ของ สาคร หรือ การพบว่าคนรักไม่รักตนจริง

แต่ให้ความสำคัญแก่สิ่งอื่นมากกว่า เช่น เงิน เป็นต้น เช่นเรื่อง ผู้ที่มาจากโลกบริสุทธิ์ ของ ศรีบูรพา ความรักของผู้หญิง ของ ล. จุลนิษฐ ไทนกงจักร์-ไทนดอกบัว ของ เทวี และ สัญญาชาติญาณ ของ ทองอยู่ พิพาเสถียร เป็นต้น

ในสถานการณ์การพบความชั่วของคนรักนี้ ผู้วิจัยได้จัดรวมเอาการพบความชั่วของคนรักในลักษณะอื่น เช่นพ้อพบความชั่วของลูก เช่น การที่ลูกมีคนรักในขณะที่ยังเล่าเรียนอยู่ในเรื่อง ทาสกามเทพ ของ ส. จันทมิตร หรือลูกประพฤติดนเสื่อมเสียในลักษณะอื่น ๆ ทำให้พ่อแม่ผิดหวัง ในเรื่อง สัญญาครั้งสุดท้าย ของ ป. บุระะศิลป์ รวมไว้ในหัวข้อนี้ด้วย

๘. การคบชู้

เป็นสถานการณ์ของการนอกใจ การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชาย หรือหญิงคนอื่น ซึ่งมีทั้งที่คนรักไม่เฉลียวใจ หรือเรื่องยังคงปกปิดเป็นความลับ เช่น เรื่อง โก้งยังไม่เห็นตีนงู ของ ยาจิต หรือต่างฝ่ายต่างก็มีชู้ด้วยกันทั้งคู่ ในเรื่อง โก่งแก่กับงูพิษ ของ วาจา หรือผู้หญิงมีชู้แล้วหนีตามชายชู้ไป ในเรื่อง โมรา ของ สีชล ลดา เอ๋ยลดา ของ อุบล ส่องศรี หรือเมื่อฝ่ายหญิงคบชู้แล้ว ฝ่ายชายจับได้ก็ไม่ต้องการเธออีกต่อไป ในเรื่อง ชายชาวนา ของ วรวิทย์ เมื่อรักโรย ของ ชัชรัตน์ เขยอรุณ หรือเมื่อจับได้แล้วฝ่ายชายจึงฆ่าฝ่ายหญิงและชายชู้เสีย ในเรื่อง เขาชิวเพราะหญิง ของ ส. พิบูลย์สวัสดิ์

๙. การก่ออาชญากรรมเพราะความรัก เป็นเหตุ

เป็นสถานการณ์ที่มีการชู้เขี้ยว ใช้กำลังหรือฆ่าฟันกันอันเนื่องจากความรักความแค้น เป็นต้นเหตุ เช่น เมื่อชายรู้ว่าหญิงที่ตนรักปฏิเสธเขาก็ข่มขืนเธอ ในเรื่อง ชัยชนะของชาย ของ ทองศรี หรือ เมื่อรู้ว่าหญิงไม่รักตนจึงฆ่าเธอเสีย ในเรื่อง ปางหละ ของ แดงต้อย หรือลูกแค้นที่ถูกพ่อแม่ทอดทิ้งไม่ยอมรับตนเป็นลูก และปล่อยให้คนอื่นเลี้ยงดู โดยที่คนทั้งสองไม่ได้เฉลียวแล จึงฆ่าผู้ให้กำเนิดเสีย ในเรื่อง บาปของใคร ของ วรทัศน์ หรือ เมื่อ คนรักของตนถูกรังแก ฝ่ายชายจึงตามแก้แค้น ในเรื่อง ลปรอยช้ำ ของ ชลอ บุญยศิษฐ์

สถานการณ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความรัก อันนำมาเป็นโครงเรื่องยังมีอีกบ้างแต่ปรากฏเป็นจำนวนน้อยกว่า ๘ สถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น แต่พอจะกล่าวถึงเป็นสังเขปได้บ้าง เช่น สถานการณ์ของการแข่งขันระหว่างคนที่มีฐานะสูงกับคนที่มีฐานะต่ำ (ในแง่สถานะทางสังคม หรือ เศรษฐกิจ ก็ได้) เช่นในเรื่อง นอกกับใน ของ บุศราคำ สถานการณ์ของคนที่เป็นศัตรูกันก่อวิกฤตการณ์ที่สำคัญ เช่น ฆ่าฟันกันหรือพยายามทำร้ายแข่งดัดกัน เช่น เรื่อง เพื่อนร่วมสาบาน

ของ ส. ทรัพย์สมบูรณ์, สถานการณ์ของการตัดสินใจผิด เช่น การเลือกคู่ได้คนไม่ดี เช่น เรื่อง ทางของผู้ชนะ ของ สุภัทรา และ อรสา ของ รำพรรณ และสถานการณ์ที่ความเป็นศัตรูกลายเป็นความรัก เช่น ฝ่ายชาย ไม่ชอบฝ่ายหญิง แต่ภายหลังทั้งสองก็รักกัน เช่น เรื่อง หนุ่มหน้าใหม่ ของ เจือกาญจน์ เป็นต้น

๑๐. การเสียสละเพื่อญาติ

เป็นสถานการณ์ของการเสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อความสุขของญาติพี่น้อง เช่น พี่สาวยอมลำบาก หรือยอมเสียสละความสุขเพื่อน้อง เช่น เรื่อง จรรยาณารี ของ จันทรมาร สุดนุชา ของ ประกอบ ความรักของพี่สาว ของ "?" หรือ พ่อหรือแม่ ยอมสละความสุขส่วนตัว เพื่อความสุขของลูก ในเรื่อง แม่ ของ ส. พรปรีชา ลูกรักของแม่ ของ เทพ วีรวรรณ และ สองจิตก็สองใจ ของ รุจิรัตน์ จิตตยโสธร หรือในทางกลับกัน ลูกยอมปฏิบัติตนเพื่อความพอใจและ สุขสบายของพ่อแม่ เช่น ในเรื่อง งานหัวใจ ของ ศ. สุรียพันธ์ สคราย ของ แคนเดือน กรรมไม่สิ้น ของ ศ. เจริญสุข และ ผู้กตัญญู ของ ัฒญชาติ เป็นต้น

๑๑. การอุทิศตนเพื่ออุดมคติ

เป็นสถานการณ์ของตัวละครเชื่อมั่นในความคิด หรืออุดมคติของตนจนยอมทุ่มเท เวลา ความสามารถ หรือแม้แต่ชีวิตเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย หรือดำรงซึ่งความเชื่อนั้นไว้ เช่น การมุ่งมั่นประกอบอาชีพการงานที่ตนเชื่อว่าจะถูกต้อง และนำความเชื่อก้าวหน้ามาให้ชาติได้ ในเรื่อง เรื่องของมาลีณี ของ ศรีอุทัย ผมเป็นเกษตรกร ของ นิพนธ์ มีชาวดมาชาย ของ สุรีย แดงอ่อน มนุษย์ตัวอย่าง ของ ล. ศรีเสวก หรือความเชื่อเรื่องพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่มีความยิ่ง ชีวิต ทำให้ตัวละครยอมสละชีวิตเพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของตนเอง หรือเมื่อรักษาพรหมจรรย์ ในเรื่อง บริสุทธิ์ยอดปรารถนา ของ อาลีส์ เวร ของ เสงี่ยมใจ พันธุ์เพ็ญ และ ทางเดิน ของ นุชบากร หรือการยอมจำนนรับชะตากรรมที่ต้องถูกตัดสินประหาร ชีวิต ทั้ง ๆ ที่ตนไม่มีความผิด เพราะตัวละครมีความเชื่อว่าเป็นเวรกรรมของตนที่ทำให้ประสบกับ ชะตากรรม เช่นนี้ ในเรื่อง บาปที่มองเห็น ของ บ. นุชศรี หรือการที่ตัวละครยอมจากหญิง คนรัก เพื่อไปเป็นทหารหรือไปทำสงคราม เพราะเชื่อว่าเป็นการแสดงออกของความรักชาติ เช่น เรื่อง ของ นฤมล ของ อุลิต ยอดดวงใจ ของ วิริยะกุล หล่อนรักทหาร ของ อนงค์ พงศ์พิพิธ วาสนา ของ ก. แพรพรรณ ฯลฯ และ เรื่องที่ตัวละครแสดงความกล้าหาญในการสู้รบกับข้าศึก

เพื่อป้องกันเอกราชของประเทศ ในเรื่อง เลือดกลาง ของ สุวรรณมานพ และ ลูกบ้านโป่ง ของ ล. ค. เชนทรทวา เป็นต้น

๑๒. การเสียสละเพื่อสนองความต้องการอารมณ์

(อารมณ์ในที่นี้หมายถึงความรัก) เป็นสถานการณ์เกิดขึ้นจากการเสียสละเพื่อสนองความต้องการของอารมณ์ ที่พบมากก็คือ หญิงสาวตัดสินใจหนีออกจากบ้านไปอยู่กับชายที่ตนรัก ยอมสละชื่อเสียง ความสุขสบาย และทรัพย์สินเงินทอง แม้จะถูกตัดขาดจากพ่อแม่ เป็นต้น เช่น เรื่อง ข้อชัยพฤกษ์ ของ วรัญญ บองตอง ของ พระอภัย รักอิสระ ของ สุจิตร์ บุญรัตพันธุ์ คู่ที่ลูกสาวเลือก ของ ประทีป บัวรอด เมียของสด ของ เกสร และ แนวทาง ของ เทพ วีรวรรณ เป็นต้น หรือการเสียสละในรูปแบบอื่น เช่น การพยายามหนีจากการคุมขังหลายครั้งหลายคราเพื่อให้ได้พบคนรัก ใน เสียงชีวิต ของ วิทยา งามวรรณ การอดทนพยายามให้กำลังใจคนรักเพื่อช่วยให้เขาเลิกจากการติดเหล้า ใน เรื่องรัก ของ พลัพลิง การยอมสละชีวิตช่วยคนรักให้พ้นจากอันตราย ใน หนองสะเลียม ของ เกวลี คู่พิสวาท ของ อูษา เป็นต้น

๑๓. เรื่องความไม่ฝัน

เป็นสถานการณ์ที่ตัวละครต่อสู้อุปสรรคเพื่อให้บรรลุความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้ ความปรารถนาคือเป็นเพียง "ความต้องการ" มิได้สูงส่งในความหมายของอุดมคติดังที่เสนอในข้อที่ ๑๑ เช่น ลักษณะของตัวละครที่ทะเยอทะยาน สร้างหลักฐานปักแผ่นแก่นต้น (โดยเฉพาะแง่เศรษฐกิจ) เช่น เรื่อง ผลความหลัง ของ พาณี เป็นเรื่องของหญิงคนหนึ่งพยายามสร้างตัวเองให้ร่ำรวย เพื่อลบคำสบประมาทที่เคยได้รับการดูถูกว่ายากจน หรือเรื่อง ประทาน ของ บุญปรุง ส. และ ขรอยกรรม ของ เทพินทร์ เป็นเรื่องของชายที่มุ่งทำงานหาเงินเช่นกัน

๑๔. ความสำนึกผิด

เป็นสถานการณ์ที่ตัวละครเริ่มต้นด้วยการทำผิดพลาด แต่แล้วภายหลังรู้สึกสำนึกในความพลั้งพลาดของตน ก็กลับตัวกลับใจ เช่น ผู้ร้ายหรืออาชญากรสำนึกผิดแล้วกลับตัวเป็นคนดี ในเรื่อง นักโทษประหารชีวิต ของ ทวี สภาพบุรุษภายใน ของ "๑๑๑" หรือ ผู้ชายที่เคยประพฤติเสเพล กลับตัวเป็นผู้ที่ตั้งใจเล่าเรียน หรือ ทำมาหากิน ในเรื่อง ต้นสลายปลายงาม ของ เจือกาญจน์ กุหลาบแดง ของ วรทัศน์ หญิงคนแรก ของ วรมิตร แม่-เมีย ของ

ศรีนิล หรือ หญิงที่เคยไฝผ่นอยากร่ำรวย มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างทรุทรากลับสำนึกตัวได้และ
พอใจที่จะหาความสุขตามสภาพฐานะของตน ในเรื่อง เพ็ญศรี ของ ม. กมล ต้นไม้ทอง
และ ไข่น้ำกับแอม ของ ฉ.น.ท. ส่วนสถานการณ์ที่หญิงสาวเคยพึงเพื่อ พอใจการสมาคม
สังสรรค์คบหาชายมากหน้าหลายตา รู้สึกว่าการกระทำเช่นนั้นไม่ถูกต้อง ซึ่งสถานการณ์นี้มี
เป็นจำนวนมาก เช่นเรื่อง ข้าราชการสตรี ของ บ. นุชศรี อวสานของสายใจ ของ
ศรีสว่าง ผีเสื้อฤดูหนาว ของ ส. วัชรบัณฑิต ดาวคนอง ของ อุทิศ เพชรที่มีรอยร้าว
ของ ประกาย สารระจ่าง ฯลฯ

๑๕. การช่วยเปลี่ยนทุกข์

เป็นสถานการณ์ที่ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งได้รับความทุกข์หรือตกอยู่ในระหว่าง
อันตรายแล้วมีตัวละครอื่นมาช่วยเหลือ เช่น ให้คำปรึกษา หรือคำปลอบใจ เช่นเรื่อง พี่สะใภ้
ของ อูมา โรคไม่รัก ของ ศรีเพชร อาหารทางใจ ของ ล. วีระโยธิน และ รักของ-
เสณี ของ ส. นันทสุทธิ หรือ การช่วยเหลือในลักษณะของการอุปถัมภ์หรือเกื้อหนุนในรูปแบบ
อื่น ๆ เช่น ในรูปของการให้ที่อาศัยพักพิง ในเรื่อง หนทางชีวิต ของ ปรีชา พัตรपाल การ
ให้เงิน ในเรื่อง ความดีที่ล้างความชั่ว ของ ชิงชัย ณ สวนขวัญ เป็นต้น หรือ ในลักษณะของ
การที่ตัวละครตกอยู่ในห้วงทุกข์ แล้ววิงวอน ขอร้องให้คู่กรณีมีความเมตตา ยอมตามความ
ปรารถนาของตน เช่นในเรื่อง ทูนหัวของเอิบ ของ วรมิตร และ วิงวอน ของ ส. โพธิศิริ
 เป็นต้น

๑๖. การแข็งข้อหรือขบถ

เป็นสถานการณ์ที่ตัวละครที่เป็นฝ่ายถูกปกครอง ต่อต้านหรือไม่ยินยอมปฏิบัติตาม
ความประสงค์ของฝ่ายปกครอง เช่น สาวใช้ไม่ยอมอยู่ภายใต้การกดขี่ของนายจ้าง จึงหลบหนี
ออกจากบ้าน ในเรื่อง มุมหนึ่งของชีวิต ของ เปรมโกศล หรือ สาวใช้ทำร้ายนายจ้างซึ่งพยายาม
ปลูกปล้ำตนในเรื่อง ค่าของคน ของ เปรมโกศล หรือการที่ลูกสาวประท้วงหรือต่อต้านการ
บังคับให้ตนแต่งงานกับชายที่ไม่รักด้วยการหนีตามคนรักไป ในเรื่อง ล้างแพ้งของข้าพเจ้า ของ
ช. แสงเพ็ญ และ ความรักไม่มีขาย ของ เบญจ

๑๗. เรื่องเหตุร้ายต่าง ๆ

เป็นสถานการณ์ที่สื่อให้เห็นถึงความลำบากทุกข์ยากของตัวละคร เช่น สภาพ
ความวิบัติของครอบครัว หรือของตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง ในเรื่อง ชีวิตลำเค็ญ ของ รุจา-เพ็ญศรี

๑๘. เรื่องความบ้า

เป็นสถานการณ์ของตัวละครที่มีสภาพจิตใจผิดปกติและแสดงพฤติกรรมแปลก ๆ เช่น ในเรื่อง ถ้าโลกหันมาหัวเราะกัน ของ จรลี และ โรคเส้นประสาท ของ มนทิรา เป็นต้น สถานการณ์ต่าง ๆ ที่พบในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ มีข้อนำสังเกตบางประการ ดังนี้คือ

ก) โครงเรื่องซึ่งเกิดจากสถานการณ์ที่คล้ายคลึงหรือสถานการณ์เดียวกัน อาจมีจำนวนเหตุการณ์ (การกระทำ) และช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์เหล่านั้นเกิดขึ้น ยาวนานต่างกันก็ได้ เช่น เรื่อง พี่สะใภ้ ของ ฤมา และ อาหารทางใจ ของ ล. วัชรโยธิน ต่างมีโครงเรื่องเกิดขึ้นจากสถานการณ์เดียวกันคือ การช่วยเปลื้องทุกข์ โครงเรื่องของ พี่สะใภ้ เกิดขึ้นจากการกระทำจำนวนมาก เหตุการณ์ต่าง ๆ ใน พี่สะใภ้ มีดังนี้ บังอรรักใคร่และแต่งงานกับ ร.ต.อนันต์ ในวันที่เธอลาจากบ้านเพื่อย้ายไปอยู่กับสามี นงคราญ ซึ่งเป็นพี่สาวของบังอรได้สั่งเสียและกำชับว่าถ้ามีเรื่องเดือดร้อนใจให้มาปรึกษากันได้ เพราะนงคราญรู้จักนิสัยใจคอบังอรดีว่าเธอแต่ใจตัวเองมาก เมื่อบังอร อยู่กับสามีที่บ้านพักต่างจังหวัดได้ระยะหนึ่ง น้องสาวของอนันต์ชื่อ นาด และคุณป้าของ เขามาเยี่ยมและพักอยู่ด้วย บังอรได้พบว่าอนันต์และนาดสนิทสนมและรักใคร่กันมาก ทำให้เธอน้อยใจที่อนันต์ไม่ใคร่สนใจ เธอเลย ในขณะที่น้องของเธอพักอยู่ด้วย

บังอรได้กลับบ้านไปปรับทุกข์กับนงคราญ ๆ จึงได้ชี้แจงและปลอบโยนเพื่อให้บังอรใจกว้างกว่าที่เป็นอยู่ บังอรจึงรู้สึกตัวและกลับบ้านด้วยอารมณ์แจ่มใส ไม่รังเกียจนาดอีกต่อไป

ส่วนเรื่อง อาหารทางใจ ในสถานการณ์ช่วยเปลื้องทุกข์ เช่นกันนี้ กลับมีเพียงการพูดคุยของหญิงสาว ๒ คน ในช่วงเวลาที่ฝนตกหนักของเช้าวันหนึ่ง หญิงสาวชื่อจิตต์มาพบ "ฉัน" ซึ่งเป็นผู้เล่าด้วยอาการเสียอกเสียใจ แล้วจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นกับตนให้เพื่อนสาวฟังว่า ชายคนรักได้ละทิ้งตนและไปแต่งงานกับหญิงอื่น "ฉัน" จึงได้พูดคุยปลอบใจพร้อมกับชี้ให้เห็นความบกพร่องของชายหนุ่มคนนั้น เพื่อไม่ให้จิตต์รู้สึกเสียใจมากกับการจากไปของคนรัก และแนะนำการเลือกคบหาสมาคมกับชายอื่นว่าควรจะมีหลักเกณฑ์อย่างไร สถานการณ์ในเรื่อง อาหารทางใจ นี้ จึงมีเพียงเหตุการณ์เดียวและอยู่ในช่วงเวลาที่ยาวจำกัด ต่างจากเรื่อง พี่สะใภ้ ที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น

ข) ในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ เรื่องหนึ่ง ๆ อาจจะ มีโครงเรื่องซึ่งเกิดจากสถานการณ์เดียวกัน หรือคล้ายคลึงกัน แต่อาจมีการเน้น

การกระทำที่ต่างกันได้ เช่น เรื่อง น้ำไหลใจหญิง ของ ไตรรัตน์ และ เรื่อง รักระทมใจ ของ ส. ขาวใต้ ทั้งสองมีโครงเรื่องที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันคือ ตัวละครเอกสูญเสียหญิงคนรักให้แก่ชายอื่นที่ดีกว่า แต่ต่างกันที่เรื่อง น้ำไหลใจหญิง มีโครงเรื่องที่เต็มไปด้วยพฤติกรรมที่เป็นการกระทำภายนอก (physical action) กล่าวคือ ตัวละครเอก ชื่อ เขาวน ค่ำรุ่ง เกียรติ อายุ ๒๔ ปี มีอาชีพเป็นนักหนังสือพิมพ์ มีฐานะปานกลาง ได้รู้จักกับ ขวัญใจ งามพงษ์ ลูกสาวคนสวยของคุณพระศรีวรพันธ์ ในงานฉลองรัฐธรรมนูญประจำปี ๒๔๗๔ ต่อมาหนุ่มสาวทั้งสองชอบพอสนิทสนมกันจนเป็นคนรัก แต่แล้ว เกิดมีปัญหาคือ หนุ่มนักเรียนนอกชื่อ ดุสิต เสรีภิรมย์ ได้มารู้จักและชอบพอขวัญใจ เนื่องจาก ดุสิตมีฐานะและการศึกษาดีกว่าเขาวนมาก จึงทำให้ขวัญใจ เริ่มเห็นห่างจากคนรักของเธอ และในที่สุดวันหนึ่ง ขณะที่เขาวนไปหาขวัญใจที่บ้านของเธอ เขาได้เห็นภาพบาดใจที่ทำให้รู้ความจริงว่า เขาได้สูญเสียคนรักไปแล้ว หลังจากนั้นเขาจึงเขียนจดหมายไปตัดความสัมพันธ์กับขวัญใจ และหายหน้าไปจากกรุงเทพ โดยที่ไม่มีใครรู้ว่าเขาวนไปอยู่แห่งหนใด

จะเห็นได้ว่าเรื่อง น้ำไหลใจหญิง นี้ ประกอบไปด้วยพฤติกรรม ซึ่งเป็นการกระทำภายนอกของตัวละคร คือ การพบกันของ เขาวน และ ขวัญใจ การติดต่อกับความสัมพันธ์ใกล้ชิดจนกระทั่งกลายเป็นคู่รัก การพบกันของขวัญใจ และดุสิต ขวัญใจสนิทสนมและชอบพอกับดุสิต เขาวนได้พบขวัญใจกับดุสิตอยู่ด้วยกัน จึงรู้ความจริงว่า เขาได้สูญเสียคนรักให้ชายอื่นแล้ว และสุดท้ายเขาวนเขียนจดหมายไปตัดความสัมพันธ์กับขวัญใจ

ส่วนเรื่อง รักระทมใจ มีเรื่องย่อว่า ชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อสุด ได้เข้ามาขออาศัยพักอยู่กับใจ เพื่อนที่เพิ่งรู้จักและชอบพอ้อหยาดด้วยกัน เมื่อแรกที่อยู่ร่วมกันนั้น สุดมีอาการเศร้าซึม สภาพจิตใจอ่อนแอและบอบช้ำมาก โดยที่ไม่มีใครรู้สาเหตุ จนในที่สุด สุดล้มเจ็บลง และไม่มีทีท่าว่าจะมีอาการดีขึ้นเลย และความจริงก็ได้เปิดเผยขึ้นมาว่า สุดไม่มีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่นั้นเอง เขาได้เล่าเรื่องแต่หนหลังซึ่งทำให้เขาชอกช้ำมาจนบัดนี้ ให้แก่ใจฟังว่า เมื่อไม่นานมานี้เขารักผู้หญิงคนหนึ่งชื่อเฮียด แต่แล้วถูกชดชวาง กัดกัน จากผู้ใหญ่ของเธอ เฮียดถูกพาตัวไปอยู่ต่างจังหวัด แต่ก่อนจะเดินทางไปนั้น หนุ่มสาวทั้งสองลอบพบกันและเฮียดให้คำมั่นสัญญาว่าจะรักสุดตลอดไป แต่แล้ว ๑ เดือนผ่านไป เฮียดกลับมาจากต่างจังหวัดพร้อมกับคู่หมั้น ซึ่งเป็นหนุ่มนักเรียนนอก เมื่อพบหน้าสุดอีกครั้ง เฮียดก็มิได้ทักทายหรือสนทนาด้วย ทำให้สุดเสียใจมากและเนรเทศตัวเอง มาอยู่เสียที่ต่างจังหวัด หลังจากสุดเล่าเรื่องราวแต่หนหลังและคร่ำครวญถึงความ

เสียใจ ความเจ็บช้ำ อันไม่อาจหักใจที่เคยมีต่อเหยียดได้ให้ใจฟัง และคืนนั้นเองสุดก็จบชีวิตลงด้วยความทรมาน

ในเรื่อง รักระทมใจ นี้ แสดงให้เห็นสภาพจิตใจของสุด เป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นความเสียใจที่เขาต้องสูญเสียคนรัก แสดงให้เห็นความอาลัยอาวรณ์ที่ไม่อาจหักใจจากเหยียดได้ และแสดงให้เห็นความชอกช้ำจากการกระทำของหญิงคนรัก โดยเฉพาะการที่เธอไม่ยอมหักท่ายหรือสนทนากับเขา สุดเป็นผู้เล่าเรื่องราวแต่หลังและรำพันความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้ให้ใจฟังในวันที่เขาสิ้นใจนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า เรื่องสั้นที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์เดียวกัน อาจมีการเสนอเหตุการณ์หรือการกระทำในเรื่องให้ต่างกันออกไปได้ ดังเช่น เรื่อง น้ำไหลใจหญิง แสดงให้เห็นการกระทำภายนอกเป็นส่วนใหญ่ แต่ในเรื่อง รักระทมใจ แสดงให้เห็นสภาพจิตใจและอารมณ์ อันเป็นการกระทำภายในของตัวละครเป็นส่วนใหญ่

ค) ในโครงเรื่องที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์ที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน อาจแสดงให้เห็นแนวคิดที่แตกต่างกันได้ ทั้งนี้ ต้องขึ้นอยู่กับกรกระทำและตัวละครในโครงเรื่องว่าเคลื่อนไหวหรือมีความเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นสาระหรือความคิดใด และการแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องว่าเป็นอย่างไร เช่น เรื่อง รักระทมใจ ของ ส. ขาวใต้ กับ ลัทธิอินสโตลเมนต์ ของ ตั้งศรี มีโครงเรื่องที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์เดียวกัน คือ ตัวละครเอกสูญเสียคนรักให้กับชายที่ติกว่า แต่เรื่อง รักระทมใจ แสดงให้เห็นแนวคิดว่าความรักมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ส่วน ลัทธิอินสโตลเมนต์ กลับแสดงให้เห็นแนวคิดว่าเงินตรามีความสำคัญมากกว่าความรัก หรือเรื่อง ความรักไม่มีขาย ของ เบญจะ มุมหนึ่งของชีวิต และ ค่าของคน ของ เปรมโกศล ต่างมีโครงเรื่องที่เกิดขึ้นจากสถานการณ์เดียวกันคือ การขบถ หรือ แข็งข้อ ของผู้อยู่ใต้ปกครองที่มีต่อผู้ปกครอง แต่ในเรื่อง ความรักไม่มีขาย แสดงให้เห็นแนวคิดว่า ความรักมีความสำคัญมากกว่า ประเพณีคฤมณฺชน ส่วนเรื่อง มุมหนึ่งของชีวิต และ ค่าของคน แสดงให้เห็นแนวคิดว่า ผู้หญิงไม่ใช่สินค้าที่ใครจะนำไปขายเพื่อเป็นทาสแรงงานหรือนางบำเรอ หากแต่ผู้หญิงควรจะมีคุณค่าในความเป็นมนุษย์ของตน

กล่าวโดยสรุปแล้ว ถึงแม้ว่าสถานการณ์ในโครงเรื่องจะเป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการสร้างโครงเรื่อง เพื่อช่วยในการแสดงแนวคิดของเรื่องได้อย่างมีประสิทธิผลก็ตาม แต่โดยตัวสถานการณ์เองแล้วไม่อาจแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องได้ชัดเจน

เพราะบทบาทสำคัญของสถานการณ์เหล่านี้ เป็นเพียงสื่อกลางสำหรับนำแนวคิดไปสู่ผู้อ่าน เท่านั้น นักเขียนต้องอาศัยคุณลักษณะประการอื่นของโครงเรื่อง (คือ การลำดับเหตุการณ์ที่ผู้อ่านสะดวกต่อการแสดงแนวคิด และการเสนอเหตุการณ์ที่มีเอกภาพและความเป็นไปได้ของเรื่อง) ประกอบกับการแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องร่วมด้วยช่วยกันทำให้การกระทำและตัวละครในสถานการณ์เหล่านั้นได้แสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องอย่างชัดเจน

๒. การลำดับเหตุการณ์ในโครงเรื่อง ผู้อ่านสะดวกต่อการแสดงแนวคิด

โครงเรื่องในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ มีการจัดลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในเรื่องที่ค่อนข้างเป็นระเบียบ กล่าวคือมีตอนเริ่มต้นเรื่อง ตอนกลางซึ่งเป็นตอนดำเนินเรื่อง และตอนจบเรื่องที่ได้ชัดเจนทำให้ผู้อ่านสามารถติดตามเรื่องราวได้ง่าย ไม่ค่อยสับสนและสามารถจับทิศทางของเรื่องได้ว่าจะนำไปสู่ความหมายหรือสาระสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งได้ไม่ยากนัก

การจัดลำดับเหตุการณ์ในโครงเรื่องของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ มีลักษณะที่พอสรุปได้ ดังต่อไปนี้ คือ

ก) ตอนต้นเรื่อง หรือตอนเริ่มเรื่อง (exposition)

ตอนต้นเรื่อง คือ ตอนที่มีการเปิดเรื่องให้ผู้อ่านได้รับรู้ข้อมูลหรือภูมิหลังของตัวละคร สภาพของฉาก (สถานที่และเวลา) และเหตุการณ์ก่อนหน้าที่จะมีการเสนอเรื่องราวในลำดับต่อไป

ตอนต้นเรื่องในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในสมัยนี้ พบว่ามีลักษณะการเริ่มเรื่อง ดังต่อไปนี้ คือ

๑) มีการเริ่มเรื่องด้วยการให้ข้อมูลหรือภูมิหลังเกี่ยวกับตัวละคร หรือแสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์เกิดที่ใด เวลาใด หรือแสดงให้เห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่มีมาก่อนหน้าเหตุการณ์ซึ่งเป็นหัวใจหรือจุดสำคัญของเรื่องจะเริ่มต้นขึ้น เช่นในเรื่อง เมียของชายโสด ของ พ. เนตรรังษี ผู้เขียนเปิดเรื่องด้วยการแนะนำให้ผู้อ่านได้รู้จักกับตัวละคร เอกว่ามีบุคลิกลักษณะหรืออุปนิสัยอย่างไร

... มาโนช นาคระลักษณ์ - เป็นคนแปลก เขาแปลกอย่างไร? เราให้เขามา ยืนตรงหน้า แปลกยิ่งไถ่กันนี้ ตาเขาก็มีสองข้างเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย หูและปาก ก็อยู่ในที่ ๆ ของมัน ควรอยู่และเคยอยู่ หันหลังดูหน่อยซี เออ อะไร ๆ มันก็ ครอบบริบูรณ์นี้หนา ด้วยเหตุผลกลไลพวกผู้หญิง ซึ่งเป็นเพศช่างสังเกตจึงเห็นว่าแปลก

แปลกตรงไหนกัน แม่คุณเอ๊ย, ไม่เห็นอะไรมันขาดตกบกพร่องสักนิดเดียว อ้อ บางทีจะแปลกอีตรง ก็ว่าผู้หญิงไม่เป็นดอกกระมัง ก็ไม่จริงอีกนะแหละ มีผู้หญิงหลายคนเคยถูกพ่อ โจมฉายเกี่ยวอย่างคมคาย แล้วทำไมจึงว่าแปลก พุทโธ่ ทรงศิริ ว่าแปลกเพราะแก้บ่าเพี้ย ตนเป็นเจ้านกแก้วขนเขียวอยู่จนอายุล่วงเข้า ๓๐ ไม่หาคู่ครอง นีสิแปลก แปลก เอามาก ๆ... ที่เดียว ...

(พ. เนตรรังษี ๒๔๗๕ ง : ๕)

ส่วนเรื่อง เสียงชีวิต ของ สุวพิร์ ผู้เขียนเปิดเรื่องด้วยการบรรยาย ให้เห็น ฉากของเรื่องว่าเกิดขึ้นที่ใด เวลาใด ในตอนเริ่มเรื่องดังนี้

กาลนั้น ดวงสุริยะเจ้าเคลื่อนคล้อยลับทิวไม้้อัรศมีไปแล้ว รัตติกาลก็ดับคาลามา ปกคลุมกรุงศรีอยุธยามหานครโดยฉับพลัน ขณะเดียวกันที่คาราใหญ่น้อย เริ่มแบ่งแสง สกาวบนท้องนภาอากาศที่มีดคลุ้ม ดวงโต้ดวงไฟเริ่มรุ่งโรจน์ซ่อนแสง เป็นทิวไปตามหมู่- บ้านและ เรือนแพริมกำแพงชานพระนคร ครุ่น้อย ๆ เสียงเพลงก็ขับร้อง เจื้อยแจ้ว เป็น เขิงชวานมาแต่คั้งห้วงรอแลมีพายกระทบน้ำแต่เพล่า ๆ เสียงนั้น เจื้อย ๆ ตามลมดัง ไปถึงหัวแหลม เจ้าหนุ่มรุ่นกระตงลูก เลขสักก็พากันเจิมกระแจะทาจันทร์ ชาวกลุ่มกัน เข็น ลำมาตองน้ำ บัดนั้น เพลงเรือก็เริ่มชานร้องกันตลอดคั้งแม่น้ำหน้าชานเมือง เป็นกิจ ประจำแห่งนาครมโหฬาร ...

(สุวพิร์ ๒๔๗๕ : ๑๓)

ส่วนเรื่อง คนขวางโลก ของ เฉลิมวุฒิ ผู้เขียนเปิดเรื่อง ด้วยการบรรยายถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าฉาก (scene) ซึ่งเป็นจุดสำคัญของเรื่อง ดังนี้

หลังจากบรรดาหนังสือพิมพ์ทุกฉบับลงข่าว เกรียวกราวกันว่า นายห้างกุลวณิชย์ หรือทายาทกองมรดกนับล้าน ถูกฟ้องล้มละลายแล้วก็มีคดีประหลาดซ้อนขึ้นมาอีก เรื่อง หนึ่งซึ่งครั้งนี้ทำความตื่น เต็มให้ประชาชนมากมาย และหนังสือพิมพ์ก็กระพือข่าว ครึกโครมอย่างอื้อฉาวว่า นายเลิศ กุลวณิชย์ เศรษฐีหนุ่ม เจ้าห้างกุลวณิชย์ ถูก หญิง ๑๑ คน ลงชื่อฟ้องฐานล่อลวงให้เสื่อมเสียอิสรภาพ ขอให้ศาลลงโทษ และ บังคับจำเลยให้ทำลายลักษณะอักษรหย่าขาดจากการเป็นสามีภรรยา ...

(เฉลิมวุฒิ ๒๔๗๕ : ๗)

๒) มีการเปิดเรื่อง ในจุดที่จะนำไปสู่เหตุการณ์สำคัญหรือจุดสุดยอดของเรื่องได้โดย ทันทีหรืออย่างรวดเร็ว โดยมากมักจะเป็นการบรรยาย หรือแสดงให้เห็นข้อขัดแย้งที่จะนำไปสู่การ กระทำต่าง ๆ ในตอนดำเนินเรื่อง เช่นเรื่อง คั้งข่องกุ่ม ของ เปรมโกศล แสดงให้ผู้อ่านเห็น ความขัดแย้งของตัวละครเอก ๒ คน อย่างชัดเจนในตอนเปิดเรื่องโดยทันที โดยให้ศักดิ์ลูกชาย เจ้าชองบ้านเข้ามาทูลเรียนสาวใช้ในท้องฟักของเธอ และบอกกับรุ่นว่า เขาต้องการเธอเป็นภรรยา รุ่นปฎิเสธเพราะไม่ต้องการตกเป็นนางบำเรอของศักดิ์

"ใครไม่ทราบ? มีอะไรอะไรหรือ?"

เสียงที่ตอบขึ้นเข้ามา - หัว - คลุมเครือ เป็นเสียงของผู้ชาย

"ฉันเองรึน - ศักดิ์จ๊ะ"

.....
รึนพอจะนึกออกความเป็นเจ้าของศักดิ์ ความหมั่นน้ำใจผู้หญิงของผู้ชายที่เห็นแก่ตัวเอง ถ้ายทอดออกมาจากดวงตาของชายผู้นี้ รึนเห็นถนัด เมื่อเขามองมายังเธอ แม้จะมีแววซาบซ่าน มีความหมายลึกซึ้ง แต่ว่ามันก็ยังน่ากลัวอยู่นั่นเอง

"เป็นของฉันเถอะนะ" เขาพูดเบา ๆ "ฉันจะรับเลี้ยงรึนอย่างออกหน้าออกตาทีเดียว แล้วรึนต้องการอะไรให้บอกฉัน รึนอยากจะแต่งตัวสวย ๆ ใหม่ รึนจะได้ทั้งเสื้อผ้าและเข้าของที่รึนจะพอใจ"

.....
"คุณอาจทำความพอใจของคุณได้ทุกอย่าง แต่ที่จะทำให้ดิฉันพอใจด้วยนั้นไม่ได้ คุณศักดิ์ที่นับถือ ดิฉันไม่ได้รักคุณ ดิฉันไม่ปรารถนาความสวยงามที่สร้างจากมือคุณ ดิฉันกับคุณมีความ เป็นอยู่ต่างกันคนละชั้นค่ะ ขอให้คุณลืมความตั้งใจของคุณเสีย เพราะจะไม่มีวันมีความศักดิ์สิทธิ์ อะไรดอกที่จะเอาชนะความเจียมตัวของดิฉัน เพื่อให้เกิดความพยายามรักคุณได้"

(เปรมโกศล ๒๔๘๔ ข : ๓, ๑๓)

การเปิดเรื่องโดยแสดงให้เห็นความขัดแย้งอย่างชัดเจนโดยทันทีเช่นนี้มีพบในเรื่องสั้นไทยประเภท มุ่งเสนอแนวคิดเรื่องอื่น ๆ อีกเช่น เรื่อง อวสานของสายใจ ของ ศรีสว่าง คืนตาฝัน ของ อังคณา ทาสน้ำเงิน ของ ส. วีระบัณฑิต ลูกหัวสมัย ของ มนตรา และ ไข่ดาวกับแสม ของ ฉ.น.ท. เป็นต้น

๓) มีการเปิดเรื่องที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งที่จะนำไปสู่การกระทำในช่วงตอนดำเนินเรื่องเช่นกัน แต่บางครั้งนักเขียนแสดงหรือบรรยายให้เห็นความขัดแย้งที่มีอยู่นั้นเพียงเล็กน้อย แล้วจะค่อย ๆ ขยายให้ชัดเจนขึ้นเมื่อเรื่องเข้าสู่ตอนดำเนินเรื่อง เช่น เรื่อง บาปของใคร ของ วรทัศน์ ซึ่งเปิดเรื่องด้วยการเปิดตัวผู้ต้องหา ซึ่งสารภาพว่าเขาฆ่าชายหญิงคู่หนึ่งโดยเจตนาผู้เกี่ยวข้องในคดีนี้ ต่างงุนงงเป็นอันมากกว่า ผู้ต้องหาที่มีได้มีเบื้องหลังที่แสดงให้เห็นว่าน่าจะมี ความแค้นกันเป็นส่วนตัว หรือ เจตนาชิงทรัพย์ หรือมีมูลเหตุจงใจอื่น ๆ แต่อย่างไร

ศาลพิจารณเห็นว่า จำเลยกระทำไปเพราะ เสียจริต ไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จำเลย จะฆ่าคนทั้งสอง คดีนี้เกิดขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรี ในเวลาเช้ามืดวันหนึ่ง ได้มีผู้พบศพ ลอยมาติดอยู่กับรากไทรชายน้ำ เป็นศพชายหญิงอยู่ในวัย ๓๐ เศษ ผู้ตายทั้งสองเป็น คฤหบดีผู้มั่งคั่ง เป็นผู้ที่มีใจโอบอ้อมอารี เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนทั่วไป ทั้งสอง ฝังแต่งงานกันได้ปีเศษ หลังจากฝ่ายหญิงเป็นหม้ายมา ๓ ปีแล้ว

.....

เมื่อเจ้าหน้าที่ได้ซักถามปากคำเด็กหนุ่มให้การแต่เพียงว่า "ผมรู้จักผู้ตายทั้งสองดี เพราะเคยมาจ้างให้ผมทำตุ๊กตะ และเครื่องเรือนต่าง ๆ บ่อย ๆ ผมฆ่าเขา เพราะมันเป็นความประสงค์ของผม เท่านั้นแหละที่ผมต้องการจะสารภาพ"

เด็กหนุ่มไม่ยอมให้ปากคำอีกเลย ตำรวจจึงได้ทราบเรื่องราวแต่เพียงนี้

(วรทัศน์ ๒๔๘๑ ค : ๗)

และแล้ว ความขัดแย้งระหว่างผู้ต้องหา กับเหยื่อฆาตกรรมก็ได้เปิดเผยขึ้นจากคำสารภาพของผู้ต้องหาเองเมื่อมีการสอบปากคำในชั้นศาล ซึ่งเป็นส่วนของตอนดำเนินเรื่อง

การเสนอความขัดแย้งในตอนต้นเรื่องลักษณะ เช่นนี้พบได้ใน เรื่องสั้นอื่น ๆ เช่น เรื่อง ฝากใจไว้ก่อน ของ ลมูล พันธุ์โพธิ์ทอง แสดงให้เห็นว่าชายหนุ่มท่าทางดี มีการศึกษาและเป็นคนกรุงเทพฯ แต่ได้มาใช้ชีวิตอยู่ในชนบทซึ่งเป็นเรื่องผิดปกติมาก ในสมัยนั้น ส่วน ซูฮิ้น ของ พาณี แสดงให้เห็นความเศร้าโศกของตัวละครเอก เมื่อกลับมาถึงบ้านได้พบกระท่อมท้ายสวน ซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้เช่ารายหนึ่งถูกทิ้งร้างไป ทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยว่าชายหนุ่มผู้นี้คงมีความสัมพันธ์ที่สนิทชิดชอบกับผู้เช่าสวนรายนี้เป็นแน่ ส่วนเรื่อง สัญญาครั้งสุดท้าย ของ ป. บุรณะศิลปิน ตอนต้นเรื่อง แสดงให้เห็นความสงบสุข และอิมเมจใจของชายชราคนหนึ่งซึ่งภูมิใจในความเป็นอยู่ และครอบครัวของตน แต่ในตอนต้นเรื่องนี้ผู้เขียนก็ได้บรรยายให้เป็นนัย ๆ ว่า ชายผู้นี้รู้ว่าชีวิตนี้เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน ซึ่งรวมทั้งความสุขความสบายใจของตนด้วย และเมื่อถึงตอนดำเนินเรื่อง ความไม่แน่นอนของชีวิต ซึ่งเกริ่นไว้นี้ก็ได้อธิบายให้เห็นชัดเจนขึ้น

๔) มีการเปิดเรื่องตรงจุดที่มีใช้การเริ่มต้นเรื่อง แต่เป็นการเปิดเรื่องด้วยการนำผลสรุป หรือ ผลลัพธ์ของเรื่องมา เสนอขึ้นก่อนเป็นลำดับแรก จากนั้นจึงเข้าสู่เรื่องราวที่ต้องการเสนอโดยย้อนกลับไปหาเหตุการณ์เริ่มแรกของเรื่องและจะดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งตอนท้ายเรื่อง เรื่องราวที่กลับมามีผลสรุปกับผลลัพธ์ที่เสนอในตอนเปิดเรื่อง แต่บางเรื่อง นักเขียนก็เสนอเหตุการณ์ที่ย้อน กลับไปกลับมาระหว่างเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้วกับเหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่

การเปิดเรื่องในลักษณะ เช่นนี้มักจะ เป็นการเสนอให้ผู้อ่านคล้อยตามว่า ผลสรุปหรือผลลัพธ์ ซึ่งมักจะ เป็นความคิดเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ในตอนเปิดเรื่องนี้ถูกต้องหรือ เป็นความจริง เพราะนักเขียนมีเหตุการณ์หรือ เรื่องราวใน เรื่องที่จะ เสนอลำดับต่อไป เป็น เรื่องพิสูจน์หรือสนับสนุนความคิดดังกล่าว เช่น เรื่องธรรมคา ของ ต. ศรี

อรรถ วิมลพันธ์ เพิ่งจะเข้าใจและมองเห็นโลกได้ชัดเจนเมื่อชีวิตของเขาได้
 ปรายลงในสหรัภที่ได้อาศัยเงินตราระดมยิงอย่างเหลวไหลแล้วเขาก็เริ่มเข้าใจว่า
 โลกที่อาศัยอยู่นี้เต็มไปด้วยการโกหก. ต่อแผล อุดมไปด้วยความปลิ้นปล้อนตลบตลวง
 มองแต่เงิน ๆ ทุกคนเข้าใจแต่เพียงผิว ๆ ว่า โลกนี้สมเป็นที่เกษมสำราญ แวดล้อมไป
 ด้วยมนุษย์และสัตว์พันธุ์ไม้ดอกและไม้ใบ แต่ถ้ามองกันในเหลี่ยมของนักคิดจะเห็นว่าใน
 เวลาที่โลกทั้งโลกอยู่ได้ด้วยอาการหลอกลวงแท้ ๆ อรรถ วิมลพันธ์ เข้าใจอย่างนี้จริง ๆ
 ถึงจะเอาไปตัดหัวชี้แจงอย่างไร นายอรรถก็ไม่ยอมถอนความเข้าใจในข้อนี้

ทำไม อรรถ วิมลพันธ์ จึงเข้าใจโลกในด้านนั้น ด้านที่ใคร ๆ เขาไม่มองกัน อ้อ
 ไม่ใช่ของยากอะไรหรอก หากจะบอกท่านว่า เพราะเขาสำคัญตัวว่าเป็นผู้ที่ "รู้แจ้งเห็น
 จริง" แล้วเท่านั้นเอง

เหตุผลในเรื่องนี้ ไม่ใช่ของสลักสำคัญอะไร ที่จะเสนอท่านในที่นี้ เราขอผ่านไปเสีย
 ขอให้ท่านรู้จักชีวิตของนายอรรถ วิมลพันธ์ ซึ่งเปนพระเอกในเรื่องนี้ต่อไป

(ต. ศรี ๒๔๘๒ : ๘)

เรื่องสั้นอื่น ๆ ที่มีตอนต้นเรื่องลักษณะนี้ ได้แก่เรื่อง ต้นฤดูหนาว ของ สุรินทร์ ทองสด ผู้ที่ตาย
 ไปแล้ว ของ ประวรงค์ ผลาญญะ เป็นต้น

ข) ตอนคำเนินเรื่อง (complication)

ตอนคำเนินเรื่อง คือช่วงตอนระหว่างตอนต้นกับตอนจบเรื่อง

ตอนคำเนินเรื่องนี้มักจะแสดงให้เห็นเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง อาจจะเป็นการแสดงให้เห็น
 การกระทำภายใน หรือ การกระทำภายนอก (internal and external action) ของตัว
 ละครต่าง ๆ หรือของตัวละครเอกเพียงตัวเดียว) กระทำตอบโต้กัน การกระทำเหล่านี้มักจะก่อ
 ให้เกิดความตึงเครียดความสงสัยใคร่รู้โดยการแสดงให้เห็นความขัดแย้งอันเป็น

เหตุให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ในเรื่อง (ในกรณีที่เรื่องสั้นเรื่องนั้นมิได้แสดงข้อขัดแย้งไว้ในตอน
 ต้นเรื่อง หรือ ในกรณีที่เรื่องสั้นเรื่องนั้นขึ้นต้นเรื่องด้วยผลลัพธ์สุดท้ายของเหตุการณ์) หรือ
 เผยให้เห็นความขัดแย้ง ซึ่งนักเขียนได้แสดงให้เห็นไว้บ้างแล้วในตอนต้นเรื่องให้ชัดเจนขึ้น
 เผยให้เห็นอุปสรรคและการดิ้นรนต่อสู้ของตัวละครเอกกับคู่ปรปักษ์

ความตึงเครียดที่เกิดขึ้นในตอนคำเนินเรื่องนี้จะทวีมากขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่
 ที่การกระทำต่าง ๆ ดำเนินไปสู่การคลายปม (resolution) ในตอนท้ายเรื่อง ซึ่งมักจะเป็น
 การนำไปสู่ช่วงเวลาตัวละครต้องมีการตัดสินใจ หรือจุดสุดยอดของเรื่อง

ลักษณะของตอนคำเนินเรื่องในโครงเรื่องของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอ
 แนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ มีข้อนำสังเกตรังนี้คือ

ตอนดำเนินเรื่องในโครงเรื่องของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ในสมัยนี้ มักแสดงให้เห็นการกระทำที่สืบเนื่องมาจาก ความขัดแย้งที่แสดงไว้ในตอนเริ่มเรื่อง หรือถ้าเรื่องสั้นนั้นมิได้แสดงความขัดแย้งในตอนต้นเรื่อง ก็จะมีการแสดงให้เห็นความขัดแย้งในตอนดำเนินเรื่องนี้ และจะค่อย ๆ ขยายให้เห็นความขัดแย้งชัดเจนขึ้น โดยการแสดงให้เห็นอุปสรรคนานาประการที่ทำให้ตัวละครเอกต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อเอาชนะอุปสรรคนั้น การกระทำต่าง ๆ ที่เสนอในตอนดำเนินเรื่องนี้จะพัฒนาคลี่คลายไปสู่การคลายปมในตอนท้ายเรื่อง แต่ในการกระทำที่จะดำเนินไปสู่การคลายปมตอนท้ายเรื่องนี้ อาจจะทำให้เกิดปะชุนขัดแย้งอื่น ๆ ขึ้นอีกก็ได้ ทำให้โครงเรื่องมีความขัดแย้งซ้อนอยู่หลายคู่ภายในเรื่องเดียวกัน กล่าวคือ การกระทำหนึ่งเกิดขึ้นมาจากความขัดแย้งประการหนึ่ง เมื่อดำเนินต่อไปแล้วทำให้เกิดความขัดแย้งอีกประการหนึ่ง สืบต่อกันไปเป็นลูกโซ่ จนกว่าจะถึงตอนท้ายเรื่องจึงจะมีการคลายปมความขัดแย้งต่าง ๆ ได้หมดสิ้น เช่น เรื่อง ผลแห่งความหลัง ของ พาณี มีเรื่องย่อว่า ตัวละครเอก ชื่อ อูรา เธอรักกับชายคนหนึ่ง ชื่อ รังสรรค์ เมื่อเขาพาเธอเข้าไปอยู่ในบ้านของเขาในฐานะภรรยา ความรักของคนทั้งสองก็เริ่มไม่ราบรื่น เนื่องจากคุณนายนิติสาร มารดาของรังสรรค์ตั้งข้อรังเกียจอูรา ว่าไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเป็นสะใภ้ของเธอ เนื่องจากอูราเป็นเด็กกำพร้า การศึกษาต่ำ และฐานะยากจน คุณนายนิติสาร พยายามหาหนทางกลั่นแกล้งอูราต่าง ๆ นานา เพื่อให้เธอคับแค้นใจและทนอยู่ในบ้านนี้ไม่ได้ แล้ววันหนึ่ง อูราก็ถูกคุณนายนิติสาร ไล่ออกจากบ้าน ทั้ง ๆ ที่เธอกำลังท้องได้ ๔ เดือน โดยรังสรรค์ก็เห็นชอบด้วย เพราะเขาเข้าใจผิดคิดว่าอูรากำลังจะล่อลวงเงิน (ด้วยวาจา) มารดาของเขา อูราโกรธแค้นคุณนายนิติสารมาก เพราะเธอในภาวะที่ไม่อาจแก้ตัวได้ และยังคงถูกประณามว่าเป็นคนไม่มีสกุล เมื่ออูราออกจากบ้านของสามีแล้ว เธอจึงมาเนทำงานและสร้างหลักฐานด้วยตัวของตัวเอง เมื่อเวลาล่วงไป ๖ ปี อูราก็ทำสำเร็จ เธอมีฐานะมั่งคั่งขึ้นจากการค้าขาย มีร้านจำหน่ายเสื้อผ้าสตรีถึง ๔ ร้าน เธอยังคงรักรังสรรค์และคิดว่า เหตุที่เธอไม่ชดชวางและปล่อยให้เธอออกจากบ้านเป็นเพราะเธอคิดว่าคุณนายนิติสารถูกอูราล่อลวงเงิน

ในขณะที่อูรากำลังทำงานและประสบความสำเร็จสูงสุดในที่สุดนั้น รังสรรค์แต่งงานใหม่กับสายใจ บุตรของคหบดีคนหนึ่ง ทั้งสองคนไม่ประกอบอาชีพแต่อย่างใด กลับมีชีวิตสุขสำราญด้วยการเที่ยวเตร่และใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่าย ท้ายที่สุดเงินจากกองมรดกได้หมดลง และคนทั้งสองเสียชีวิตจากอุบัติเหตุทางรถยนต์ อูราซึ่งยังคงแค้นคุณนายนิติสารอยู่ ได้ทราบข่าวการ

จากไปของรังสรรค์นี้ เธอกล่าวโห้ คุณนายนิติสารอีกว่า ทำให้ชีวิตของรังสรรค์ไม่มีแก่นสาร และตายตั้งแต่ยังหนุ่ม อูราจึงพาลูกชายไปที่บ้านของคุณนายนิติสาร เธอมาด้วยท่าทางของผู้ที่พึ่งพร้อมทุกสิ่งทุกอย่าง คือ เงินทอง ชื่อเสียง และลูกชายอันเป็นที่รัก ในขณะที่คุณนายนิติสารเป็นเพียงหญิงชราที่ปราศจากทุกสิ่ง มีแต่ความโดดเดี่ยวและอ้างว้าง การมาครั้งนี้ของอูรา เป็นการมาเพื่อเยาะเย้ย และปรามาสคุณนายนิติสาร เพื่อประกาศว่าท้ายที่สุด อูราก็คือผู้ชนะ และจะไม่ยินยอมให้คุณนายนิติสารมีส่วนในสมบัติที่มีค่าคือลูกชายของเธอ เลยแม้แต่น้อย อูราไม่เคยบอกลูกชายของเธอว่า เขามีย่าอยู่เลย แต่แล้วเมื่ออูรามากับบุคคลที่เธอเคียดแค้นและเกลียดชังมานานปี พบสภาพความเป็นอยู่ของคุณนายนิติสาร ซึ่งมีแต่ความอ้างว้างเปล่าเปลี่ยว พบความทรุดโทรมของบ้านซึ่งรกรกด้วยหญ้าและร้างผู้คน จิตใจของอูราก็ต้องหวั่นไหวว่า รุนอย่างหนัก เธอต้องต่อสู้กับตัวเอง ระหว่างความสงสาร ซึ่งประทุขึ้นมาอย่างฉับพลัน กับความแค้นซึ่งคุกุ่นมาตลอดเวลา ๖ ปี แต่แล้วฝ่ายแรกก็ชนะ เธอใช้มือรูลูกชายผู้ซึ่งยืนอยู่ในอ้อมกอดของเธอ ตลอดเวลานั้นให้เดินไปข้างหน้า พร้อมกับบอกเขาว่าให้ไปกราบคุณย่าของเขา เสีย

จะเห็นได้ว่าคู่ขัดแย้งที่เสนอไว้ตอนต้นเรื่อง แผลความหลัง คือการเป็นปฏิปักษ์กัน ระหว่างคุณนายนิติสารกับอูรา (อันเป็นความขัดแย้งภายนอก)* ฝ่ายหนึ่งพยายามหาวิธีการกลั่นแกล้งลูกสะใภ้ และอีกฝ่ายหนึ่งพยายามอดออมประณีตประนอมเพื่อไม่ให้มีการแตกร้างมากมาย แต่แล้วก็ถึงจุดแตกหัก เมื่ออูราอดทนต่อไปไม่ได้ต้องออกจากบ้านไป ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างตัวละครทั้งสองนี้ยังคงดำรงอยู่จนถึงตอนท้ายเรื่อง

ในตอนดำเนินเรื่อง อูราต้องต่อสู้กับการหาเลี้ยงชีพ และสร้างหลักฐานให้มั่นคงและเธอทำได้สำเร็จ เป็นความขัดแย้งอีกประการหนึ่ง คือการต่อสู้ของตัวละครกับสังคม

*Brooks and Warren(1959 : 682) ได้อธิบายเกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องสั้น และนวนิยายไว้ว่า มีอยู่ ๒ ประเภทคือ

๑. ความขัดแย้งภายนอก (external conflict) คือ การต่อสู้ระหว่างตัวละครกับธรรมชาติหรือสังคม หรือการต่อสู้ระหว่างตัวละครด้วยกันเอง

๒. ความขัดแย้งภายใน (internal conflict) มีความขัดแย้งซึ่งเกิดจากการที่ตัวละครต้องต่อสู้กับสิ่งที่ตรงกันข้ามภายในจิตใจของตนเอง

จรงกิจ (แม้ว่าจุดนี้ผู้เขียนจะไม่ได้ขยายภาพให้เห็นขบวนการต่อสู้ดิ้นรนของตัวละครอย่างชัดเจนก็ตาม) จากนั้นด้วยความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างตัวละครทั้ง ๒ คือ อูรา กับ คุณนายนิลิตสารยังคงดำรงอยู่ อูราจึงทวนกลับมาพบคุณนายนิลิตสารอีกครั้งหนึ่ง แต่คราวนี้ในบทบาทที่ต่างกับคราวแรกคือ อูราเป็นฝ่ายกระทำคือ เธอจะสบประมาทและเยาะเย้ยคุณนายนิลิตสารด้วยการแสดงความพรั่งพร้อมสมบูรณ์พูนสุข และการมีลูกชายอันเป็นที่รัก แต่แล้ว ความแค้นของอูรา อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเป็นปฏิปักษ์ของอูรากับคุณนายนิลิตสาร ก็ต้องผจญกับความสงสาร อันเป็นความรู้สึกฝ่ายสูงที่มีอยู่ในจิตใจของเธอ จึงเกิดเป็นความขัดแย้งอีกประการหนึ่ง เป็นความขัดแย้งอันเกิดขึ้นภายในจิตใจของตัวละครเอง ซ้อนขึ้นมาในความขัดแย้งแรก (ความขัดแย้งภายนอก) ที่ยังคงดำรงอยู่ ความขัดแย้งต่าง ๆ เหล่านี้จะคลี่คลายลงด้วยการคลายแรมในตอนท้ายเรื่อง

ในตอนดำเนินเรื่องของเรื่อง แผลแห่งความหลัง นี้ แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เสนอมานี้ในตอนดำเนินเรื่องนี้อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งอื่น ๆ ซ้อนขึ้นมา ทำให้โครงเรื่องมีความขัดแย้งที่ซับซ้อนและมีเหตุการณ์ที่สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งต่าง ๆ นั้น เชื่อมโยงกันไปเป็นลูกโซ่

อีกตัวอย่างหนึ่งมีตอนดำเนินเรื่องคล้ายคลึงกับเรื่อง แผลแห่งความหลัง คือเรื่อง ทาสประเพณี ของ ส. เทพกฤษฯ มีเรื่องย่อว่า มีชายหญิงคู่หนึ่ง คือ จิตรรา นรบดี ลูกสาวคนเดียวของพระยาธรรมธาดา นรบดี กับ ชายหนุ่มชื่อ ชาย มั่นสนั่น เด็กหนุ่มจากต่างจังหวัดผู้ซึ่งเจ้าคุณธรรมธาดาฯ ขอรจากภิกษุรูปหนึ่งมาอุปการะและสั่งเสียให้เล่าเรียน หนุ่มสาวทั้งคู่ผูกพันรักใคร่กัน แต่ก็ปิดบังไม่ให้ผู้ใหญ่รู้ ต่างรอคอยเวลาอันสมควร คือจนกว่าชายจะเรียนจบได้รับปริญญาและมีการงานทำ มีตำแหน่งและเกียรติยศพอสมควรเสียก่อน แต่แล้วเจ้าคุณธรรมธาดาฯ ได้รู้เรื่องราวความสัมพันธ์ของคนทั้งสอง เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ได้เรียก จิตรราและชาย เข้ามาพบและยื่นคำขาดให้คนทั้งสองยุติความสัมพันธ์ดังกล่าวเสีย พร้อมทั้งยกเหตุผลต่าง ๆ นานาประกอบการตัดสินใจของเจ้าคุณด้วย จิตรราและชาย พยายามขอร้องและแสดงความบริสุทธิ์ที่จะรอคอยจนกว่าจะถึงเวลาอันสมควร คือให้ชายได้มีสถานะทางสังคมดีขึ้นกว่านี้เสียก่อน แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จหนุ่มสาวทั้งสองต้องยอมจำนนและให้คำมั่นสัญญาว่าจะปฏิบัติตามที่เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ต้องการ

โครงเรื่องของเรื่อง ทาสประเพณี คือ เรื่องอุปสรรคของความรัก หนุ่มสาวรักกันแล้วพบอุปสรรคคือผู้ใหญ่ขัดขวาง และจบลงด้วยคนทั้งคู่ต่างพราวจากกัน เรื่องนี้เริ่มต้นเรื่องด้วยการแสดงให้เห็นความขัดแย้งอันจะก่อให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ในเรื่องอย่างชัดเจนโดยทันที

คือแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่าง เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ฝ่ายหนึ่ง กับชาย และจิตราอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งสองฝ่ายขัดแย้ง เนื่องจากไม่อาจยอมรับความต้องการของอีกฝ่ายหนึ่งได้ เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ต้องการให้ชายและจิตรายุติความสัมพันธ์เชิงชู้สาวเสีย แต่ชายและจิตราต้องการให้ความรักของตนสมหวังและปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ร่วมกันในอนาคต เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ซึ่งรู้ถึงความสัมพันธ์ของหนุ่มสาวทั้งสอง ได้ไม่นานนักจึงตัดสินใจ เรียกหนุ่มสาวมาฟังคำขวักขวามที่ต้องการให้คนทั้งสองยุติความสัมพันธ์นี้เสีย ทั้งก่อนหน้าและระหว่างการเจรจาระหว่างคนทั้งสองฝ่ายนั้น เจ้าคุณธรรมธาดาฯ เองก็มีความขัดแย้งภายในจิตใจของตน เพราะเจ้าคุณธรรมธาดาฯ มีความสงสารจิตราอยู่มาก และก็มีใจเอ็นดูชายไม่น้อย และรู้ว่าคนทั้งสองมิได้รักใคร่กันด้วยอารมณ์ลุ่มหลง หากแต่เป็นความรู้สึกที่ก่อร่างขึ้นมาอย่างมีเหตุผลและสติ แต่ขณะเดียวกัน เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ก็คำนึงถึงเกียรติยศ และชื่อเสียงของศักดิ์ตระกูล ซึ่งเป็นตระกูลที่มีเกียรติยศสืบต่อกันมาหลายชั่วคน และยิ่งใหญ่จนเกินกว่าจะยินยอมให้บุตรสาวคนเดียวของท่านแต่งงานกับชายหนุ่มจากตระกูลสามัญ มีหน้าซ้ำยังเป็นผู้อาศัยภายในบ้านอีกด้วย เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ใคร่ครวญดูแล้ว ก็ตัดสินใจเลือกเอาการดำรงชื่อเสียงและศักดิ์ตระกูลไว้ไม่ให้มัวหมอง เจ้าคุณธรรมธาดาฯ ได้เลือกวิธีการเจรจาเกลี้ยกล่อมพร้อมกับชี้แจงเหตุผลให้ชายและจิตราฟังว่า เหตุใดท่านจึงตัดสินใจให้คนทั้งสองยุติความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยเจรจากับจิตราก่อน แล้วจึงเจรจากับชาย ในขณะที่เจรจากันนั้น ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ๒ คู่ คือ เจ้าคุณธรรมธาดาฯ กับจิตรา และเจ้าคุณธรรมธาดาฯ กับชาย ซึ่งฝ่ายหนึ่งพยายามอธิบายและยื่นคำขาด ส่วนอีกฝ่ายพยายามอธิบายและร้องขอความเห็นใจ เจ้าคุณธรรมธาดาฯ เองก็รู้สึกลำบากใจ เพราะท่านก็สงสารและเอ็นดูหนุ่มสาวทั้งสอง แต่ตั้งที่กล่าวแล้วว่า เจ้าคุณเลือกข้างเกียรติยศ เมื่อเจ้าคุณธรรมธาดาฯ ขอคำตอบจากเธอ จิตราจึงต้องเลือกเอาระหว่างความรักที่มีต่อชาย กับความรักและความกตัญญูที่มีต่อบิดา เช่นเดียวกับชายที่ต้องเลือกเอาระหว่างความรักที่มีต่อจิตรากับความกตัญญูที่มีต่อ เจ้าคุณธรรมธาดาฯ แล้วหนุ่มสาวทั้งสองก็เลือกที่จะให้ความกตัญญูนั้น มีค่ายิ่งใหญ่กว่าความรักฉันหนุ่มสาวของตน

จากเรื่อง ทาสประเพณี นี้ จะเห็นว่ามี ความขัดแย้งที่ซับซ้อนซึ่ง

เกิดขึ้นในตอนดำเนินเรื่อง หากประสานสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน เป็นลูกโซ่ ความขัดแย้งเหล่านี้ จะคลี่คลายลงในตอนจบเรื่อง

ถึงแม้ว่าการกระทำในโครงเรื่องของ แผลแห่งความหลัง และ ทาสประเพณี ก่อให้เกิดความขัดแย้งซ้อนกันเป็นลูกโซ่ก็ตาม แต่รายละเอียดอื่น ๆ ในโครงเรื่องก็เชื่อว่าเหมือน กันเสียทีเดียว เพราะในเรื่อง แผลแห่งความหลัง เป็นการเสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตัวละคร เอก ยาวนานถึง ๖ ปี มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นสืบเนื่องกับชุดหนึ่ง และเมื่อพิจารณาแล้ว พบว่า ในเรื่อง แผลแห่งความรัก นี้ มีการกระทำภายนอก มากกว่าการแสดงให้เห็นสภาพภายใน จิตใจของตัวละคร

ส่วนเรื่อง ทาสประเพณี เป็นการเสนอเรื่องราวที่เกิดในช่วงระยะเวลาเดียว หรือ เป็นสถานการณ์เดียวคือ ช่วงเวลาที่มีการเจรจาระหว่าง เจ้าคุณธรรมธาดาฯ กับ จิตรา และชาย ในตอนดำเนินเรื่องนี้ แสดงให้เห็นสภาพจิตใจของตัวละครทั้งสาม เป็น สำคัญ มีการกระทำภายนอกที่มีอยู่ก็ เสนอในลักษณะของบทสนทนาเป็นส่วนใหญ่

แต่อย่างไรก็ตาม ในตอนดำเนินเรื่องของเรื่องสั้นทั้งสองนี้ ก็เป็นการ แสดงให้เห็นการกระทำที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งที่แสดงไว้ในตอนต้นเรื่อง แล้วพัฒนา คลี่คลายไปสู่การคลาญบมในตอนท้ายเรื่องเช่นกัน

แม้บางเรื่องอาจจะมีการกระทำในตอนดำเนินเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในโครงเรื่องซ้อนกันมากเช่น ตัวอย่างข้างต้นแต่ก็พบว่า โดยทั่วไปแล้ว การกระทำและความขัดแย้งในเรื่องมักสืบเนื่องกัน จากบมขัดแย้งหลักซึ่งมักจะเสนอไว้ในตอนต้น ๆ เรื่อง และเป็นไปเพื่อคลาญบมขัดแย้งนั้น ในตอนท้ายเรื่อง ดังตัวอย่างในเรื่องอื่น ๆ เช่นเรื่อง บาปของใคร ของ วรทัศน์ หนทางเดียว ของ ฉ.น.ท. และ อาชญากร ของ ดุริยางค์ เป็นต้น

ค) ตอนจบเรื่อง (denouement)

ตอนจบในโครงเรื่องของเรื่องสั้นทั่ว ๆ ไป มักเป็นตอนที่มีการคลาญบม หรือเป็นตอนที่ปิดเรื่องซึ่งอาจจะจบลงที่จุดสุดยอด (climax) ของเรื่องหรือไม่ก็ได้

การจบเรื่องของโครงเรื่องในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ มีลักษณะที่น่าสนใจต่อไปนี้ คือ

๑) ตอนจบเรื่องในเรื่องสั้นประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในช่วงนี้มักเป็นการจบเรื่อง ตามความคาดหมาย การคลาญบมในตอนท้ายเรื่อง เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นผลลัพธ์ของความขัดแย้ง และการกระทำที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งซึ่งเสนอไว้ตอนต้นและกลางเรื่อง ปฏิกริยาที่คู่ขัดแย้ง

ตอบโต้กันนั้นสามารถนำมาอธิบายได้ว่า ทำไมเรื่องจึงมีการคลายผมเช่นนี้ เช่นเรื่อง คืนตาฝัน ของ ชังคณา ตัวละครเอกต้องตัดสินใจว่าเธอจะอยู่กับสามีที่ไม่เอาใจเธอต่อไปดี หรือจะหย่ากับเขาแล้วไปแต่งงานกับคนรักเก่า ซึ่งบังเอิญพบกันและขอร้องให้เธอไปอยู่กินกับเขา ในตอนดำเนินเรื่องเป็นการดำเนินถึงเหตุผล ข้อดีและข้อเสียของการเลือก ตกลงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เธอรู้ว่า เธอและคนรักเก่ายังมีเยื่อใยและพอใจกันเช่นเดิม เธอรู้ว่าเขาเป็นคนดีและจะดูแลรักใคร่เธอเป็นอย่างดี แต่ขณะเดียวกัน เธอก็คิดว่าเมื่อตนแต่งงานแล้วกับชายคนหนึ่ง ก็ควรจะปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาที่ดีคืออดทน และทำตัวให้เป็นที่ยังพอใจของสามี การหย่าร้างจะทำให้สามีตัวเธอ และญาติพี่น้องเสื่อมเสียชื่อเสียง ความคิดของตัวละครเอกโน้มเอียงไปว่า การรักษาเกียรติยศชื่อเสียงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ การคลายผมในตอนจบเรื่องจึงเป็นการตัดสินใจของตัวเธอที่จะเลือกอยู่กับสามีเช่นเดิม

๒) การคลายผมในตอนท้ายเรื่อง มักเกิดขึ้นในลักษณะของการตัดสินใจของตัวละครเอก การแสดงให้เห็นความสำเร็จหรือความล้มเหลวของตัวละครเอก การแสดงให้เห็นว่าตัวละครเอกจะมีชีวิต หรือ โชคชะตาต่อไปอย่างไร หรือ ตัวละครเอกตระหนักว่าท้ายที่สุดตนมีสถานะ หรือ สภาพอย่างไร

เช่น ในเรื่อง ทาสประเพณี ของ ส. เทพกฤษร จบเรื่องด้วยความสำเร็จของเจ้าคุณธรรมธาดาที่สามารถเกลี้ยกล่อมให้จิตรราและชาย ยอมรับว่าจะทำตามความประสงค์ของเจ้าคุณ ในขณะที่เดียวกันเจ้าคุณธรรมธาดา ก็ตระหนักดีว่าหลักการที่ตนใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ก็คือดำรงรักษาสถานภาพและเกียรติยศชื่อเสียงของศักดิ์ตระกูลไว้ ไม่ให้มีมลทินใด ๆ

ส่วน รักระทมใจ ของ ส. ขาวใต้ คลายผมในตอนท้ายเรื่องด้วยการแสดงให้เห็นความพ่ายแพ้ของตัวละครเอก ว่าเมื่อสูญเสียคนรักไปทำให้เขาไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ เรื่องจึงจบลงด้วยความตายของตัวละครเอก

๓) กล่าวโดยสรุปแล้ว ไม่ว่า เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในสมัยนี้ จะมีการคลายผมในตอนท้ายเรื่องในลักษณะใด ๆ ก็ตาม การคลายผมในตอนท้ายเรื่องนี้ มักจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า แนวคิดที่นักเขียนเสนอมาในเรื่อง เป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือเป็นความจริง เพราะมีเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เสนอมาตั้งแต่ต้นจนจบ เป็นเครื่อง ชักจูงให้ผู้อ่านคล้อยตามหรือพิสูจน์ให้เห็นว่าความคิดดังกล่าวเชื่อถือได้ เช่นเรื่อง กระแสร ของ อรุณี เป็นเรื่องของหญิงสาวคนหนึ่งชื่อ กระแสร เธอเป็นคนสวย แต่ก็มีการศึกษาน้อย สนใจแต่การแต่งตัว

เที่ยวเตร่ และสมาคมกับชายมากหน้าหลายตา การมีชีวิตเช่นนี้ทำให้เธอตกเป็นภรรยาของชายหลายคน และทุก ๆ คนมักตีตัวออกห่างเพราะไม่อาจทนต่อความฟุ้งเฟ้อ ฟูมเฟื่อยของเธอได้ ท้ายที่สุดชีวิตของกระแสร์ ตกต่ำกลายเป็น โสเภณี และถูกฟ้าผ่าผ่านอนตายอยู่กลางถนน

ตั้งแต่ต้นเรื่อง จนกระทั่งถึงตอนจบแสดงให้เห็นนิสัยและการใช้ชีวิตของกระแสร์ ซึ่งมีผลทำให้เธอตกต่ำและไม่เป็นที่ยอมรับของชายใดอีกต่อไป จนตอนจบเรื่องด้วยการที่ชายคนหนึ่ง เคยอยู่กินกับกระแสร์พักหนึ่ง เขียนจดหมายไปบอก เล่าการจบชีวิตของกระแสร์ให้เพื่อนชายของเขาฟัง ความหายนะของกระแสร์สะท้อนให้เห็นว่าเป็น เพราะวิถีชีวิตของเธอไม่ถูกต้อง ไม่น่านิยมนับถือ และไม่ควรปฏิบัติเอาเยี่ยงอย่าง ผู้หญิงควรจะดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ด้วยการรักษานวลสงวนตัว อยู่ในกรอบวัฒนธรรมที่งดงาม ไม่ใช่ใช้ชีวิตอย่างเสรีเช่นกระแสร์

สรุปได้ว่าการที่โครงเรื่องของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ มีสภาพที่ค่อนข้างเป็นระเบียบนี้คือ มีตอนต้นเรื่อง ตอนดำเนินเรื่องและ ตอนจบเรื่อง ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่าย การแสดงให้เห็นเบาะแสอย่าง ขบวนการคลี่คลายปมขัดแย้งอย่างเป็นระบบระเบียบ เรื่องจะดำเนินไปตามขอบเขตและแนวทางที่โครงเรื่องกำหนดไว้ ข้อสรุปหรือผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดขึ้นใน เรื่อง เป็นสิ่งที่สามารถอธิบายได้ด้วยขบวนการผูกปมและคลายปมดังกล่าว ทำให้แนวคิดที่แฝงมาในโครงเรื่อง น่าเชื่อถือ หรือเป็นความจริงได้

๓. การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องช่วยแสดงแนวคิด

โครงเรื่องในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ มีลักษณะการจัดระเบียบหรือขั้นตอน เหตุการณ์ในโครงเรื่อง ที่ค่อนข้างเคร่งครัด คือมีตอนเริ่มต้น ตอนดำเนินเรื่องและตอนจบ ซึ่งเห็นได้ค่อนข้างชัดเจน ดังที่กล่าวมาแล้ว สามารถช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจ เรื่องราวและแนวทางของเรื่องได้ง่าย ว่าในเรื่องมีปัญหาอะไรเกิดขึ้น และมีการแก้ไขปัญหานั้นอย่างไร

ในส่วนหัวข้อ การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่อง เพื่อแสดงแนวคิดนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการเสนอ เหตุการณ์ในโครงเรื่อง เพื่อช่วยให้ เรื่องดำเนินไปในกรอบและแนวทางที่โครงเรื่องถูกกำหนดไว้จากแนวคิดอย่างมี เอกภาพ และกลวิธีการเสนอ เหตุการณ์ในโครงเรื่อง ที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึก ว่า เรื่องราวที่นักเขียนเสนอมานี้อาจเกิดขึ้นจริง หรือมีความ เป็นไปได้ (probability) ซึ่งจะช่วยให้แนวคิดของเรื่องมีลักษณะน่าเชื่อถือ ด้วยความสม เหตุสมผล

ของโครง เรื่องนี้จะช่วยให้การแสดงแนวคิดของ เรื่องสัมฤทธิ์ผล

ก) การเสนอ เหตุการณ์ที่มี เอกภาพ

การเสนอ เหตุการณ์ในโครง เรื่องควรจะช่วยทำให้ เรื่องราวได้ดำเนินไปอย่างมีความหมาย แสดงให้เห็น เหตุการณ์ที่เป็น เหตุและผลต่อกัน โครงเรื่องจึงจะไม่กระจัดกระจายไร้ทิศทาง ในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ ที่มีคุณภาพ คือแสดงให้เห็นแนวคิดของ เรื่องในฐานะที่เป็นจุดมุ่งหมาย เพียงประการเดียวของ เรื่องได้อย่างมีประสิทธิภาพ มักเกิดขึ้นจากการเลือกเสนอ เหตุการณ์แต่ละครั้งในแต่ละฉากให้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับปมขัดแย้งที่มีอยู่ (หรือเกิดขึ้น) และ สัมพันธ์โดยตรงกับการคลี่คลายของปมนั้น ๆ รวมทั้งจะต้องนำปมขัดแย้งและการคลี่คลายปมขัดแย้งหนึ่ง ๆ ไปเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับมันด้วย

เช่นเรื่อง มมมม ของยาขอบ มีเรื่องย่อว่า เด็กหนุ่ม ๒ คน คือ กระติง ในฐานะลูกชายเจ้าของบ้านใหญ่ กับลมุล ในฐานะผู้อาศัย รักใคร่สนิทสนมกันมาก เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ กระติงเลือกที่จะมีอาชีพทำไร่ ขณะที่ลมุลใฝ่ใจเล่าเรียน และได้ไปศึกษาต่อด้านกฎหมายที่อังกฤษ เวลาล่วงผ่านไป ลมุลได้เป็นพระยามนุสาราจารย์ กรรมการศาลฎีกา และมีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย ส่วนกระติงกลับต้องมาขออาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของพระยามนุฯ เนื่องจากไม่อาจรักษาสมบัติที่ดินที่เคยมีได้ ชายทั้งสองเป็นหม้ายเหมือนกัน กระติงมีลูกชายคนหนึ่งชื่อ กรรณ ส่วนพระยามนุฯ มีลูกสาวคนหนึ่งชื่อ โลมใจ กรรณและโลมใจ คบหากันมาตั้งแต่วัยเด็กจนกระทั่งกลายเป็นความรัก พระยามนุฯ เมื่อทราบเรื่องนี้ พระยามนุฯ ได้กีดกันและตั้งข้อรังเกียจว่ากรรณไม่คู่ควรกับโลมใจ ส่วนกระติงมีความเห็นใจหนุ่มสาวทั้งสอง เพราะรู้ว่ากรรณเป็นเด็กที่ตั้งใจเล่าเรียนจนสำเร็จวิศวกรรม ศาสตร์บัณฑิต และสอบชิงทุนได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศในเวลาไม่กีวันข้างหน้า กระติงจึงเพียรที่จะได้พบและพูดจากับพระยามนุฯ ให้เข้าใจว่าลูกชายของตนกำลังจะมีอนาคตก้าวหน้า จึงควรให้โอกาสแก่กรรณได้พิสูจน์ตัวเองบ้าง แต่พระยามนุฯ ปฏิเสธไม่ให้กระติงเข้าพบ วันหนึ่ง พระยามนุฯ กับกระติงบังเอิญพบกันที่ศาลาริมน้ำ ทั้งสองคน ถกเถียงกันเรื่องกรรณและโลมใจ พระยามนุฯ ยังคงยืนยันว่ากรรณไม่เหมาะสมสำหรับโลมใจ ในขณะที่กระติงคิดว่ากรรณควรได้มีโอกาสพิสูจน์ตนเอง ตราบเท่าที่โลมใจยังรักกรรณอยู่ ถ้าโลมใจหันเหไปรักชายอื่นขณะที่กรรณอยู่ต่างประเทศ ตนก็จะไม่ขัดขวางหรือห้ามปรามแต่อย่างใด แต่ทั้งสองคนก็ตกลงกันไม่ได้ ก่อนเดินทางไปต่างประเทศกรรณนัดโลมใจให้มาพบเพื่อรำลา คืนนั้น กรรณ

พยายามหวานล่อมให้โลมใจยอม เป็นภรรยาของเขา โดยอ้างเหตุผลว่าเป็นการพิสูจน์ความรักของเธอ แต่กระตึงบังเอิญรู้เห็นเหตุการณ์อยู่จึง เข้าขัดขวางและสั่งสอนกรรมให้รู้สึกตัวว่า การกระทำ เช่นนั้นไม่ถูกต้อง ซึ่งกรรมก็ยอมรับในตอนท้ายว่า ตนผิดจริง จากนั้นสองพ่อลูกก็เข้าใจกัน พระยามนุาเองก็ได้รู้เห็นเหตุการณ์นี้ ตั้งแต่ต้นเช่นกัน จึงได้รู้ซึ่งถึงน้ำใจของกระตึงว่ามีได้เห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ลูกชายของเขาฝ่ายเดียว แต่ได้ปกป้องลูกสาวของพระยามนุา ไว้ด้วย วันรุ่งขึ้น พระยามนุาได้เชิญกระตึงและกรรมไปเลี้ยงลาด้วยท่าทีที่เป็นไมตรียิ่ง และหลังจากกินข้าวเสร็จ พระยามนุาเปิดโอกาสให้กรรมและโลมใจได้พบกันสองต่อสอง เพราะพระยามนุา ได้ละความคิดดั้งเดิม เสียสิ้นแล้ว

จะเห็นได้ว่าผู้เขียนเรื่อง มมมม เลือกกล่าวถึง เหตุการณ์ที่จำเป็นและมีความสำคัญเท่านั้น คือ ตอนเริ่มเรื่อง ผู้เขียนกล่าวถึงความสัมพันธ์ของกระตึงกับลมุล โดยตอนแรกลมุลเป็นฝ่ายผู้อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของกระตึง แต่ต่อมากลับไปทางตรงกันข้าม คือ กระตึงกลายเป็นผู้อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของพระยามนุา (คือลมุล) และกล่าวถึงความสัมพันธ์ของกรรมกับโลมใจ อันเป็นเหตุทำให้พระยามนุา และกระตึงต้องขัดใจกัน กลายเป็นปัญหาของเรื่อง สิ้นเรื่องนี้ จากนั้น ผู้เขียนจึงกล่าวถึง เหตุการณ์ในตอนดำเนินเรื่อง คือมีฉากเหตุการณ์ที่สำคัญ ๒ ตอน คือ ฉากที่พระมณูา กับลมุลได้เถียงกันโดยต่างฝ่ายต่างยืนยันมั่นคงว่าการตัดสินใจและเหตุผลของตนเป็นฝ่ายถูกต้องและจะไม่มี การเปลี่ยนแปลงความตั้งใจอย่างเด็ดขาด และอีกฉากหนึ่งคือ กรรณพยายามหวานล่อมและบีบบังคับให้โลมใจยินยอม เป็นภรรยา ก่อนที่เขาจะเดินทางไปต่างประเทศ และกระตึงได้เข้ามาขัดขวางได้ทันที่ พร้อมกับสั่งสอนให้กรรมรู้จักว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก โดยมีพระยามนุา ลอบรู้เห็นเหตุการณ์นี้ตั้งแต่เริ่มแรก อันมีผลทำให้พระยามนุา ล้มความตั้งใจเดิม เพราะได้รู้ความจริงว่าทั้งกระตึงและกรรม รักโลมใจด้วยความจริงใจ จากนั้นจึงเป็นตอนจบเรื่อง เป็นตอนที่กล่าวถึงพระยามนุา จัดการเลี้ยงส่งกรรมพร้อมทั้งแสดงท่าทียินยอมพร้อมใจให้กรรมและโลมใจมีความสัมพันธ์กันต่อไปเช่นเดิม

จะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้เสนอ เหตุการณ์ที่มีความหมาย มีความสำคัญต่อความก้าวหน้าของเรื่อง และเหตุการณ์เหล่านั้นก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันในเชิงเหตุผลด้วย นั่นคือจากโครงเรื่องนี้สามารถตอบคำถามว่า ทำไม กระตึงกับพระยามนุา ซึ่งขัดแย้งกันมาก จึงไม่มีฝ่ายใดกระทำให้เกิดความแตกหัก เช่น ล้อออกจากบ้าน ทำไมกระตึงจึงห้ามปรามกรรมไม่ให้ทำความเสียหายแก่โลมใจ ทั้ง ๆ ที่กรรมจะเป็นฝ่ายได้เปรียบและทำไมพระยามนุา จึงเปลี่ยน

ความตั้งใจ เดิมเสีย ยินยอมให้กรรมและโลมใจรักกัน ดังนี้เป็นต้น เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโครงเรื่อง สามารถไขความกระจ่างให้กับคำถามเหล่านี้ได้

และเหตุการณ์เหล่านั้น ล้วนเกี่ยวกับปมที่ผู้เขียนผูกไว้คือ พระยามนุษะ กับ กระติง เป็นปฏิปักษ์กัน โดยแสดงให้เห็นสาเหตุความขัดแย้งดังกล่าวว่าเกิดจากลูกชายและลูกสาวของคันทองสองรักกัน พระยามนุษะ ไม่เห็นด้วยกับความรักของหนุ่มสาวคู่นี้ เพราะรังเกียจว่าสถานะทางสังคมของกรรมไม่ดีเทียบเท่าโลมใจ ส่วนกระติงกลับเห็นด้วย เพราะรู้ว่ากรรมรักโลมใจจริง และเชื่อว่าต่อไปภายภาคหน้ากรรมจะมีหน้าที่การงานดีและมีเกียรติยศสูง เนื่องจากกรรมได้รับการศึกษาสูง และกำลังจะไปเรียนต่อต่างประเทศ เหตุการณ์ต่อมาในตอนดำเนินเรื่อง ล้วนแต่เป็นไปเพื่อการแก้ไขปมดังกล่าว แม้จะก่อให้เกิดความขัดแย้งอื่น ๆ ซ้อนขึ้นมาก็ตาม เช่น ความขัดแย้งระหว่างกรรม กับ โลมใจ ในเรื่องที่กรรมต้องการให้โลมใจเป็นภรรยาของเขา ก่อนที่ตนจะต้องเดินทางไปเรียนต่อต่างประเทศ ความขัดแย้งภายในจิตใจของโลมใจ ที่ไม่ต้องการชดใจกรรม แต่ก็ไม่ต้องการผิตจาริตประเพณี คือต้องการให้มีพิธีแต่งงานเสียก่อนที่จะมีความสัมพันธ์ทางเพศกับกรรม ความขัดแย้งระหว่างกรรมกับกระติง ซึ่งเกิดจากการที่กรรมต้องการโลมใจ เป็นภรรยา ก่อนที่จะมีการตกลงตามประเพณี ส่วนกระติงคัดค้านความต้องการดังกล่าว เพราะเห็นว่าโลมใจจะเป็นฝ่ายเสียหาย และต้องเสื่อมเสียชื่อเสียงมาก หากมีใครรู้ความจริงเข้าเป็นต้น แต่ทว่ากระติงต่าง ๆ และปมขัดแย้งที่เกิดขึ้นมานี้ ล้วนแต่เป็นไปเพื่อการแก้ไขปมขัดแย้งหลักคือ ความขัดแย้งระหว่างพระยามนุษะ กับ กระติง ทั้งสิ้น ดังนั้นตอนท้ายเรื่องพระยามนุษะ ซึ่งได้รู้จักน้ำใจของกระติง และกรรมว่ารักโลมใจจริง จึงยอมคืนดีกับกระติงและอนุญาตให้กรรมกับโลมใจได้มีความสัมพันธ์ฉันคนรักต่อไป

โครงเรื่องนี้มีเอกภาพ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะนักเขียนให้ความสนใจกับปมที่ผูกไว้ และดำเนินเรื่องสืบไปเพื่อแก้ไขปมดังกล่าว

การที่มีโครงเรื่อง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่กระจัดกระจาย เช่นนี้ จะทำให้ผู้อ่านค้นพบความหมาย หรือสาระสำคัญของเรื่องได้ไม่ยากนัก ดังเช่น เรื่อง มมมมม ของ ยาชอบนี่ ความเป็นไปทั้งหมดในเรื่องเกิดขึ้นเพื่อเป็นคำอธิบายว่า เหตุใดพระยามนุษะ จึงเปลี่ยนทัศนคติไม่ขัดขวางกรรมและโลมใจอีกต่อไป ประการแรก คือ พระยามนุษะ ตระหนักว่า กระติงและกรรมรักโลมใจจริง ประการที่สอง พระยามนุษะ ไม่อาจปฏิเสธ หรือหักล้างเหตุผลของกระติงที่ว่า โลมใจจะมีความสุขถ้าเธอได้แต่งงานกับชายที่เธอรัก ประการที่สาม กรรมเป็นเด็กหนุ่มที่ดี

ตั้งใจที่จะทำให้ชีวิตมีความก้าวหน้า และเชื่อได้ว่าจะมีอนาคตที่รุ่งเรือง

ท้ายที่สุด เมื่อ เรื่องคลายปมโดย พระยามนุษย์ เปลี่ยนความคิดและการกระทำมาสนับสนุนให้กรรมและโลมใจได้รักกัน และไม่ขุ่นข้องใจกระตึงอีกต่อไป ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของเรื่องได้ว่า ผู้เขียนต้องการเสนอว่าความรักมีความสำคัญ หรือมีค่ามากกว่า เงินทอง เกียรติยศ หรือสถานภาพทางสังคม แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ได้ปฏิเสธว่าสิ่งเหล่านั้นมิได้มีความสำคัญเสียทีเดียว แต่ให้ความคิดว่าผู้ที่มีความพยายามอาจขวนขวายหามาได้ในวันหนึ่ง เช่น กรรม ซึ่งมีฐานะยากจน แต่เพียรพยายามศึกษาหาความรู้ ต่อไปในอนาคตเขาก็จะมีสถานภาพทางสังคมที่ดีขึ้น ซึ่งอาจจะมิทั้งเกียรติยศและเงินทองได้ไม่ยาก เพราะฉะนั้นนอกเหนือการมีความรักต่อกันแล้ว ควรจะมีการพิจารณาคุณลักษณะของคนรักประกอบด้วย

สรุปได้ว่า การเสนอเหตุการณ์ต่าง ๆ ในโครงเรื่องให้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับปมขัดแย้ง และการคลี่คลายปมขัดแย้งนั้น ๆ จะทำให้โครงเรื่องมีเอกภาพ เหตุการณ์ในเรื่องจะมีความหมาย เป็นเหตุเป็นผลกัน ซึ่งจะสื่อให้เห็นแนวคิดของนักเขียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ ผู้อ่านจะเข้าใจหรือมองเห็นความคิดที่เป็น จุดมุ่งหมายของเรื่องได้ไม่ยากนัก

ข) การเสนอเหตุการณ์ที่มีความเป็นไปได้

การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องจะต้องมีความเป็นไปได้

คือทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึก ว่า เรื่องราวนั้นอาจเกิดขึ้นจริง หรือเป็นจริงได้ ความคิดหรือทัศนะที่นักเขียนสื่อมาในเรื่องราวที่เกิดขึ้นจึงจะน่าเชื่อถือ หรือถูกต้อง หรือน่าจะเป็นความจริง เพราะสามารถอธิบายให้กระจ่างได้ด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโครงเรื่อง

การจะเสนอเหตุการณ์ในเรื่องให้มีความเป็นไปได้ เกิดขึ้นได้จากการสร้างให้ตัวละครมีความคิด อุปนิสัย และการกระทำสอดคล้องกลมกลืนกัน เพราะตัวละครเป็นผู้ก่อให้เกิดการกระทำ และในทางกลับกันการกระทำเป็นเครื่องอธิบายลักษณะของตัวละคร การที่ตัวละครมีความต้องการอะไร มีพฤติกรรมอย่างไร และมีความคิด หรือ การกระทำเปลี่ยนแปลง คลี่คลายไปทางใด ๆ ก็ตาม ทั้งหมดนี้จะต้องทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเรื่องมีมูลเหตุจริงใจ

เพียงพอ ผู้อ่านจึงจะคล้อยตาม หรือยอมรับได้ว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นมีความเป็นไปได้ เช่น เรื่อง เบื้องต้นแห่งอวสาน ของ ธนอม มีเรื่องย่อว่า อุณา กับ มานพ รักและแต่งงานกัน อุณาย้ายมาอยู่ที่บ้านของสามีซึ่งมี นาง เจริญ แม่ของมานพและป้าฉวี ญาติของเขาอาศัยอยู่ด้วย

อุมาลาออกจากงานประจำในขณะหนังสือพิมพ์ เพื่อ เป็นแม่บ้าน เพียงอย่างเดียว แต่ยังคง เขียนหนังสือ เป็นงานอดิเรก ต่อมาไม่นานอุมา กับมานพก็ติดใจกันด้วย เรื่องเพียง เล็กน้อย คือ มานพไม่ชอบ "กางเกงแพรสีชมพู" ที่อุมาสวม และสั่งให้ เธอเปลี่ยนเป็นสวมกางเกงสีเขียวแทน อุมาปฏิเสธ และยังคงยืนยันว่า เป็นความพอใจของเธอที่จะสวมกางเกงสีนี้ เมื่อต่างคนมีทัศนคติ เรื่องบาดหมางนี้ จึงขยายตัว เป็นเรื่องใหญ่ อุมาตัดสินใจเก็บข้าวของย้ายออกจากบ้านของสามี ทั้ง ๆ ที่กำลังตั้งครรถ์ ต่อมาอุมาแท้งลูกและนอนป่วยอยู่ที่โรงพยาบาล มานพรู้ข่าวจึงไปเยี่ยมด้วยความ เป็นห่วง ทั้งสองคน ได้พูดปรับความเข้าใจกัน เรื่องจึงจบด้วยดี ความขุ่นข้องใจที่มีต่อกันก็หมดสิ้นไป

ในเรื่องนี้มีจุดหักเหที่สำคัญ ๒ ประการคือ ๑) ความขัดแย้งหรือความบาดหมางใจระหว่างอุมา กับมานพ ๒) การยุติความขัดแย้งดังกล่าวด้วยการคืนดีกันของคนทั้งสอง เราจะพบว่าจุดหักเหทั้ง ๒ ครั้งนี้เป็นไปอย่างสมเหตุสมผลหรือน่าเชื่อถือได้ เพราะการกระทำ ความคิด และอุปนิสัยของตัวละครสอดคล้องกลมกลืนกัน และสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) ความบาดหมางของอุมา กับมานพ เกิดขึ้นจากการติดใจกัน เรื่อง "กางเกงแพรสีชมพู" ความขัดแย้งนี้เริ่มขึ้นที่จุดเล็ก ๆ และได้ขยายใหญ่โต จนกระทั่งอุมาย้ายออกจากบ้านของสามี ผู้อ่านจะไม่รู้สึกงุนงงเลยว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เพราะผู้อ่านรู้ว่า "กางเกงแพรสีชมพู" เป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นความสูงอมของ ความแตกต่างกัน เกือบจะสิ้นเชิง ของคนทั้งสอง ดังที่ผู้แต่งได้ปูพื้นและแสดงภูมิหลังเกี่ยวกับ อุปนิสัยและสภาพแวดล้อมที่คนทั้งสอง เติบโตมาก่อนหน้านี้แล้วว่าแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ

"... อุมา เป็นคนกำพร้าทั้งบิดามารดา ส่วนผู้ปกครองในขณะนี้ นอกจากน้าขา พิกการที่อุปการะหล่อนในเรื่องอาหารและที่อยู่แล้ว อุมาก็ถือสิทธิปกครองตัวเอง เด็ดขาดไปด้วยการตัดสินใจของหล่อนแต่ผู้เดียว เพราะเหตุที่อุมา มักตัดสินใจคล้อยไปตาม อารมณ์ อันบรรดาเพื่อนที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดามารดาไม่อาจจะหักหาญตาม อำเภोजิตนอย่างหล่อนได้ เพื่อนอย่าง เครือวัลย์จึงมีความริษยาพอที่จะลงความเห็น ว่าอุมา เป็นสาวที่ "ผาดโผน" แต่สำหรับตัวข้าพเจ้า (๙ ผู้เล่า) ผู้ออกจากปกครอง ของคนแก่ไปแล้ว และมีนใจ การศึกษาทั้งทางหนังสือและทางชีวิตของอุมาคืออยู่ ไม่ ประสงค์จะ เห็นอุมา เพื่อนรักของข้าพเจ้ามีความ เป็นอยู่อย่าง "ผ้าพับไว้" ไข่แต่เท่านั้น ข้าพเจ้า เองกลับ เป็นผู้รับอาสาพาอุมาออกเที่ยว เตร์เพื่อความบันเทิง หลังจากที่ เรา ได้คร่ำเคร่งกับงานการมาตลอดวัน - เสมอ

(ถนอม ๒๔๘๑ : ๑๑)

ส่วนมานพ เติบโตมาในสภาพครอบครัวที่ต่างจากอุมาโดยสิ้นเชิง มานพอาศัยอยู่กับแม่และป้าที่คอยดูแล ปรนนิบัติและกระทำทุกอย่างเพื่อความพึงพอใจของเขา

นางสาวฉวีผู้เป็นป้าของมานพนั้น เมื่ออยู่ในวัยสาวแต่ ๆ เคยรับหน้าที่เป็นครูของโรงเรียนมิชชันนารีและในโอกาสนั้น เธอคงอาสารับตัวมานพไปฝึกสอนและอบรมอยู่จนหมดเขตต์ที่จะรับเด็กชายเรียนได้ ต่อมาโชคขาดาทมน เรียนเอาตัวเธอมาอาศัยกับน้องสาวผู้เป็นมารดาของมานพ ก็ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลหลานชายคนเดียวของเธออีกหน้าที่ของป้าฉวีในขณะนี้ คือ จัดหาอาหารว่างของหลวนและ เป็นผู้จ่าย เงินจากทุนสำรองให้นาง เจริญตามความต้องการของลูกที่มักจะ เรียกตั้งแต่ห้าสตางค์จนถึงห้าสิบบาท (- เมื่ออุณมาอยู่ที่บ้านของมานพแล้ว) ป้าฉวีมักจะมาเตือนให้อุณารู้ตัวว่ามานพจวนจะกลับจากออฟฟิศให้หลวนละกิจส่วนตัว เสียชั่วคราว แล้วเตรียมเสื้อผ้าสำหรับมานพจะได้ผลัด เป็นชุดอยู่กับบ้าน นอกจากนั้นยังมีการ เรียกตัวอุณาไปหัดปอกผลไม้ โดยเหตุที่อ้างว่ามานพไม่ปอกผลไม้กินเอง ถึงแม้จะเป็นผลไม้ที่ขอบแต่ถ้าไม่มีใครปอกไว้ให้ เขาสู้อย่อมอด ... หรือบางวันก็หัดทำขนมไว้ เป็นของหวานมือ เย็นอีกด้วย

ฝ่ายนาง เจริญก็ เช่นเดียวกัน มีนิสัย เป็นระเบียบด้วยการอบรมมาจากสำนักศึกษาแห่งเดียวกับพี่สาว แต่ส่วนหน้าที่มารดาของเธอนั้น มีการขอความเห็นจากมานพ เสมอไป เป็นต้นว่าสิ่งอาหารที่เขาชอบ เลือกของใช้ตามสีที่ถูกใจมานพ ชื่อของที่มานพต้องการใช้และไม่หักท้วงถึงคุณประโยชน์ของมัน การไปเยี่ยมเยียนผู้ใด หรือการเที่ยวเตร่ใด ๆ ถ้ามานพไม่เห็นว่าเป็นสมควรก็เป็นอันว่าต้องงด ทุกสิ่งทุกอย่างที่สุดแล้ว แต่มานพทั้งสิ้น ...

(ถนอม ๒๔๘๑ : ๒๔)

เพราะฉะนั้น เมื่อคนทั้งสองมีชีวิตอยู่ร่วมกัน จึงไม่น่าประหลาดใจแต่อย่างใดที่จะเกิดมี เรื่องไม่พอใจกันบ้าง เช่น เมื่ออยู่ร่วมกัน เพียงเดือนเดียว อุณาก็รู้สึกว่าเป็นอยู่ในบ้านของสามีไม่เอื้ออำนวยต่อการ เขียนหนังสือของเธอ โดยเฉพาะมานพเป็นผู้ทำลายสมาธิของเธอมากที่สุด แต่อุณาก็แก้ปัญหานี้ด้วยการขอมือห้องส่วนตัวของเธอเองในบ้านนี้ เป็นต้น เรื่อง "กางเกงแพรสีชมพู" จึงเป็นเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อต่างฝ่ายต่างหิฐ เหตุการณ์นี้จึงลุกลามใหญ่โต มานพคิดว่า เขามีสิทธิจะออกความเห็น เรื่องการแต่งกายของอุณาและอุณาควรจะทำปฏิบัติตัว เพื่อความพอใจของเขา ส่วนอุณาคิดว่า เธอมีสิทธิที่จะแต่งกายได้ตามรสนิยมของเธอ แต่ถ้ามานพขอร้องดี ๆ เธออาจประณีประนอมยอมตามได้บ้าง แต่เนื่องจากมานพออกคำสั่ง เธอจึงปฏิเสธ

หลังจากเกิดเรื่อง "กางเกงแพรสีชมพู" แล้วได้มีความพยายามที่จะช่วยไกล่เกลี่ยให้คนทั้งสองคืนดีกันบ้าง แต่เห็นได้ชัดต่างฝ่ายต่างยึดมั่นอยู่ในความคิดและความต้องการของตน ความบาดหมางนี้จึงยังคงต้องดำรงอยู่ต่อไป

๒) การคืนดีกันของอุณา กับมานพ เกิดขึ้นจากประการแรก มานพได้ทราบข่าวว่าอุณาแท้งลูก และนอนป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลด้วยความรักที่มีอยู่ ทำให้ เขา เป็นห่วงอุณา มาก

รู้ว่าเธอต้องเสียใจเพียงใดที่ต้องสูญเสียลูกไป มานพจึงได้ไปเยี่ยมอุณา พร้อมกับพยายามจะปลอบโยนและเอาใจใส่เธอในฐานะสามี เขายอมลดทิวและง้อเธอด้วยการซื้อ "กางเกงแพรสัชฌมพ" ให้เป็นของขวัญในวันไปเยี่ยมใช้นั้นด้วย ซึ่งทำให้อุณาตื่นคันใจมาก พร้อมกับสารภาพเธอไม่ได้ชอบกางเกงแพรสัชฌมพ แต่อย่างไรและกล่าวว่า การกระทำทั้งหมด เป็นแต่เพียงไม่พอใจที่มานพออกคำสั่งกับเธอเท่านั้น

ประการที่สอง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้คนทั้งสองคืนดีกันได้ด้วยความเข้าใจก็คือในวันเยี่ยมใช้นั้น อุณา และมานพมีโอกาสที่จะพูดกันด้วย เหตุและผลมิได้ใช้แต่อารมณ์อย่างเช่นเคย ทำให้คนทั้งสอง เข้าใจกันได้ดีว่าต่างฝ่ายต่างมีความคิด มีความรู้สึกอย่างไร อุณาสารภาพว่า เธออีศัตถ์จะระหว่างที่อยู่ในบ้านของสามี และไม่พอใจสภาพที่ต้องปรนนิบัติและทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อความพอใจของมานพอย่างเกินพอดี โดยไม่คำนึงถึงจิตใจหรือความต้องการของสมาชิกในบ้านคนอื่น ๆ บ้างแม้แต่น้อยอุณาคิดไปไกลขนาดวาดภาพว่า ถ้าลูกของเธอเกิดมาและอยู่ในสภาพครอบครัวที่ให้ผู้ชาย เป็นใหญ่อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดนี้ จะเป็นผลเสียแก่เด็ก ๆ มานพได้ฟัง เหตุผลของอุณาก็อยอมรับว่าสภาพครอบครัวของเขา เป็นเช่นนั้นจริงและมีส่วนทำให้ เขาคุ่นเคืองกับการเอาแต่ใจตนเช่นนี้ และว่าคนควรจะปรับปรุงตัวบ้าง ทั้งสองฝ่ายจึง เข้าใจกันและคิดว่าจะพยายามทำให้ชีวิตครอบครัวราบรื่นต่อไป

ด้วยความสงสารที่อุณาแท้งลูกและการพูดคุยกันด้วย เหตุผลและผลดังกล่าว ทำให้คนทั้งสอง เข้าใจและคืนดีกันที่สุดในที่สุด

เมื่อเหตุการณ์ในโครงเรื่อง เบื้องต้นแห่งอวสาน แสดงให้เห็นว่ามีมูลเหตุจูงใจเพียงพอที่จะทำให้เหตุการณ์นี้เป็นจริงได้ การเสนอความคิดของนักเขียน เกี่ยวกับผู้หญิงที่ควรจะเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระและควรมีชีวิตอยู่ร่วมกับสามีด้วยความเสมอภาคจึงน่าเชื่อถือ และน่าจะเป็นความจริง เพราะผู้อ่านสามารถรับสาร หรือความคิดนี้ได้ด้วยคำอธิบายที่เกิดจากการกระทำต่างๆ ที่เกิดขึ้นใน เรื่องนี้

เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโครงเรื่อง ทั้งในส่วนที่ควรจะต้องเกี่ยวข้องโดยตรงกับปมขัดแย้งและการเคลื่อนไหว เพื่อคลายปมขัดแย้งนั้นกับ เหตุการณ์ซึ่งควรจะทำให้ เรื่องราวน่าเชื่อถือหรือสามารถเป็นไปได้ มักจะนำเสนอแก่ผู้อ่านทั้งโดยวิธีการบรรยาย และการนำเสนอโดยการแสดง ฉลະกันไป แต่โดยมากแล้ว ในกรณีที่เป็นเหตุการณ์สำคัญ หรือเป็นจุดสนใจของเรื่อง ผู้เขียนมักจะ เสนอโดยวิธีการแสดง เพื่อให้ผู้อ่าน

ได้เห็นการเคลื่อนไหวในเหตุการณ์นั้นชัดเจน แสดงให้เห็นความคิด การกระทำ หรือคำพูด (ซึ่งมักจะใช้มากกว่าการกระทำอย่างอื่น) ของตัวละครเหมือนว่ากำลัง เกิดอยู่ต่อหน้าผู้อ่าน

ส่วนเหตุการณ์ที่สำคัญน้อยกว่า หรือเพียงแต่นำมาเสนอไว้เพื่อช่วยให้เรื่องราวมีความต่อเนื่องกันเท่านั้น ผู้เขียนมักจะนำเสนออย่างรวบรัด โดยใช้วิธีการบรรยาย เช่น ในเรื่อง มมมิต ของ ยาขอบ ผู้แต่งได้บรรยายถึงความสัมพันธ์ของกระทิงกับพระยามนุญ ในตอนเริ่ม เรื่องให้ผู้อ่านได้รับรู้ เพราะความความสัมพันธ์แต่หนหลังมีส่วนกำหนดพฤติกรรมนิสัยใจคอ และการแสดงออกต่อกันของตัวละครทั้งสองในขณะที่เกิดความไม่พอใจกันขึ้นด้วย เรื่องของกรรมกับโลมใจและผู้เขียนได้บรรยายถึงความสัมพันธ์ของกรรมกับโลมใจให้ผู้อ่านได้รับรู้ด้วย เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นต้น เหตุของความขัดแย้งระหว่างกระทิงกับพระยามนุญ แต่ผู้เขียนเสนอเหตุการณ์ทั้งสองนี้อย่างรวบรัดในลักษณะของการบรรยาย เพราะ เหตุการณ์เหล่านั้นไม่ใช่จุดสำคัญของเรื่อง

ส่วนเหตุการณ์การโต้เถียงกันระหว่างพระยามนุญ กับกระทิง เมื่อตอนที่คนทั้งสองบังเอิญพบกัน และเหตุการณ์ที่กรรมพยายามปลุกปล้ำโลมใจ แต่กระทิงเข้ามาขัดขวาง โดยมีพระยามนุญ เป็นผู้แอบรู้เห็น เหตุการณ์ทั้งหมด ทั้งสองเหตุการณ์นี้เป็นจุดสนใจและเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง เพราะการแสดงให้เห็นความคิด เหตุผล และนิสัยใจคอของตัวละครเหล่านั้นอย่างชัดเจนในเหตุการณ์ทั้งสองฉากนี้ จะมีผลต่อการคลายปมในตอนท้ายเรื่องผู้เขียนจึง เสนอ เหตุการณ์ทั้งสองฉากนี้ ในลักษณะของการแสดงเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นรายละเอียดในเหตุการณ์ต่าง ๆ มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และที่สำคัญเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งตัวละครทั้งหลายนำมาพูดโต้เถียงหักล้างกันนั้น มีส่วนสำคัญที่จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดของเรื่องได้ดี

การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่อง เพื่อแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภท มุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ จะมีประสิทธิภาพต่อเมื่อโครงเรื่องนั้นมีเอกภาพ คือแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ในเชิง เหตุและผลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องให้เกี่ยวข้องโดยตรงกับปมขัดแย้งและการคลี่คลายปมขัดแย้งในเรื่อง และประกอบกับการสร้างโครงเรื่องให้ผู้อ่านรู้สึก ว่าเหตุการณ์หรือ เรื่องราวเหล่านั้นน่าจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงได้ โดยการเสนอให้การกระทำ ความคิด และอุปนิสัยของตัวละครมีความสอดคล้องกลมกลืนกัน และเมื่อใดก็ตามที่ตัวละครมีการกระทำหรือความรู้สึกนึกคิด เปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปทางใดก็ตาม จะต้องมียุทธผลหรือมูลเหตุ รุ่งใจอย่างเพียงพอ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและยอมรับความเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ได้

การที่ผู้อ่านไม่ปฏิเสธเรื่องราวหรือ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและมองเห็นความเป็นเหตุเป็นผลของเหตุการณ์ต่าง ๆ จะทำให้ผู้อ่านยอมรับว่าแนวคิด หรือความคิดที่ผู้เขียนเสนอแฝงมาในการกระทำและตัวละคร เหล่านั้นน่าเชื่อถือ หรือ เป็นความจริง ซึ่งจะช่วยให้การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องมีน้ำหนัก หรือน่าเชื่อถือมากขึ้นอีกด้วย

ข. การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง

ดังที่กล่าวแล้วในข้อที่ ๑ ว่า ขั้นตอนแรกของการแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในช่วงนี้ เกิดขึ้นจากการแสดงแนวคิดโดยผ่านโครงเรื่องที่มีระบบระเบียบทำให้โครงเรื่องเป็นกรอบสำหรับกำหนดขอบเขตและทิศทางให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโครงเรื่องดำเนินไปสู่จุดหมายของเรื่องคือแสดงให้เห็นแนวคิดอย่างชัดเจน

ขั้นตอนที่สอง ที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือ การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ช่วยเกื้อหนุนให้ผู้อ่านมองเห็นแนวคิดของเรื่องได้ชัดเจนยิ่งขึ้น การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง ของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ ปรากฏว่ามี ๒ วิธีการที่สำคัญคือ

๑. การแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรง
๒. การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร

๑. การแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรง
 ดังที่กล่าวแล้วในขั้นต้นว่า แนวคิดในเรื่องสั้นประเภทมุ่งเสนอแนวคิดคือ ความคิดหลักอันเป็นความหมายหรือสาระสำคัญของเรื่องที่นักเขียนเจตนาสื่อสารแก่ผู้อ่าน การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องวิธีการหนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นได้คือ นักเขียนแทรกความคิดเห็นต่าง ๆ ของตนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง แต่ความคิดเห็นเหล่านั้นอาจเป็นเพียงส่วนหนึ่งของแนวคิดหรือความหมายของเรื่อง หรือความคิดเห็นนั้นอาจจะเป็นการบอกกล่าวหรือสรุปให้เห็นแนวคิดของเรื่องอย่างชัดเจนก็ได้ แต่ไม่ว่าความคิดเห็นของผู้เขียนซึ่งแทรกเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่องจะเป็นลักษณะใดก็ตาม ล้วนแต่เป็นการช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นแนวคิดของเรื่องได้แจ่มชัดขึ้นทั้งสิ้น

การแสดงแนวคิดโดยผู้เขียนแทรกความคิดเห็นของตนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่องของ เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ มี

ประเด็นที่จะอธิบายต่อเนื่องกัน ๒ ประการ คือ กลวิธีการเล่าเรื่องซึ่งผู้อ่านช่วยให้นักเขียนได้แสดงแนวคิดโดยวิธีการแทรกความคิดเห็นของตนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง และลักษณะของการแทรกความคิดเห็นของนักเขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง ดังนี้

ก) กลวิธีการเล่าเรื่องซึ่งผู้อ่านช่วยให้นักเขียนได้แสดงแนวคิด โดยวิธีการแทรกความคิดเห็นของตนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง

กลวิธีการเล่าเรื่องดังกล่าว คือ เรื่องราวที่มีการเล่าเรื่องจากทัศนะของผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทผู้แจ้งทุกประการ และเล่าเรื่องโดยมีการแสดงทัศนะของตนเข้ามาในเรื่องด้วย ผู้เล่าประเภทนี้ นอกจากจะมีคุณสมบัติของการสามารถเล่าเรื่องได้เหมือนตนเป็นผู้แจ้งทุกประการคือ สามารถล่วงรู้เรื่องราว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้โดยไม่มีขอบเขตจำกัด ทั้งในแง่เวลา สถานที่ หรือตัวบุคคล สามารถหยั่งรู้เข้าไปในความรู้สึกนึกคิดของตัวละครใด ๆ ก็ได้ ตามต้องการ สามารถบรรยายเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากจุดใด มุมใด หรือจากตัวละครใดก็ได้แล้ว ผู้เล่าประเภทนี้ยังเล่าเรื่องพร้อมกับแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกของตนต่อตัวละครหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง ซึ่งอาจจะเป็นในเชิงอธิบาย หรือวิเคราะห์วิจารณ์ด้วย

การบรรยายในลักษณะดังกล่าว อาจเกิดขึ้นในลักษณะของการที่ผู้เล่าประเภทนี้พูดหรืออธิบายโดยตรงกับผู้อ่านก็ได้ เช่น เรื่อง กระแสร ของ อรุณี ซึ่งเป็นเรื่องของหญิงคนหนึ่งชื่อ กระแสร เธอหลงใหล พึ่งพิงอยู่กับการแต่งตัว และสมาคมกับชายมากมายหลายตาคราวหนึ่ง เธอไปงานเปิดสะพานพระพุทธรยอดฟ้า ด้วยท่าทางและการแต่งกายที่สะกดตาของกระแสร ทำให้เธอเป็นเป้าสายตาของชายทั้งหมด ผู้เขียนได้บรรยายว่า

... ความเก๋สง่างามของเธอเป็นเครื่องล่อสายตาพ่อนุ่ม ๆ ชายในวัยสวาทแทบทุกคน แม้จะมีอะไรขัดขวางทางเดินของหัวใจอย่างไรก็ดี จะเว้นเสียมิได้เลยที่จะนิกพอ ออกพอใจเพื่อพึ่งในหญิงที่สาวสวย บาดตาบาดใจไม่เพียงแต่ชายหนุ่มเท่านั้น ดอก ท่านเอ๋ย ถึงผู้ที่มีเหย้าเรือนแล้ว ตลอดจนพ่อนม้าย ก็ต้องหลงลืมตัวในโสภานุภาพของหญิงหมดสิ้น

(อรุณี ๒๔๗๔ : ๑๗)

หรือผู้เล่าอาจจะบรรยายเรื่องราวในลักษณะของการแทรกความคิดเห็นของตน เข้ามาโดยตรง โดยที่ไม่มีลักษณะของการพูดกับผู้อ่านโดยตรงก็ได้ เช่น เรื่อง แนวทาง ของ เทพ วีระวรรณ เป็นเรื่องของหญิงสาวคนหนึ่ง ชื่อ นฤมล เธอกำลังจะแต่งงานกับพระยาวิสุทธิธาดา ด้วยระบบคลุมถุงชน ปฏิกริยาที่เกิดขึ้นคือ เธอรู้สึกสับสนในใจ เกิดความขัดแย้งระหว่างการต้องกระทำตามประเพณี คือ ยินยอมแต่งงานกับชายที่ต่างวัยกันมาก กับการรำร้องที่อยากมีอิสระภาพ และได้สัมผัสกับความรัก ซึ่งเธอคิดว่าจะทำให้ชีวิตของเธอมีความสุข ผู้เขียนได้บรรยายเหตุการณ์ในตอนนี ในทำนองให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชีวิตด้วยว่า

ความรัก - โอ้ - ความรัก - นฤมล จะไม่มีโอกาสสัมผัสบ้าง เจียวหรือ หัวใจของเธอจะไม่มีเวลาจำขึ้น สดใสดุจแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ข้างเคียงหรืออย่างไร พระยาวิสุทธิธาดา แก่เกินไปที่จะเป็นดวงตะวันของหัวใจ แน่นอนเป็นที่สุดแล้ว นี่แหละแนวทางความคิดของผู้หญิงคนหนึ่ง แนวทางของธรรมชาติโดยจริงแท้ เป็นแนวทางที่จะถูกดิฉันไม่ได้เลย

(เทพ วีระวรรณ ๒๔๗๗ : ๗)

ส่วนในเรื่อง ทาสน้ำเงิน ของ ส. วีระบัณฑิต ผู้เล่าก็ได้บรรยายเรื่องราวที่เกิดขึ้นในลักษณะของการวิจารณ์หรือแสดงความเข้าใจตัวละครในเรื่อง เช่น ตอนที่บรรเจิด ตัวเอกฝ่ายชายโต้เถียงและระบายอารมณ์อย่างรุนแรง เมื่อพิมพ์ใจหญิงที่เขาเคยรัก กลับมาอ่อนวอนขอคืนดีกับเขาอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่เคยสละเขาทิ้ง เพื่อไปคบหานายทหารหนุ่ม ซึ่งมีฐานะมั่งคั่งคนหนึ่ง ตอนที่คนทั้งสองโต้เถียงกันนั้น บรรเจิดได้พูดว่าครั้งหนึ่งเขาทำตัวเหลวไหล เสเพล ดื่มสุราทุกวัน เนื่องจากเสียใจที่พิมพ์ใจจากเขาไป และด้วยเหตุนี้เองทำให้ แม่ของเขาเสียใจ จนล้มเจ็บ และเสียชีวิตลงในที่สุด และตอนนี้เอง เขาถึงกับหลั่งน้ำตา ผู้เล่าบรรยายว่า

.... พวกพี่ ๆ เขาพากันลงโทษว่า ฉันฆ่าแม่ทางอ้อม เพราะคุณแม่เกลียดคนกินเหล้า พิมพ์ใจคิดดูซิ ถ้าเธอเป็นฉันเธอจะต้องเป็นบ้าเพียงไร เขาพูดน้ำตาไหลอาบแก้ม เขาคงจะคิดถึงมารดาของเขา และเสียใจที่เขาเป็นต้นเหตุให้คุณแม่ของเขาตาย พิมพ์ใจ ตลอดเวลาที่ฉันจากกับเธอมาแล้ว ฉันก็ค่อย ๆ ได้คิดขึ้นทุกทีว่า ฉันเป็นฝ่ายผิดที่ฉันยังไม่เป็นหลักฐานแล้วไปรักเธอเอง ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๒ : ๑๖)

ผู้วิจัยพบว่า กลวิธีการเล่าเรื่องในลักษณะของผู้เล่าประเภทนี้ มิใช่จะมีอยู่เฉพาะในกลุ่มของผู้เล่าบุรุษที่สาม แบบรู้แจ้งทุกประการเท่านั้น เพราะปรากฏว่าผู้เล่า ซึ่งใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ แทนตัวเอง เช่น ฉัน หรือ ข้าพเจ้า มีการเล่าเรื่องด้วยลักษณะการบรรยาย

แบบผู้เล่าที่รู้แจ้งทุกประการด้วยเช่นกัน

ตามปกติ การเล่าเรื่องของผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมักจะมิบทบาท เป็นตัวละครเอก ตัวละครที่มิบทบาทรอง หรือ เป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมรู้เห็นหรือรับรู้เหตุการณ์ จะมีขอบข่ายการเล่าเรื่อง เฉพาะในส่วนที่ตนรับรู้ได้เท่านั้น คืออาจจะรับรู้ได้เนื่องจาก เหตุการณ์เหล่านั้นเกิดกับตนเอง หรือรับรู้ เนื่องจากอยู่ร่วมในเหตุการณ์นั้นด้วย หรือรับรู้มาจากการบอกเล่าของตัวละครอื่น และถ้าผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่งนี้จะบรรยายเกินขอบเขตการรับรู้ดังกล่าว เช่น บรรยายเข้าไปในความรู้สึกนึกคิดของตัวละครอื่น ผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่งนี้จะต้องบรรยายในลักษณะของการคาดเดาหรืออนุมาน เอาเท่านั้น ตัวอย่าง เช่น การบรรยายของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งในเรื่อง คนไม่มีราคา ของ ส. เทพกฤษร

สถานที่ ๆ เราทั้ง ๓ พากันเข้าไปนั่งหาความสุขสำราญอยู่นั้นคือ เบียร์ฮอลล์แห่ง ๑ ... เป็นเบียร์ฮอลล์ที่ขึ้นชื่อในเรื่องคนเซฟรูปร่างสอาดหน้าเอ็นดู เท่าที่เป็นความสังเกตของพวกเราตั้งแต่ย่างเข้ามา ความข้อนี้เราเห็นจริงด้วย เพราะหญิงสาวที่เซฟเบียร์ตละคนหน้าตาหมดจดพอใช้ เรามาสายแม้เวลาเพียงทุ่มเศษ แม่สาวที่เซฟจึงถูกจองประจำโต๊ะหมด และดูเหมือนคนที่มานั่งกินเบียร์จะถือสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของคนเซฟหรืออย่างไกรักก็ไม่ทราบ เรานั่งอยู่เป็นนานแล้ว ก็ยังไม่มีใครเอาใจใส่เรา บางทีจะเป็นเพราะเราเป็น "ขา" ใหม่แปลกหน้าเข้ามากระมัง ความเอาใจใส่ของผู้มีหน้าที่เซฟเบียร์จึงไม่ค่อยแข็งแรงเสมอ "ขา" เก่า?

(ส. เทพกฤษร ๒๔๘๑ : ๒๐)

การบรรยายในเรื่องเดียวกันนี้ อีกตอนหนึ่ง เช่น

... พวกเราคน ๑ บ่นต้องการของแกล้ม ข้าพเจ้าจึงตัดรำคาญที่จะไปกววนใจแม่คนเมื่อตะกี้ พะยัคหน้าเรียกเจ้าของ หรือเสมียนที่นั่งจ่ายเบียร์อยู่หลังบาร์ เหล้ามาถามรายการชื่อของแกล้มและสิ่งเนือยำและปลาหมึก ... บางทีเจ้าเนือยำและปลาหมึกคงจะใช้เวลายำและปิ้งด้วยวิธีพิเศษ เราจึงต้องถ่วงเวลาด้วยเบียร์อีกคนละแก้วและชุดเรื่องขึ้นคย กระนั้นเราก้ยังไม่เพลินพอที่จะลืมเจ้าสองสิ่งนั้นได้

(ส. เทพกฤษร ๒๔๘๑ : ๒๐)

และอีกตอนหนึ่งในเรื่องนี้มีการบรรยายว่า

"แต่ถ้าคุณอยากจะรู้ว่ามันเป็นความจำเป็นอะไรบ้าง เราจึงมาทำตัวเป็นคนไม่มีราคาอยู่ที่นี้ ทำไมเราไม่ไปทำงานอื่น หรือไม่มีผิว ให้ผิวหาเลี้ยง ดิฉันก็จะเล่าให้คุณฟังเพียงสั้น ๆ ย่อ ๆ"

"เท่านั้นก็นับว่าดีถมไป" นายพะยอมช่วยสนับสนุน

แม่คนสวยมีภานิกว่าเพื่อนในเบียร์ฮอลล์ ยกเบียร์ครึ่งแก้วของสุพจน์ขึ้นดื่มอีก เตียวหมดคล้ายกับจะย้อมน้ำใจให้เกิดความกล้าพอที่จะพูดกับเราต่อไป แม่ปากเอาสั้นทำความสอาดแต่ฟองเบียร์ตามริมฝีปากก่อนกล่าวว่า ...

(ส. เทพกฤษฯ ๒๔๘๑ : ๓๐)

แต่ถ้าผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ เกินกว่าขอบเขตหรือลักษณะของการเล่าเรื่องดังกล่าวข้างต้น คือ เล่าเรื่องในลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่งนี้ ล่วงรู้เข้าไปในความรู้สึกนึกคิดของตัวละครอื่น หรือล่วงรู้ถึงความเป็นไปในเหตุการณ์ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นกับตัวผู้เล่าเอง หรือผู้เล่ามิได้อยู่ร่วมในเหตุการณ์นั้นด้วย และผู้เล่ามิได้รับการบอกเล่าจากผู้รู้เห็นคนอื่นแต่อย่างใด เท่ากับว่าผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่งนั้นใช้วิธีการเล่าเรื่องแบบผู้เล่าที่รู้แจ้งทุกประการ จึงสมควรจัดให้ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเล่าเรื่องในลักษณะของผู้ที่รู้แจ้งทุกประการนี้ รวมอยู่ในผู้เล่าประเภทรู้แจ้งทุกประการและมีการเล่าเรื่องโดยแสดงทัศนคติของตนในเรื่องด้วย เพราะถึงอย่างไรก็ตาม ผู้เล่าประเภทบุรุษที่หนึ่งก็มักเล่าเรื่องโดยมีการแสดงความคิดเห็นของตนประกอบด้วยอยู่เสมอแล้ว

ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งเล่าเรื่องในลักษณะดังกล่าวข้างต้นนี้ มักเล่าเรื่องในลักษณะของผู้เล่าที่รู้ว่าตนกำลังเล่า (เขียน) เรื่องอยู่ และมักจะไม่มึบทบาทใด ๆ อยู่ในเรื่อง* ฐานะของผู้เล่าจึงเปรียบเสมือนตัวผู้เขียนโดยตรงนั่นเอง ตัวอย่างเช่น ผู้เล่าในเรื่อง อาชญากร ของ ดุริยางค์ เล่าเรื่องพร้อมกับมีการพูดกับผู้อ่านโดยตรงด้วย ตอนหนึ่งหลังจากผู้เล่าแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักกับไทย ตัวละครเอกของเรื่องไปได้ระยะหนึ่งแล้ว จึงพูดกับผู้อ่านว่า

... ท่าน จงพยายามติดตามไทยต่อไปยัง เหตุการณ์ที่นำเจ้าหนุ่มบ้านนอกคนนี้ไปสู่พฤติการณ์ที่ก่อความสงบสุขของประชาชน ซึ่งข้าพเจ้าจะค่อย ๆ เขียนปลายปากกาไปทีละน้อย ๆ

(ดุริยางค์ ๒๔๘๒ : ๘)

*แต่ก็มีผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเล่าเรื่องในลักษณะที่รู้ว่าตนเองกำลังเล่า (หรือเขียน) อยู่เช่นกันที่ไม่อาจจัดว่าเป็นผู้เล่าประเภทรู้แจ้งทุกประการและแสดงทัศนคติของตนในเรื่องด้วยได้ เพราะว่าผู้เล่านั้นมีขอบเขตการเล่าเรื่องจำกัดเฉพาะที่เกิดการจากรับรู้หรือการคาดเดาของตนเองเท่านั้น มิได้ก้าวล้ำไปใช้การเล่าเรื่องแบบรู้แจ้งทุกประการ ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งประเภทนี้มีบทบาทเป็นตัวละครด้วย ดูรายละเอียดผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครด้วยได้ ในหัวข้อ ข. เรื่องการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร

และตลอด เรื่องผู้เล่าบรรยายเหตุการณ์พร้อมกับพูดกับผู้อ่านเป็นระยะ ๆ ไป ทั้งในทำนองตั้งคำถามกับผู้อ่านหรืออธิบายเพิ่มเติมเหตุการณ์ในเรื่อง เช่น เมื่อไทยตัดสินใจขโมยเงินของพ่อ เพื่อตนเองจะได้เดินทางเข้ากรุงเทพได้อย่างที่ใฝ่ฝันไว้

... ท่าน รู้ไหมว่าไทยพบช่องทางไปเมืองในฝันของเขาได้อย่างไร ช่องทางของไทยก็คือขโมยเงินจากพ่อ ซึ่งไทยเชื่ออย่างแน่น ๆ ว่า นั่นแหละเขาจะเดินทางไปสู่บางกอกได้ละ

(ตุรียางค์ ๒๔๘๒ : ๑๓)

และมีการบรรยายพร้อมกับแสดงความคิดเห็นในทำนองอธิบายเสริมความว่า ไม่ใช่ความผิดของพ่อแม่ที่ไม่ต้องการให้ไทยได้เล่าเรียนต่อหลังจากเขาจบจากโรงเรียนวัดใหม่ ๆ นอกจากนั้น ผู้เล่ายังชักชวนให้ผู้อ่านคิดว่า เป็นความผิดของไทยหรือไม่ ที่เขาใฝ่ฝันจะได้เป็นบางกอก

... ท่านจินตนาการดูเถิดว่า มันเป็นความผิดของพ่อแม่หรือที่ห้ามปรามลูกของแกมิให้ลงมว่าบางกอก และมันเป็นความผิดของไทยหรือที่ใฝ่ฝันถึงความสวยงามตระการตาของพระนคร พ่อแม่ นั้น คงจะไม่ขัดข้องแต่ประการใดหรอก (ถ้าจะมองเห็นชีวิตทำไรโง่เงาของตน เลวกว่าการไปเรียนหนังสือของลูกที่บางกอก ตระกูลของแกตั้งแต่ปู่ย่าตาทวดลงมาถึง ล้วนด้วยฝังฝังชีวิตจิตใจไว้กับท้องทุ่งตลอดมาจนถึงตัวแกเอง ก็ทำไมเล่าแกจึงจะเว้นปลุกสร้างมิให้ลูกของแกพอใจในชีวิตอันนี้ แกทำถูกแล้ว และการที่ไทยมีความใฝ่ฝันทะเยอทะยานผิดไปจากพ่อแม่ และบรรพบุรุษของเขา เช่นนั้น ยังจะเห็นว่าไทยผิดก็มีได้เหมือนกัน ขอให้ท่านผู้อ่านจงพิจารณาที่ใคร่ครวญดูเถิด

(ตุรียางค์ ๒๔๘๒ : ๑๔)

การบรรยายเหตุการณ์ตอนหนึ่ง ในเรื่องนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ในเรื่อง อาชญากร นี้ มีลักษณะการเล่าเรื่องแบบรู้แจ้งทุกประการ คือ

คืนนั้น - พระอาทิตย์ตกไปแล้วเหลือแต่ความสว่างที่มีดขมุกขมัว คราวนี้ความหิวยิ่งคุกคามไทยอย่างหมดความปราณี ลำไส้ปวดแสบอย่างสาหัส ใน ๑๐ นาทีนี้ ถ้าไม่มีข้าวกินก็แปลว่าไทยจะต้องนอนขมอยู่กับที่ ใช้มือทั้งสองช่วยยันตัวให้ลุกขึ้นยืน แล้วก็เปะปะข้ามถนนมาฝั่งซ้ายมือ ค่อย ๆ พยุงตัวเดินต่อไปอีกเล็กน้อย สายตาก็ประสบร้านข้าวก็ตรึมฝิปากจนเกือบจะหือเลือด วินาทีนั้นไทยก็ตกลงใจได้อย่างเด็ดขาด เออละ ร้านนี้แหละจะต้องได้ข้าวกิน คิดแล้วเท้าก็ก้าวล่วงเข้าไปในร้าน พลังร้อง สั่งอาหาร แจก พอข้าวล่วงถึงท้อง ไทยรู้สึกว่าค่อยสดชื่นขึ้น อารมณ์ก็แจ่มใส ความทุกข์เวทนาเมื่อสักครู่ที่นั่นหายไปราวกับปลิดทิ้ง แล้วปัญหาเรื่องค่าอาหารก็บังเกิดขึ้น รูปร่างและการแต่งตัวของไทยไม่ได้ทำความเชื่อถือให้แก่ แจกตั้งแต่แรก เข้ามาในร้านสักนิดเดียว ครั้นมันแลเห็นไทยกิน เสรีจก็ปราด เข้ามาขอสตางค์ ไทยอีกอ้ออยู่ครู่หนึ่ง เจ้า แจกก็ตะคอกเอา ที่สุดจึงบอกกับมันไปตามตรง "อ้อไม่มีสตางค์" ...

(ตุรียางค์ ๒๔๘๒ : ๑๖)

เรื่อง อาชญากร นี้เป็นตัวอย่างของการเล่าเรื่องจากทัศนะของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมีลักษณะ
 ของผู้รู้แจ้งทุกประการ และ เล่าเรื่องพร้อมกับแสดงทัศนะหรือความคิดเห็นของตนในเรื่อง
 อย่างชัดเจน โดยมีการพูดกับผู้อ่านแทรกอยู่ในเรื่องเป็นระยะ ๆ เป็นการเล่าเรื่องที่มีผู้เขียน
 ตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่าตนกำลังเล่าเรื่องอยู่ และชอบเขตการเล่าเรื่องของข้าพเจ้า ในเรื่องนี้
 มีมิติที่กว้างกว่า ฉัน หรือ ข้าพเจ้า ที่มีฐานะเป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครในเรื่อง
 ด้วย

การเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามและผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งประเภท ในลักษณะ
 ดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นวิธีการเล่าเรื่อง ซึ่งเอื้ออำนวยให้ผู้เขียนสามารถแทรกความคิดเห็นของตน
 เข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง การแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงดังกล่าวอาจ
 จะเกิดขึ้นในลักษณะของการเจาะจงพูดคุยกับผู้อ่าน หรือเป็นการแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรง
 ในระหว่างการดำเนินเรื่องอย่างธรรมดา ๆ ก็ได้ ต่อไปนี้จะอธิบายถึงลักษณะการแทรกความคิดเห็น
 เห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่องว่ามีรายละเอียดอย่างไรบ้าง

ข) ลักษณะของการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรง

การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง
 พบว่า การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนดังกล่าวมี ๓ ช่วง หรือ ๓ ระยะ ด้วยกันคือ ผู้เขียนแทรก
 ความคิดเห็นของตนเข้ามาในตอนต้นเรื่อง ในตอนดำเนินเรื่อง และในตอนท้ายเรื่อง ซึ่งการ
 แทรกเข้ามาของผู้เขียนในแต่ละระยะของการดำเนินเรื่องมีความแตกต่างกันบ้าง ดังนี้คือ

๑). ลักษณะของการแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง

พบว่า มีหลายลักษณะดังนี้คือ

(ก) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง หรือ
 เกริ่นนำในทำนองที่ว่า เรื่องราวที่จะเสนอต่อไปนี้ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง เช่น เรื่อง ผู้แพ่รัก
 ของ เสรีบุรุษ ผู้เขียนได้บอกแก่ผู้อ่านในตอนต้นเรื่องว่า เก็บจดหมาย (หมายถึง เรื่องสั้นเรื่องนี้)
 ได้ และเห็นว่ามีความที่น่าสนใจและมีประโยชน์ จึงนำมาเสนอแก่ผู้อ่าน

ข้าพเจ้าเก็บจดหมายฉบับนี้ได้ที่สวนลุมพินี จึงส่งต่อมายังบรรณาธิการ ไทย-ไท
 ขอภัยต่อเจ้าของจดหมายที่น่าลงพิมพ์ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของชาติของท่าน
 เอง ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็นจดหมายที่สอนใจดีมาก ถ้าเยาวชนสยาม (หรือแม้ยิวดี) ปฏิบัติ
 ได้ตามนี้แล้ว ข้าพเจ้ารับรองว่า สยามจะมีคนดีเพิ่มขึ้นอีกมากมาย - เสรีบุรุษ

(เสรีบุรุษ ๒๔๘๑ : ๑๓)

(ข) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง เพื่อช่วยผู้ให้อ่านสนใจเรื่องราวที่ตนจะเสนอต่อไปนี้ เช่นเรื่อง ผู้สุจริตในสายตาของผู้ร้าย ของ จรลี ผู้เขียนช่วยผู้ให้อ่านสนใจติดตามเรื่อง โดยการตั้งข้อสังเกต คำ ๒ คำ ที่ต่างภาษากัน มีเสียงคล้ายคลึงกัน แต่มีความหมายต่างกันอย่างตรงกันข้าม มาเป็นข้อสังเกตและเปรียบเทียบในทำนองเป็นปัญหาใหญ่ของเรื่องที่จะเสนอ

คำว่า "บัณฑิต" อันเป็นคำมงคลและสันสกฤต และที่ไทยนำมาใช้กับคำว่า "บัณฑิต" ในภาษาอังกฤษนี้ เป็นคำที่ออกเสียงอย่างเดียวกัน แต่ความหมายผิดกันอย่างตรงกันข้าม เรื่องนี้เป็นเรื่องของคำสองคำนั้นที่มาร่วมกันเป็นเรื่องเดียว ...

(จรลี ๒๔๘๒ : ๑๐)

(ค) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง เพื่อแสดงข้อคิดอันเป็นความหมายสำคัญ หรือแนวคิดของเรื่อง ซึ่งนักเขียนตั้งใจจะเสนอต่อผู้อ่าน เช่น กับข้าวสองอย่าง ของ บ. นุชศรี ผู้เขียนแสดงข้อคิดอันเป็นความคิดหลักของเรื่องไว้ในตอนต้นเรื่อง ดังนี้

ในนาที่สุดท้ายที่ผิวเมียจะหย่ากัน

ความรักอันแท้จริงย่อมยากที่จะทำให้ลาย เหมือนที่นายนรินทร์ธิเบศว่า

ตราบนขุนศิริชั้น	ขาดสลาย
รักบ่หายตราบหาย	หกฟ้า
สุริยจันทร์กระจาย	จากโลก ไปฤา
ไฟแล่นล้างสีหัตถ์	ท่อนร้างอาลัย

(บ. นุชศรี ๒๔๘๒ ก : ๑๑)

ตัวอย่างอื่น ๆ ของการแทรกเข้ามาโดยตรงของผู้เขียนในตอนต้นเรื่องซึ่งคล้ายคลึงกันนี้ เช่นเรื่อง เจ้าของเขาหวง ของ ส. พิบูลย์สวัสดิ์ เสนอข้อความตอนต้นเรื่องที่แสดงให้เห็นสาระสำคัญหรือความคิดหลักของเรื่องอย่างชัดเจนว่า

เกิดมาเป็นลูกผู้หญิง ไม่มีอะไรสำคัญเท่าการมีเหย้ามีเรือน ถ้าได้คู่ครองที่สมควรก็จะมีความสุขจริงยั่งยืน ถ้าพลาดก็หมายความว่าเราเกิดมาอย่างหาค่าและคุณประโยชน์อะไรไม่ได้เลย สมัยนี้การศึกษาเจริญขึ้น แต่ศีลธรรมก็ค่อยเสื่อมลง ความรักมีอำนาจประหลาดสามารถทำให้คนเราดีและชั่วได้ภายในพริบตา

(ส. พิบูลย์สวัสดิ์ ๒๔๘๓ ก : ๗)

และเรื่อง บัวนำ ของ ปรีชา พัตรपाल ผู้เขียนได้อธิบายความคิดเห็นเป็นหัวใจของเรื่องที่ต้องการเสนออย่างชัดเจนในตอนต้นเรื่องว่า

มีคนบางคนที่ยังเข้าใจผิดว่า ผู้หญิงสาวลาวทุก ๆ คน มักจะใจง่าย มีผู้เก่ง แต่ถ้าใครคิดเช่นนั้น ผู้นั้นก็เข้าใจผิดมาก เพราะตามธรรมดา คนเราย่อมต่างจิตต่างใจ มีความนึกคิดปฏิภาณผิดแปลกกัน บางคนก็คิดไปในทางชั่ว บางคนก็คิดไปในทางดี เช่นนั้นคนเราไม่ว่าแต่ผู้หญิงสาวลาวที่กล่าวเลย ทุก ๆ ชาติ ทุก ๆ ภาษา ก็ย่อมมีคนดีและคนชั่วคละกันไป แต่จะมากน้อยนั้นต้องแล้วแต่นิสัยของชนหมู่นั้น เดียวนี้คำว่าลาวไม่มีแล้ว มีแต่ไทยตามรัฐนิยม และไทยก็เป็นอารยะชาติ

(ปรีชา พิศรपाल ๒๔๔๓ ก : ๘)

๒) ลักษณะของการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียน เข้ามาโดยตรงในตอน
ดำเนินเรื่อง

ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนดำเนินเรื่อง พบว่ามีลักษณะดังนี้คือ

(ก) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนดำเนินเรื่อง เพื่อแนะนำให้ผู้อ่านได้รู้จักกับตัวละครในเรื่อง โดยเฉพาะในกรณีของตัวละครเอกของเรื่อง ผู้เขียนมักจะแนะนำหรือพูดถึงคุณสมบัตินิสัยใจคอ หรือข้อเด่น ข้อด้อย ของตัวละครในลักษณะของการให้คำจำกัดความที่เสนอออกมาจากทัศนะของผู้เล่า หรือผู้เขียน และบ่อยครั้งมีลักษณะของการประเมินค่าตัวละครไว้ด้วยว่า เป็นคนดี หรือไม่ดีอย่างไร การรู้จักตัวละครของผู้อ่านจึงเกิดขึ้นจากการบรรยายของผู้เขียน เช่น เรื่อง บางเพรียง ของ บุญส่ง บำรุงพงศ์ ผู้เขียนแนะนำตัวละครเอกชื่อ แทน เป็นหนุ่มบ้านนา พร้อม ๆ กับเสนอความคิดเห็นของผู้เล่าที่มีต่อตัวละครตัวนี้ไว้ด้วย ว่า

... เด็กหนุ่มผู้นี้ไม่แสดงให้ทราบสักนิดว่า เคยได้รับการศึกษาอบรมมาก่อน แต่อย่างไรก็ตาม เขาก็เป็นตัวละครของโลกผู้หนึ่งซึ่งธรรมชาติได้สร้างร่างกายของเขาแล้ว สมนุสรณ์ทุกกระเปียดนี้ สมนกับหน้าที่ที่ได้มอบหมายมาให้ใคร ๆ ในบางเพรียง เรียกเขาว่า "เจ้าแทน" บนในหน้าที่ที่ร้านค้าแปดที่ฝั่งของดวงตาคู่หนึ่ง ซึ่งชาวบางเพรียงทุกคนบูชา เป็นดวงตาที่ชื่อสัตย์ มั่นคงและบอกถึงความทรหดอดทนของหัวใจอย่างพร้อมมูล ร่างท่อยู่ในเสื้อสีน้ำเงินแก่หนา ๆ และกางเกงขายาวสีเดียวกัน มีรอยปะ และขนบางแห่ง "เจ้าแทน" ผู้ที่เราอุปโลกให้เป็นนายโรงในเรื่องนี้ ได้ใช้ชีวิตของเขาทั้งหมด ใช้หมดสิ้นไปกับคันไถ และวัวควายทุกเมื่อ เชื้อวัน เจ้าแทนเพิ่งเห็นโลกมาได้เพียงมีสิบปีกว่า ๆ เท่านั้นเอง กำลังเป็นหนุ่มทั้งกายและใจ โลหิตทุกหยดที่สาดไปจากหัวใจ เต็มไปด้วยความคึกคะนองและทุก ๆ หยดแห่งความคึกคะนองนั้น ก็มีเลือดนักรบ - เลือดนักสู้เจืออยู่ ...

(บุญส่ง บำรุงพงศ์ ๒๔๘๐ : ๗)

จากการแนะนำของผู้เขียนข้างต้นนี้ ทำให้ผู้อ่านมีจินตนาการเกี่ยวกับแทน ได้ง่าเขาเป็นชายหนุ่ม บ้านนาที่แข็งแรง ปึกปิ่น และยากจน และได้รับรู้ต่อไปด้วยว่า เขาเป็นคนที่นิสัย ซื่อสัตย์ อดทนและ กล้าหาญ ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดผ่านผู้เล่ามาสู่ผู้อ่าน ในลักษณะของการบอกเล่า

เรื่อง ทูตแห่งความมรณะ ของ วรัญญู ผู้เขียนได้แนะนำ ฤทธิ ตัวละคร ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาของตัวละคร เอกฝ่ายชาย ชื่อ อำนาจ ในเรื่อง ฤทธิ ได้ลอบไปประกอบอาชีพ โสเภณี เมื่ออำนาจทราบความจริง เขาโกรธแค้นและทำร้ายเธอจนสิ้นใจ เมื่อผู้เขียนแนะนำ ฤทธิ ต่อผู้อ่าน ผู้เขียนได้บรรยายลักษณะรูปร่างหน้าตาและนิสัยใจคอของฤทธิอย่างละเอียดและ ได้สรุปความเป็นคนไม่ดีของเธอไว้อย่างชัดเจนและหนักแน่น

ในบรรดาหญิงที่ได้ชื่อว่าเป็นหญิงงาม ฤทธิคนนี้อย่อมมีความงามไม่แพ้ความงามทั้งหลาย ของโลก ใบหน้าอ่อนแดงระเรื่อด้วยเส้นเลือดเสมอหนึ่งผิวของเด็กอ่อน แต่ดวงตานั้น ข้างแฉับบริสุทธิ์คล้ายกับไม่เพียงสาต่อโลก และที่รักรังควงใจของเขา (หมายถึงอำนาจ) ที่สุด คำพูดที่เต็มไปด้วยเหตุผล วิงวอนอ่อนหวาน ฟังแล้วรื่นหู สตรีอันประกอบด้วยรูป ลักษณะอันเป็นที่ชวนใจเช่นนี้ ชายใดเล่าจักเว้นเสียได้ ในยามที่ประสบ จะเปรียบเทียบ ฤทธิยอมเสมอด้วยดวงมณีอันมีค่าควรเมือง ใครจะคิดไปถึงเล่าว่าฤทธิจะเป็นหญิงสาวที่มีดวงใจเลวทรามเสมอสัตว์ป่าเช่นนี้ หรือว่าความงามของสตรีนี้ ย่อมจะเกิดมาคู่กับ ดวงใจที่ชั่วช้าสามานย์ เสมอด้วยดอกไม้งามมักจะมีกลิ่นหอมเพียงชั่วครู่ยามหาความจริง ยังยืนอะริมิได้ ลู่แต่กลิ่นดอกมะลิก็มีได้ กลับใบอันแดงสดใสอ่อนละ เอียดงดงามที่แท้ก็คือ ความเพื่อยเนาที่มึกลิ่น เหม็นอัน เปนที่รังเกียจของหมู่ชน ...

(วรัญญู ๒๔๘๒ ค : ๑๘)

ส่วนเรื่อง ชั่วชีวิตดับ ของ ยศ วัชรเสถียร เป็นตัวอย่างของการแนะนำตัวละครเอก ชื่อ ทมยันตี โดยเน้นการบรรยายเรื่อง ความงามของเธออย่างเอาใจใส่ดังนี้

อันว่าทมยันตีแม่สาวเจ้าของงานนั้น หล่อนเป็นผู้หญิงที่มีรูปโฉมสะสวยงดงามสะอาด บริสุทธิ์อย่างไม่มีเป็นรองใคร เปรียบได้ด้วยบุปผาที่ทรงสุนทรสและแย้มแล้ว เต็มที่ กลิ่นหอมของหล่อนอัน เกิดแต่ความงดงามในรูปโฉมของหล่อน รวมกับความมั่งคั่งของผู้ เป็นบิดามารดาของหล่อนนั้นขจรจ่ายไปทั่วในความ รู้สึกของบรรดาชายหนุ่มที่เป็นโสศ และไมโสศทั้งหลาย ซึ่งมีชั้นการสมาคมระดับเดียวกัน แต่ในขณะนี้ยังไม่ปรากฏว่า ทมยันตีรู้จักว่า "รัก" นั้น เป็นอย่างไร ในการที่จะบอกถึงความงดงามสะสวยในรูป โฉมของหล่อนนั้น ก็จะได้คือ

พิศรูปลิ เทียม เท	วะสุดาสุราลัย
.....
.....
งามมั่นอมรพร	สุประภาประไพศรี

(พระนลคำหลวง)

อันเป็นความสะสวยงดงาม ซึ่งแนบนักที่ผู้ชายทั่วไปได้เห็นได้ฟังพิณจแล้วต่างจะมีความรู้สึกเช่นเดียวกับความรู้สึกของนายพรานป่า เมื่อได้เห็นทมยันตีแห่งนิยายของอินเดีย คือ :

... พิศวงวงพิศตรลักษณ์า งามดั่งจันทร์ดา จำรัสจังหวัดนิภาพร งาม เนตรดั่งดารากร งามขนงก่งอน ดั่งครสมเด็จมิชวาน แสนเสนาะเพราะเสียงนงคราญ สุนทรอ่อนหวาน ปานมธุรสจตุทัย นายมฤคพิศโฉมวราภฏ ประหลาดปลอบใจ ยิ่งพิศยิ่งรัก. เหลือ — หกรักได้ ดวงจิตพรานไพร ยิ่งใฝ่วนิดา ...

(พระนลคำหลวง)

(ยศ วัชรเสถียร ๒๔๔๔ : ๔)

และในการดำเนินเรื่อง ผู้เขียนได้บรรยายความเป็นคนดี มีน้ำใจและไม่เย่อหยิ่งด้วยการเรียกชานเฮอ ดังนี้

"แม่หญิงผู้มีน้ำใจงาม หล่อนเข้าใจ เขาไม่มีโอกาสที่จะนำไปให้หล่อนมีแต่ตัวคนเดียวยืนต่อสู้อยู่เป็นคนจน..." (๒๔๔๔ : ๖)

"... ทมยันตีคนดี อยากรจะร้องไห้เสียเหลือเกิน" (๒๔๔๔ : ๘)

"... ได้ยินเช่นนี้ ทมยันตีคนงามและคนดี รู้สึกว่าในขณะที่หล่อนมีแต่ตัวคนเดียวยืนต่อสู้อยู่กับเหตุการณ์ที่ร้ายต่อความรู้สึก ..." (๒๔๔๔ : ๘)

(ข) ผู้เขียนแทรกความคิด เห็นเข้ามาโดยตรงในตอนดำเนินเรื่อง เพื่อบรรยายในเชิงอธิบาย วิเคราะห์ หรือวิจารณ์การกระทำและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในเรื่อง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการบรรยายถึงความคิด ความรู้สึกและความเข้าใจของตัวละคร กับอีกส่วนหนึ่ง เป็นการบรรยายถึงความคิด ความรู้สึกและความเข้าใจของตัวผู้เขียน แต่ในกรณีหลังนี้มัก เป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นความเป็นไปเกี่ยวกับการกระทำและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครกระจำจางชัดขึ้นนั่นเอง

การบรรยายดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้หลายลักษณะดังนี้คือ

(๑) มีการอธิบายโดยการเปิดเผยสถานการณ์ที่เป็นจริงหรือเป็นความลับของตัวละคร (ซึ่งตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องไม่รู้) เช่นเรื่อง ชีวิตลำเค็ญ ของ รุจา-เพ็ญศรี มาริษา พี่สาวคนโตในครอบครัว "สัตยธวัช" ซึ่งเป็นตระกูลที่เคยมั่งคั่งและมีชื่อเสียง ได้ล้มป้วยลง สมาชิกในครอบครัวทุกคนท่วงไยเธอเป็นอย่างยิ่ง และได้ไต่ถามอาการด้วยความเป็นห่วง มาริษาได้ตอบไปว่า

... "ไม่เป็นไรหรอกใจ พี่ไม่มีสตาจค์ติดตัวไปเลยวันนี้ ความหิวเลยทำให้พี่เป็นลมเดียวนี้ -- เดียวนี้พี่สบายแล้ว" แต่นี่เป็นเพียงความจริงภายนอกเท่านั้น ส่วนภายใน

ความลับของมารีษาศูมอยู่ในอก ไม่มีใครเลยที่จะรู้ เมื่อก่อนหน้าที่เจ้าคุณจะถึงแก่กรรมนั้น มารีษาศูมได้ปลงใจรักกับผู้ชายคนหนึ่งโดยที่ไม่มีใครล่วงรู้เลย แม้แต่สุดชาย เขาชื่อศักดิ์น้อย เป็นลูกคนรวย พ่อแม่ตามใจ ใช้เงินราวกับเบี้ย ครั้งแรกที่ศักดิ์น้อยจะได้พบกับมารีษาศูม เธอได้ไปซื้อผ้าตัดเสื้อที่พาหุรัด ศักดิ์น้อยเห็น เขาก็นึกพอใจพยายาม เติรตามมาด้วยจนถึง บ้าน เขาอ่อนหวานต่อเธอเหลือเกิน เอาอกเอาใจเธอทุกอย่าง ไม่ข้ามมารีษาศูมสักหัน เหนไป ตาม มั่นใจเสียว่าคงจะยึดศักดิ์น้อยเป็นที่พึ่งได้ในวันหน้า โอ้ เอ๊ย -- ความจริงของคนจน --- ในที่สุดความ เปนสาวของมารีษาศูมก็สูญสิ้นไปไม่มีวันกลับคืนมาได้ อย่างน่าสงสาร -- ศักดิ์น้อยมาเซยชมจนมารีษาศูมกลิ่นหอมแล้วรามือไป -- เวลานี้มารีษาศูมกำลังเริ่มตั้งครุภัก อ่อน ๆ แล้ว สงสารแต่ทวารกที่จะเกิดมาไม่มีบิดาเท่านั้น

(รจนา-เพ็ญศรี ๒๔๗๕ : ๑๖)

(๒) มีการอธิบายโดยบอก เหตุผลว่าทำไมตัวละครจึงมีพฤติกรรม เช่นนั้น เช่น มุมมืดของ ยาขอบ ผู้เขียนได้บรรยายเชิงอธิบายว่าทำไม พระยามนุสาราจารย์ ซึ่งรู้ เห็นอยู่ตลอดเวลาว่า กรรม ลูกชายของกระตังซึ่งเคยเป็นเพื่อนรักของท่านกำลังพยายามจะอ่อนหวานแกมบังคับ ให้ โลมใจลูกสาวของท่านเองยอมเป็นภรรยาของเขา แต่พระยามนุฯ ก็มีได้ออกจากที่ซ่อนเพื่อจัดการห้ามปรามหรือขัดขวาง หลังจากเหตุวิกฤตนั้นผ่านไป ผู้เขียนได้แทรกเข้ามาอธิบายในลักษณะ ของผู้ที่ล่วงรู้ความคิดและความรู้สึกของตัวละครได้อย่างทะลุปรุโปร่งว่า

... ไม่มีอะไรซึ่ง เกิดบนศาลานั้นที่ท่าน เจ้าคุณจะไม่รู้ ท่านตกลงใจว่าจะเอาไม่ถึง เหยียงกระบานลูก เกลอเก่าแล้วในตอนเช้าหม่มนั้น เริ่มแสดง เหตุผลว่า มันควรจะได้ ตำแหน่งผู้จริง ๆ ของ โลมใจในคืนวันนี้ แต่ที่ท่านไม่ปรี่ขึ้นมา เหยียงให้สมกับที่ตกลงใจแล้ว ก็เพราะพอดีขณะนั้นท่าน เห็นคน ๆ หนึ่ง ซึ่งจำได้เดินมา แล้วคน ๆ นั้น ก็ ค้อมขึ้นไปถึงข้างบนศาลาและแอบฟังคนข้างในพูดกันดู เกี่ยวกับท่าน

ท่าน เจ้าคุณ รั้งรอความที่ได้ตกลงใจไว้ชั่วขณะหนึ่งก็ เพราะอยากรู้ อ้ายกระตัง เฒ่า ซึ่งในเรื่องนี้ เจ้าคุณระมัดม เหตุผลดีนัก - ท่านอยากรู้ว่ากระตังจะทำอย่างไรกับ เรื่อง ที่ลูกชายของตนกำลังจะทำการที่ได้เปรียบลูกท่านและตัวท่าน อย่างที่ท่านและลูกท่าน ไม่มีประตุจะแก้ได้เลย ขณะนั้น, ท่าน เจ้าคุณกักฟัน พร้อมกับจะเอาทิม เสนแลก เกสือ, พร้อมกับจะ เพ่นไม้ลงบนหัวพ่อลูกทั้งสองนั้นทีเดียว

แต่แล้ว - ในระยะแห่งการรอเพื่อคอยพิสูจน์ความซื่อของ เจ้าพ่อ เข้าไปรวมกับ เจ้าลูก นั้น - ท่าน เจ้าคุณก็ต้อง เกิดน้ำตาคลอ เพราะความที่ตื่นตันใจ ไม่มีเทวดาองค์ไหนจะมา ชี้แจงน้ำใจ เกลอเก่า ให้ท่านรู้แจ้ง เห็นจริง เหมือนหนึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดบนศาลาได้ชี้แจง

(ยาขอบ ๒๔๘๑ : ๑๑-๒)

หรือเรื่อง อาชญากร ของ ดุริยางค์ ผู้เขียนได้อธิบายถึงสาเหตุว่า ทำไม ไทยเด็กหนุ่มชาว นครสวรรค์จึงได้ฝึบและมุ่งมั่นที่จะหาช่องทางเพื่อให้ได้มาเห็นกรุงเทพฯ โดยอธิบายตั้งแต่ แรกเริ่มที่ความปรารถนาที่ก่อตัว และทวีความรุนแรงขึ้นพร้อม ๆ กับวัยของแทนซึ่งเติบโตและ มีการรับรู้มากขึ้น

ไทยจำได้อย่างไม่ผิดว่า ในสมัยเขายังเป็นเด็กเรียนอยู่ที่วัดข้างบ้าน ครูได้เล่าให้เขาฟังถึงความทุกข์ทรมาน ฟูมเฟื่อยและความสนุกสนานต่าง ๆ ในพระนคร เกือบจะพูดได้ว่าทุกชิ้นที่ประกอบกัน เป็นตัวเป็นตนของพระนคร ล้วนแล้วความวิจิตรประณีตนั้น เป็นความจริงนะ เธอ พระนครก็คือเมืองสวรรค์ที่พ่อแม่เราพร่ำบ่นถึง --- วิมานในฝันของเด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งได้เกิดขึ้นแล้ว และจำเรื่องเติบโตขึ้นตามวัยของไทยเป็นลำดับ มันเรียกเรื่อง ชักชวน และยั่วเย้าอยู่ทุกลมหายใจ

.....
ครั้นไทยมีอายุล่วงเข้า ๑๖ ปี ความรู้สึกนึกคิดก็สูงขึ้น เรื่องความวิจิตรงดงามของบางกอกก็พิศดารยิ่งกว่าสมัยที่ครูเล่าให้ฟังขึ้นไปอีก ในตอนนี้ไทยมีความรู้ต่อไปอีกว่า คนที่จะเป็นใหญ่เป็นโต ได้นั้น จะต้องผ่านบางกอกเสียก่อน --- ไทยสังเกตเห็นคนบางกอกที่มาเที่ยวนครสวรรค์ มักจะมีท่าทางสง่าผ่าเผย เดินไม่ค่อยจะหลีกให้ใคร เวลาพูดมักจะดังชัดแจ่ม และคนที่นี่นครสวรรค์นั้น มักจะให้ความนอบน้อมแก่คนบางกอกอย่างเหลือเกิน ไทยนึกในใจว่า คนบางกอกใหญ่โตอย่างนี้ทั้งหมด --- วิมานในฝันของตนมันจะสวยงาม มันจะสนุกสนานประการใดหนออยากเห็นเหลือเกิน ---

(ดุริยางค์ ๒๔๘๒ : ๑๓-๑๔)

บางครั้งการอธิบายซึ่งแทรกเข้ามาในระหว่างการดำเนินเรื่องนี้ ผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นในลักษณะของการวิเคราะห์ด้วย เช่น เรื่อง ต้นฤดูหนาว ของ สุรินทร์ ทองสด ผู้เขียนได้บรรยายลักษณะนิสัยของนันทา ตัวละครเอกฝ่ายหญิง พร้อม ๆ กับอธิบายเชิงวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ว่าทำไมนันทาจึงมีนิสัยเช่นนั้นด้วย

นันทา วรานันท์ แม่หญิงเกิดในตระกูลชั้นกลางมิได้ร่ำรวยนักหนา แต่พ่อแม่ตามใจเสียจนเคยตัว ทำให้นันทาสมนึกไปว่าฐานะของตัวนั้นจะพอเป็นเครื่องชักจูงให้หล่อนหาญเข้าวิ่งแข่งกับสมัยอย่างรวดเร็วแล้วหรือ แต่นันทามีได้พวงคิด พ่อแม่จะร่ำร้องให้เลิกเที่ยว-เลิกแต่งตัว-เลิกคบเพื่อนผู้ชายเสียบ้าง นันทาก็ยังคงไม่ยอมฟังเสียง ปฏิบัติตนได้โต้โต้เสียอยู่กับลมปากของผู้ชาย

(สุรินทร์ ทองสด ๒๔๗๘ ข : ๖)

และเมื่อ ฐานะทางครอบครัวของนันทายากจนลง นันทาก็ขัดสนเรื่องการเงิน และไม่อาจออกเที่ยวได้บ่อยครั้ง เช่น เดิม ผู้เขียนได้บรรยายความรู้สึกของนันทาร่วม ๆ กับแสดงเหตุผลประกอบด้วยว่า เหตุใดเธอจึงเป็นเช่นนั้น

.. ทั้งนี้รายจ่ายภายในครอบครัววรานันท์ ต้องถูกท่านประมุขครอบครัวตัด เสียหมด เลือผ้าบางชุดที่จำ เปนและ เหลือเงินอีก เล็กน้อยก็ เปนค่าหย่อนใจในครอบครัว เสียเดือนหนึ่งไม่เกินหนึ่งครั้ง มูลเหตุอันนี้เองทำให้นันทารู้สึกอึดอัดใจยิ่งนัก เหมือนกับคนของตนถูกคุมขังอยู่ ด้วยนิสัยที่ถูกตามใจเสียจนเคยตัวนั่นเอง ทั้งนี้ เปนทางชี้ให้เห็นว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาน้อย มีค้อยมีความนึกคิดในสิ่งใดต่าง ๆ ให้ลึกซึ้ง เอาแต่ได้ใจของตัวเอง

ฝ่ายเดียวปล่อยชีวิตและร่างกาย เป็นเสมือนสิ่งทดลองซึ่ง เป็นผู้หญิงด้วยแล้วย่อมมีอันตราย อยู่รอบด้าน จะดีชั่วก็ทนเดียวเท่านั้นที่ผู้หญิงจะเป็นได้ เพราะการศึกษาน้อย เห็นผิด เป็นถูกมุ่มมันแต่ละสวยงาม มีคิดว่าสิ่งเหล่านั้นมันจะนำไปสู่ทางดำซ้ำ เลวทราม

อีกประการหนึ่ง ทางฝ่ายพ่อแม่จะเป็นผู้ผิด ที่ตามใจลูก จนเคยตัว ไม่รู้ว่า เป็นทางผิด หรือถูก เรียกว่ารักลูกไม่เป็น ความรักนั้นมิใช่ว่าจะตามใจ เธอเสมอไป เพราะหัวใจของเด็กย่อมอ่อนกว่าผู้ใหญ่เป็นบางสิ่งบางอย่าง ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ ของโลกมาก่อนและมากต่อมาก - ยิ่งมาสมัยที่แสงอารยแผ่สร้าน เข้ามาปกคลุมอยู่รอบทิศนี้ด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการไหวตัวของมนุษย์ขึ้นทุกขณะจิตต์ เข้าไปก็ล้ำสมัย เร็วไปก็ออกหน้า หน้า สมัย จะถึงซึ่งการล้มคลุกคลาน ความหยิ่ง - ความทะเยอทะยาน ยังมีอยู่ในมนุษย์ทุกคนก็ต้อง จะปรับเปลี่ยนของเก่าให้เป็นใหม่ - และใหม่ยิ่งขึ้นไป ดังนี้เองพ่อแม่เป็นเสมือนแม่พิมพ์ ที่จะหล่อหลอมเกล้าให้ลูกประสพแต่ความดีงามหาได้ตามใจจนเลยธง เหมือนกับนันทา วรานันท์ ...

(สุรินทร์ ทองสด ๒๔๗๙ ข : ๑๙)

และในส่วนของ จิตต์ เจียมจิตต์ ชายหนุ่มซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่อง ผู้หลงรักนันทา ผู้เขียนได้บรรยายความรักที่มีอาการของการลุ่มหลง เอาอกเอาใจ และตามใจคนที่เขารักอย่างไม่ดีชอบเขตจำกัด แม้ว่าบางครั้งจะเกินความสามารถของจิตต์ไปบ้างก็ตาม ผู้เขียนได้ให้คำอธิบายในเชิงวิเคราะห์สาเหตุว่า ที่จิตต์เช่นนั้นเพราะอะไร ดังนี้

แต่จิตต์ เจียมจิตต์ ก็ยังเป็นคนเดียวที่รักนันทาอย่างสมหุสมิตาไม่ขึ้น ถึงเขาจะรู้ว่า นันทาเสียคนแล้วก็ดี เขายังหวังในนันทามากอยู่ แต่นันทาก็ยังคงใจแข็งที่ไม่ยอมเสียจริง ๆ รูปร่างและความเป็นอยู่ของนันทา ไม่สามารถที่จะทำให้ชื่อเสียงและเกียรติคุณของจิตต์ลอยเด่นได้เลย แต่เขารัก-รัก เพราะความโง่ของเขา - รักเพราะเขาไม่เคยรักผู้หญิงมาเลย - รัก เพราะพ่อแม่ของเขากักขังไว้ในบ้านตั้งแต่เล็ก ไม่ค่อยเปิดโอกาสให้เขาได้เห็นความเป็นไปของโลกก็มาน้อย ดังนี้ จึงทำให้เขาเชื่อ เลยกลายเป็นโง่-โง่ ที่คล้ำเหลี่ยมดูในความเป็นไปของโลกไม่พบ ---

(สุรินทร์ ทองสด ๒๔๗๙ ข : ๒๐)

(๓) มีการบรรยายสภาพความเป็นอยู่หรือความเป็นไปของตัวละคร โดยผู้เขียนแสดงความรู้สึกส่วนตัวที่เขามีต่อตัวละครเหล่านั้นแทรกเข้ามาด้วย แต่ผู้เขียนมิได้วินิจฉัยคุณค่า หรือสรุปลักษณะของตัวละครเหล่านั้น เช่น เรื่อง คนไม่เสีย รัชชชา ของ สุรินทร์ ทองสด ผู้เขียนได้บรรยายสภาพชีวิตครอบครัวอันแร้นแค้นของ จิตต์ เจียมจิตต์ ผู้ว่างงานมาเกือบ ๒ เดือน และผู้เขียนได้แสดงความรู้สึกที่มีต่อครอบครัวนี้ไว้ด้วย ดังนี้

หน้าฝนได้ผ่านครอบครัวของจิตต์ไปแล้วอย่างยากเย็น เขาต้อง เป็นห่วงบุตรน้อย
เกรงจะป่วยไข้ลง เพราะฤดูฝนเป็นฤดูที่จะนำความป่วยไข้มาสู่เด็ก แต่จิตต์ก็หาอย่าท้อไม่
เขาคงยิ้มต้อนรับอยู่ด้วยดี มีหน้าซ้ำถูกซ้ำเติมด้วยฤดูหนาวเข้าอีก เวรกรรมอะไรนักรักษา
คราวนี้ เขาก็คงต่อสู้กับฤดูหนาว ฤดูที่โหดร้ายกับคนยากจน เสีย เหลือ เกิน แม้แต่ผ้าห่ม
สำหรับกันหนาว เขาก็ไม่มี ต้องนอนขดนอนคู้ เหมือนกับสุนัขข้างถนน สภาพและชีวิตเยี่ยง
เขานี้แหละช่างอาภัพอัปบาท เสีย เหลือประมาณแล้ว ยังมีคนใดในโลกที่ เป็นห่วง เขา
ที่มองดูด้วยความสลัดใจในสภาพของเขา ...

(สุรินทร์ ทองสด ๒๔๗๔ ก : ๑๖, ๑๘)

และเมื่อจิตต์ ถูกตำรวจจับ เพราะไม่มีใบ เสรีจับ เงินรัชชูปการ และถูกคุมตัวไปทำงานโยธา ทาง
บ้านของเขา ลำควนและลูกก็ถูกไล่่ออกจากบ้านเพราะติดค้างค่าเช่ามานานกว่า ๔ เดือน ผู้เขียน
ได้แทรกเข้ามาแสดงความรู้สึก หลังจากบรรยายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ต่อ เนื่องไป จนกระทั่งถึงตอน
จบเรื่อง ดังนี้

นำสลัดใจในความ เป็นอยู่ของคนจนยิ่งนัก แม้อาชีพที่ต้องดำรงไปวันหนึ่ง ๆ นั้น ต้อง
ทำงานอย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ กว่าจะได้ค่าจ้างมา ก็ชกหน้าไม่ถึงหน้า ผิดกับผู้ที่เกิดมา
กับกองเงินกองทอง ซึ่งไม่ต้องอนาทรร้อนใจอะไรในความ เป็นอยู่ ถึงเวลาก็กิน ถึงเวลา
นอนก็นอน ถึงเวลาก็เที่ยว

คิดแล้วน้ำใจหาย ชีวิตเหมือนอย่างจิตต์ ครอบครัวเหมือนอย่างของจิตต์นี้ จะมีอีกไหม
ในโลก อนิจจาสภาพของคนจน ... (จบ)

(สุรินทร์ ทองสด ๒๔๗๔ ก : ๒๓)

ส่วนเรื่อง ไม่เหมือนหมาย ของ อ. กุลเสณี ผู้เขียนได้บรรยายการรำลาของ สิวา กสิกร
กับ เนียน ชูไทย พร้อมกับการแทรกเข้ามาแทรกความรู้สึก เศร้ากับการต้องจากกันของตัวละคร
ทั้งสอง

เมื่อเธอลงมานั้น เห็นสิวานั่งคอยอยู่แล้ว เธอวิ่งเข้าไปหาแล้วร้องไห้ สิวากอดเธอ
ไว้แน่น โอดู เป็นฉากที่น่าสงสาร เหลือ เกิน น้ำตาถูกผู้ชายจะไหลรินออกมาเสียให้ได้
สิวาต้องเอาใจอันเด็ดเดี่ยว เข้าข่มห้าม
ในเมื่อสิวาได้ลาอดรักของ เขากลับนั้น ดูเนียนยิ่งทุกขโศก ร้องไห้สะอึกสะอื้นยิ่งขึ้น
เธอกอดเขาแน่น ส่วนสามี เล่าก็ก้มลงจุมพิต เธอยุ่ นานและนาน รำลาในการที่จะต้อง
จากไปในเวลาอันนาน ช่างน่าสงสาร เนียนเสีย เหลือแล้ว แม้ยอดหญิง เธอรักสิวามาก
อย่างยิ่ง เธอกลัวสิวาจะต้องลำบาก ...

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๕)

(๔) มีการอธิบายประกอบกับการลงความเห็น หรือ วิวินิจฉัยคุณค่า
ของตัวละครด้วยว่า การกระทำหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับตัวละครนั้นบอกว่าตัวละคร เป็นคน

อย่างไร เช่น ดี-เลว เข้มแข็ง-อ่อนแอ เป็นต้น เช่น เรื่อง ไม่เหมือนหมาย ของ อ. กุลเสณี ผู้เขียนได้บรรยายความรู้สึกของ สิวา กลิกร หมู่บ้านนาที่ถูกหมายเกณฑ์ทหารว่า เขาไม่ปรารถนาที่จะจากบ้านและคนรัก แต่ก็ตัดใจได้เพราะคิดว่าตนมีหน้าที่รับใช้ประเทศชาติ พร้อมกันนี้ผู้เขียนก็ได้สรรเสริญความมีน้ำใจของสิวา กลิกร ด้วย

... สิวา มีน้ำใจสมเปนลูกผู้ชาย เขารับหมายเกณฑ์เกณฑ์เกณฑ์หน้าขึ้นตาบาน เขายินดีที่จะพรากมารดาผู้มีพระคุณ และสาวคนที่รักของเขาไป ถึงแม้ว่าจะเปนห่วงใยสีกปานใดก็ตาม เขาคิดเห็นว่า เมื่อเราเกิดมาในชาติประเทศใดแล้ว เราควรจะสมนาคุณชาติประเทศนั้น ๆ ให้จงหนัก เขายินดีทำงานทุกอย่างเพื่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อันล้นเกล้า เขาคิดถึงพระมหากษัตริย์ของพระองค์ทุก เข้าคำ นี่แหละหนอคือน้ำใจอันแท้จริงของบุรุษ สิ่งนี้แม้ว่าจะขาดความอบรมศึกษาก็ตาม แต่ก็ยังมีน้ำใจสัตย์ซื่อ มีน้ำใจดีกว่ามนุษย์กลางคนที่ได้อบรมการศึกษามาแล้วเป็นอย่างดี

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๕)

และผู้เขียนได้ใช้ท่าทีเช่นเดียวกันนี้ในการบรรยายเกี่ยวกับการตัดสินใจของ สิวา กลิกร ที่ยอมรับความเจ็บปวดชอกช้ำใจ เมื่อเขาตัดสินใจยอมให้คนรักแต่งงานกับคู่หมั้นซึ่งเกิดจากประเพณี คมฉุนฉุน

... เขาคิดเห็นว่าบุตรที่ดี ควรทำตามคำขอร้องของผู้ปกครอง เพราะท่านก่อนจะตกลงทำการเช่นนี้ ท่านต้องคิดแล้วอย่างสุขุม ท่านเป็นผู้ใหญ่ต้องคิดการณีกว้างไกล บิดามารดาทุก ๆ คน ก็ย่อมอยากให้บุตรได้รับความสุขด้วยกันทั้งนั้น ก็เช่นนั้นแล้วจะไปตกอกตกใจอะไรเล่า เขาเปนทหารย่อมมีน้ำใจ เข้มแข็งอดทน ของนิดหน้อยเท่านี้ สละไม่ได้ เขาจะสละอะไรได้เล่า เขาตกลงใจยอมให้เนียนแต่งงานกับ เลิศ ตามคำปรารถนาของนายหมู่ผู้บิดา สิวาเอ๋ย พ่อเลิศชายช่างมีน้ำใจเด็ดเดี่ยวเสียนี้กระไร ช่างดีเสียเหลือแล้ว มีความรู้สึกอย่างชาติชายแท้ เขาสามารถจะสละของรักให้กับผู้อื่นได้อย่างหน้าขึ้นตาบาน ...

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๔)

ส่วนเรื่อง ชั่วชีวิตดับ ของ ยศ วัชรเสถียร ผู้เขียนได้อธิบายสาเหตุว่าหมยนต์ ลูกสาวท่านเจ้าคุณเจ้าของบ้านยอมรับของขวัญจาก นล ชายหนุ่มซึ่งอยู่ในฐานะคนอาศัยในบ้านของเธอโดยมิได้รังเกียจ นั่นเป็นเพราะว่าเธอเป็นคนดี

แม่หญิงผู้มีน้ำใจงาม หล่อนเข้าใจ เขาไม่มีโอกาสที่จะนำไปให้หล่อนได้ เมื่อวันวาน เพราะเขาเป็นคนจน ยิ่งกว่านั้น อนิจจา ... แต่หล่อนมีน้ำใจประเสริฐเกินกว่าที่เหยียดหยาม เขาหลงถึงเพียงนั้น แม่หล่อนมีโอกาที่จะทำได้ ...

(ยศ วัชรเสถียร ๒๔๔๔ : ๗)

การบอกถึงคุณภาพของตัวละครในเรื่อง ขณะที่ผู้เขียนแทรกเข้ามานี้ บางครั้งผู้เขียนก็ได้บอกอย่างตรงไปตรงมาดังตัวอย่างข้างต้น แต่ผู้เขียนได้บอกแก่ผู้อ่านด้วยวิธีการอ้อมค้อม เช่น โดย

การตั้งคำถามที่เป็นไปในลักษณะของการโน้มน้าวให้ผู้อ่าน เล็ง เห็นคุณสมบัติของตัวละครที่ผู้เขียน ต้องการเสนอ ดังใน เรื่อง มีขวดมาขาย ของ สุริย์ แดงอ่อน การแทรกเข้ามาของผู้เขียนใน ตอนดำเนินเรื่องมีดังนี้

ในขณะที่รับประทานอาหารอยู่ดี อุดมคติเกิดขึ้นในห้วงนึกของพงษ์พันธ์ พงษ์เห็น เด็ก ๆ นิยม ของเล่นมีชื่อกึ่งหินกและว่าวเล็ก ๆ ติดมือกันหนาตา และ เปนแนวจะช่วยให้พงษ์มีช่อง ทางขึ้น พงษ์คิดว่า เด็ก ๆ ชอบของเล่น ถ้าเขาขายของเล่น เขาคงจะมีโอกาสเดินสว ทาพิศาได้ไกล ๆ และไม่เหน็ดเหนื่อย ทั้งจะเป็นการช่วยให้มีทุนทรัพย์เลี้ยงท้องอยู่ได้นาน อุดมคติของเด็กชนบทอย่างนี้จะมีขึ้นแก่เด็กชาวกรุงผู้ชอบซื้อแต่ไม่ชอบขายบ้างไหมหนอ?

(สุริย์ แดงอ่อน ๒๔๘๓ : ๑๔)

หรือบางครั้งผู้เขียนก็ เสนอให้ผู้อ่านใคร่ครวญถึง เหตุการณ์ หรือการกระทำของตัวละครว่า บางครั้ง เราไม่อาจตัดสินใจลงไปได้ง่าย ๆ ว่าการกระทำของตัวละครเหล่านั้นถูก หรือผิด ดี หรือ ชั่ว เพราะผู้อ่านควรจะพิจารณามูลเหตุที่ทำให้ตัวละครกระทำ เช่นนั้นด้วย เช่น เรื่อง ไม่ลืมความหลัง ของ ผู้เยาว์ เดือน ตัวละครเอกในเรื่อง มีอาชีพโสเภณีในขณะที่สามีของ เธอถูกตัดสินจำคุก เนื่องจากสภาพแวดล้อมอันขมขื่นที่บีบบังคับให้ เดือนต้องตัดสินใจ เช่นนั้น จากนั้นผู้เขียนได้แทรก เข้ามาพูดกับผู้อ่านในตอนดำเนินเรื่อง ดังนี้

ท่านผู้อ่าน

เราควรจะปรักปรำผู้หญิงอย่าง เดือนหรือไม่? เรื่องของหล่อน เปน เช่นนี้ และจะ เสร้า ไปจนวันตายของหล่อน หล่อนต้องกลายเป็นผู้หญิงหากิน ต้องจากทั้งผัวรัก ต้องถูกประณาม จากคนทั้งหลาย มีใครบ้างที่จะ เสร้าหมอง ชีวิตของเดือน ผู้หญิงคนนี้ และผัว เมียคู่นี้ ...

(ผู้เยาว์ ๒๔๗๔ : ๒๒)

เช่นเดียวกับเรื่อง อาชญากร ของ ดุริยางค์ เรียกร้องให้ผู้อ่านไม่คว่นสรุปว่าไทย เป็นคนผิดหรือ คนเลว ถึงแม้ว่าเขาจะขโมยเงินจากพ่อของเขา เองเพื่อใช้เป็นทุนในการเดินทาง เข้ากรุง เทพ เพราะตลอดเวลาที่ไทยเติบโตขึ้น เขาได้รับรู้ข้อมูลต่าง ๆ ที่บ่งบอกอยู่ตลอดเวลาว่า กรุงเทพฯคือ เมืองสวรรค์และเป็นสถานที่ที่ชวนคนให้โก้ทรูและฉลาด

... ท่านจินตนาการดูเถิดว่า มันเปนความผิดของพ่อแม่หรือที่ห้ามปรามลูกของแกมิให้ ลงมาบางกอก และมันเปนความผิดของไทยหรือที่ไม่ฝึนถึงความสวยงามตระการตาของ พระนคร พ่อแม่ นั้นคงจะไม่ขัดข้องแต่ประการใดหรอก ถ้าจะมองเห็นชีวิตทำไรไถนา ของตนเลวกว่าการไปเรียนหนังสือของลูกที่บางกอก ตระกูลของแกตั้งแต่ปู่ย่าตาทวด ลงมา แล้วก็ล้วนด้วยฝึนฝักชีวิตจิตใจไว้กับท้องทุ่ง ตลอดมาจนถึงตัวแกเอง ก็ทำไมเล่า แกจึงจะเว้นปลุกสร้าง มิให้ลูกของแกพอใจในชีวิตอันนี้ แกทำถูกแล้ว และการที่ไทยมี ความไม่ฝึนทะ เยอทะยานผิดไปจากพ่อแม่และบรรพบุรุษของเขา เช่นนั้น ยังจะนับว่าไทย

ผิดก็มิได้เหมือนกัน ขอให้ท่านผู้อ่านจงพิจารณาที่ใคร่ครวญดูเถิด

(ดูரியงค์ ๒๔๘๒ : ๑๔)

(๕) มีการอธิบายในลักษณะของการวิเคราะห์ วิจัยการกระทำ และความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร โดยแทรกความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ สังคม และค่านิยม ในสังคม ฯลฯ เข้ามาด้วย ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้หรือเข้าใจตัวละครหรือเหตุการณ์ในเรื่อง และทัศนะหรือความคิดเห็นของผู้เขียนพร้อม ๆ กัน โดยมากแล้วจะเสนอในลักษณะของการเป็น เหตุและผลซึ่งกันและกัน เช่น เรื่อง ไม่เหมือนหมา ของ อ. กุลเสณี ผู้เขียนได้บรรยายสภาพความเป็นอยู่ที่โดดเดี่ยวไร้เพื่อนฝูงญาติมิตรของ สิวา กลิกกร ว่าเป็นเพราะเขามีฐานะยากจน พร้อมกันนั้นผู้เขียนยังก้าวล้ำออกไปแสดงความคิดเห็นเชิงตั้งคำถามอีกด้วยว่า สภาพของคนยากจนที่ถูกโดดเดี่ยวเช่นนี้เป็นปกติธรรมดาในสังคมที่ผู้คนนิยมยกย่องเงินตรา หรือความร่ำรวย เช่นนั้นหรือ

... แต่เรา (-สิวา กลิกกร) เป็นผู้ที่มีอาชีพไร้วาสนา เขาจน - จนมากที่สุดทีเดียว ไม่มีสิ่งใดเลยที่เบญสมบัติของเขา นอกจากนา - นาที่เขาทำอยู่ทุกวันนี้ นับเป็นมรดกที่ระลึกของบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยเหตุนี้แหละ ทำให้เขาขาดเพื่อนฝูงญาติพี่น้องทั้งปวง มนุษย์ทนมมนุษย์ เดียวนี้เขารู้จักกัน แต่คนร่ำรวยเท่านั้นแหละหรือ? เทียบดและหยามน้ำหน้า หัวเราะคนจน คล้ายกับว่าคนจนนั้นช่างน่าเกลียด ขยะแขยงเสียจริง ๆ ช่างไม่ยุติธรรมเสียเลย โขกทำไมไม่เข้าข้างคนจนบ้างหนอ ...

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๓)

และเมื่อสิวา กลิกกร เกิดความรักต่อ เนียน ชูไทย สาวบ้านนา ผู้อยู่ในครอบครัวที่ฐานะมั่งคั่ง ผู้เขียนได้แทรกเข้ามาอธิบายเหตุการณ์ด้วยความเห็นอกเห็นใจ โดยใช้ทัศนะที่มีต่อความรักของผู้เขียนเป็น เกณฑ์ หรือมาตรฐานในการอธิบาย ดังนี้

... สิวา ได้มีโอกาสไปเห็นเธอ (- เนียน ชูไทย) เข้า ขณะเมื่อไปช่วยทำงาน รู้สึกพึงพอใจเธอมากมัน เป็นความรักอันบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นจากหัวใจของเขา เขาถูกศรรัก ซึ่งพระกามเทพแผลงมาเพื่อความสุขสำราญของพระองค์ เขาถูกแซ่รัก แซ่อันมีอำนาจของเนียนสาวสวยหวดเข้าที่ดวงใจ เขารักเธออย่างไม่สามารถถอนได้เสียแล้ว แต่เราจะไปเกณฑ์ให้สิวา เป็นคนที่ไม่รู้จัก เจียมตัว อุตส่าห์เผยอไปรักคนมั่งมี โดยไม่มองดูเงาของตัวเองเลยนั้นไม่ได้ ไม่ได้ทีเดียว เพราะความรักไม่มีขีดกัน คนขอทานอดมีอกินมีมือ มีร่างกายเต็มไปด้วยแผลเน่าเฟะอาจจะ เอื้อนอาจไปรักนางพญาได้ ถึงแม้ว่าจะต่างกันราวฟ้าและดินก็ตาม ดังโคลงที่ศรีปราชญ์แต่งไว้ว่า "หะหายกระต่าย เต็มขมแซ" นับว่าความรักมีอาณาเขายิ่งใหญ่มากทีเดียว ไม่มีอธิการอันใด ๆ ในโลกนี้จะพยายามลบล้างอำนาจชนิดนี้เสียได้

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๓)

และเมื่อสิวา กลิกกร ปลดประจำการหลังจากถูกหมายเกณฑ์ไปเป็นทหารนาน ๒ ปี เขาได้กลับ

มาราฆบุรีบ้านเกิดของเขาอีกครั้งหนึ่ง ผู้เขียนบรรยายว่า มารดาของ สิวา กลิกร ดีใจมาก และเสริมความคิด เห็นที่ผู้เขียนมีต่อความรักของแม่ที่มีต่อลูกไว้ด้วย ในทำนอง เป็นเหตุและผลกัน ลักษณะของการอธิบายว่าเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด ดังนี้

... เขาตีวกระ เป่าลงจากรถไฟ ทุกสิ่งทุกอย่างดูไม่เปลี่ยนแปลงไปเลย เขารับมุ่งตรงไปบ้าน แม่ทรยศพอเห็นก็ดีใจเป็นอันมาก เข้ากอดสิวาไว้ปากก็พร่ำพูดถึงความคิดถึงต่าง ๆ แล้วบอกให้เขาไปปลัด เครื่องแต่งกายอาบน้ำอาบท่า วันนั้น ดูแม่ทรยศ กระปรี้กระเปร่าขึ้นมากในการกลับของสิวา นี่แหละคือ ความรักของมารดามีค่าสูงล้ำยิ่ง รักอย่างเยือกเย็นไม่เปลี่ยนแปลง จวบจนวาระอันสิ้นสุดของท่าน

(อ. กุลเสณี ๒๔๗๕ : ๑๘)

ส่วนเรื่อง ชีวิตลำเค็ญ ของ รุจา - เพ็ญศรี เมื่อเรื่องได้ดำเนินไปถึงตอนที่ คุณหญิงบรรหารฯ และบุตรชายชื่อสุดชาย สัตยธวัช มีชีวิตลำเค็ญอย่างหนัก ในช่วงที่ครอบครัวตกอับอย่างเหลือแสน จนท้ายที่สุดทั้งสองคนได้ละชีวิตทางโลกอุปสมบทเป็นภิกษุและภิกษุณี ผู้เขียนได้แทรกเข้ามาให้ความเห็น พร้อมแสดงทัศนะเกี่ยวกับชีวิตดังนี้

หนทางที่คุณหญิงบรรหารฯ และสุดชายได้มาพบนั้น เป็นหนทางที่ชอบแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่มีอะไร เป็นสิ่งเที่ยงแท้แน่นอนนอกจากความตาย สุดชายได้รับทุกข์ทรมานอย่างหนัก มีคุณพ่อ คุณพ่อก็มาสิ้นบุญ มาริษาน้องสาวก็มีกรรมตายตามคุณพ่อไป ค่อยยังชั่วอยู่แต่ยาใจ แต่ก็ต้องพลัดพรากจากกันในขณะที่เหลืออยู่เพียงสามพี่น้องเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น เขียมศรีต้องแต่งงานไปกับหลวงไมตรีด้วยความพอใจของหลวงศินิจา ผู้บิดา ...

(รุจา-เพ็ญศรี ๒๔๗๕ : ๑๘)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่จะยกมาให้เห็นการแทรกเข้ามาในระหว่างการดำเนิน เรื่องของผู้เขียน ในลักษณะดังกล่าวข้างต้นคือ เรื่อง มีชวดมาชาย ของ สุรีย์ แต่งอ่อน ผู้เขียนได้บรรยายไว้ดังนี้

คนเราเกิดมาแล้วย่อมต้องทำงาน อาชีพเป็นสิ่งสำคัญ อาชีพเท่านั้นที่จะช่วยปรับปรุงให้หายจากเป็นที่สิ้น - หายจากหิวแล้วก็หายยากจน ไม่ว่าจะชาติใดภาษาใดนิยมการค้า นิยมการประกอบอาชีพกันทั่วโลก และการพึ่งตนเองนี่เอง เป็นเครื่องที่จะช่วยให้รู้จักการปกครองตน และช่วยให้รู้จักสังคม พงษ์ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้จะมีอายุเพียง ๑๗ ปี แต่เด็กบ้านนอกก็มีความดิ้นรนและความทะเยอทะยานไม่แพ้เด็กชาวกรุง นายเผ่าไทยรู้สึกสนุกที่ได้ใช้เวลาเที่ยวสืบทหาบิดาพร้อมกับมีอาชีพในทางขายกังหันนก ไปในตัวด้วย

(สุรีย์ แต่งอ่อน ๒๔๘๓ : ๑๔)

๓) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็น เข้ามาโดยตรงในตอนท้าย เรื่อง พบว่ามีหลายลักษณะ

ดังนี้คือ

(ก) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็น เข้ามาโดยตรงในตอนท้าย เรื่อง เพื่อแสดงความ

รู้สึกที่มีต่อตัวละคร เช่น เรื่อง ทางกรรม ของ แม่อมร ผู้เขียนจบเรื่องด้วยบอกว่าตัวละครเอก เป็นบุคคลที่น่าสงสารแต่ก็น่ายกย่องด้วย

"พีรhythา - พิมลาก่อนนะคะ - ขอให้พีรhythาของพิม จงประสบความสำเร็จความสุขสบายนะคะ
ชาตินี้พิมมีกรรม - พิมขอเป็นของพีรhythาในชาติหน้า และขอให้เรารักกันยิ่งกว่านี้
พีรhythา - พิมลาก่อน - ลาแล้ว พ่อหูลหิวของพิม เมื่อ - เมื่อ" เธอพูดเบา ๆ อัน
เต็มด้วยเสียงสะอึกสะอื้นและความรู้สึกตื่นตัน ขึ้นมาแน่นอยู่ที่คอหอย "เมื่อพิมหมดเวร
กรรมแล้วจะกลับมาหาพี่" เธอรำพรรณพร้อมก้มลงกราบเป็นครั้งสุดท้าย อ้มลูกเข้าไว้
ในวงแขน ลูกขี้นยืน ก้มหน้าก้มตาเดินออกไปจากห้อง ลงจากเรือนไป - ไป - ไกล
ออกไปโดยไม่มีจุดหมาย พิม หึงที่น่าสงสารได้จากไปแล้ว - ไปตามทางของกรรม -
ไปเพื่อความสุขของวิทย์สามีที่รักของเธอ โอ พิมเอ๋ย - พิมยอดหึงที่มีน้ำใจอันน่าบูชา
(แม่อมร ๒๔๘๓ ก : ๑๐)

หรือเรื่อง แนวทาง ของ เทพ วีรธรรม ผู้เขียนจบเรื่องลงด้วยการแสดงความรู้สึกดีต่อตัวละคร
เอก ดังนี้

ไม่มีใครเจอนฤมล รถควั่นควั่นนั้นพาเธอไปไกลลิบลิบ ไปเป็นของชาวไร่ชาวนา
เป็นของวิทยาคนเดียว แนวทางของความรักสิ้นสุดลง ผู้ชายที่ดีที่สุดในโลกอ่อนหวาน
ที่สุด เป็นวิทยาของนฤมล เขาเกิดมาเพื่อเธอ ความรักใน ๗ ราชตรีของหัวหิน มีอายุ
เหมือน ๗ พันปี ในแนวทางของความรัก, เราอวยพร ...
(เทพ วีรธรรม ๒๔๗๗ : ๒๖)

(ข) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง เพื่อตั้งคำถาม
ให้ผู้อ่านขบคิดต่อไปว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในเรื่องราวที่เสนอมาช่างต้นนี้ ใครเป็นผู้ผิดกันแน่ เช่น เรื่อง
บาปของใคร ของ วรทัศน์ ผู้เขียนจบเรื่องด้วยข้อความดังนี้

เมื่อสิ้นคำให้การแล้ว จำเลยก็นั่งลง ท่านผู้อ่าน - สมมติว่าท่านเป็นตัวผู้พิพากษา
ในคดีนี้ ท่านจะให้ความเที่ยงธรรมได้แค่ไหน? และเรื่องนี้เป็นบาปของใคร?

- จบ -

(วรทัศน์ ๒๔๘๑ ค : ๒๓)

(ค) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง เพื่อสรุปข้อคิดอัน
เป็นสาระสำคัญของเรื่อง ให้ผู้อ่านได้เข้าใจได้ชัดเจน เช่น เรื่อง บัวบูชาชาติ ของ วิเชียร
ตันพาณิชย์ พ.๔ สรุปจบตอนท้ายโดยข้อความสั้น ๆ ทำให้ผู้อ่านทราบว่านี่คือสิ่งที่ผู้เขียนต้องการ
เสนอว่า

การเสียดสีเพื่อประโยชน์ส่วนรวมนั้น เป็นการเสียดสีอันโลกทั่วไปพึงสรรเสริญ

(วิเชียร ตันพาณิชย์ พ.๔ ๒๔๔๑ : ๑๔)

ส่วนเรื่อง ประเพณี ของ ศฤงฆาร ผู้เขียนเสนอเรื่องราวของ มนัส และ รพี หนุ่มสาวคู่รัก ซึ่งต้องพรากจากกัน เพราะ รพีต้องแต่งงานกับคู่หมั้นซึ่งเกิดขึ้นจากประเพณีคลุมถุงชน ในตอนท้ายเรื่อง ผู้เขียนเสนอข้อความแสดงทัศนะไม่พอใจประเพณีนี้อย่างชัดเจนว่า

... แม้แต่ในขณะนี้ "ประเพณี" ก็ยังคงแพร่หลายอยู่ทุกแห่งหน พิธี "คลุมถุงชน" ยังเป็นพิธีที่พึงพอใจสำหรับพวกทาสน้ำเงิน ตราบใดที่คนเรายังหลงละเมออยู่กับการเป็นทาสน้ำเงินแล้ว เชื่อเสียเถิดว่า ตราบนั้น "ประเพณี" นี้ก็จะยังคงอยู่ตราบเท่าฟ้าดินสลาย

(ศฤงฆาร ๒๔๗๔ : ๓๐)

ส่วนเรื่อง ความเป็นผิวเมีย ของ ช. ลักษณะลิขิต ผู้เขียนปรากฏตัวในตอนท้ายเรื่อง ในลักษณะของการตั้งคำถาม ที่แสดงให้เห็นว่าภาพชีวิตครอบครัวซึ่งผู้เขียนเสนอมานั้น เป็นครอบครัวที่แสนสุขและน่าจะเป็นแบบอย่างแก่ผู้ครองเรือนทั้งหลาย ดังนี้

ชดนิกรฆ่าเกมเวทนา ก้มลงจูบผมอันละเอียดอ่อนของภรรยาอย่างปราณี

"มันใจเสียเถิด ดวงใจของชด สิ่งเลวทรามอย่างนั้น จะไม่มีวันปรากฏมาแผ้วพานชีวิตของเราทั้งสองเลย สุริย-จันทร์-เจ้ายังส่องโลกอยู่ตราบใด ความรักของเราจะคงอยู่ชั่วฟ้า และดินตราบนั้น" พร้อมกับคำพูดชดเอามือเขยคางขึ้น เข็ดหยาดอสุชลบนแก้มด้วยจมูก นานเท่านั้น-อย่างดูดีมีราวจะให้ขาดลมปราณไป เพราะการจูบที่แสนพิศวานนั้น ชีวิตวิวาทที่เปี่ยมไปด้วยความสุขโดยแท้จริง เช่นนี้ ยังมีอีกสักกี่คู่? ในสมัยนี้

- อนันต์ -

(ช. ลักษณะลิขิต ๒๔๗๔ : ๒๔)

มีเรื่องหนึ่งพิเศษกว่าเรื่องสั้นอื่น ๆ คือ เรื่อง สำคัญที่ผู้หญิง ของ บ. นุชศรี ผู้เขียนได้ปรากฏตัวเข้ามาตอนท้ายเรื่อง เพื่อสรุปว่า แนวคิดหรือทัศนะที่เขาเสนอในเรื่องว่า ผู้หญิงมีความสำคัญและอิทธิพลเหนือผู้ชายและครอบครัวของเธอ เป็นความจริง พร้อมทั้งเพิ่มเติมในตอนท้ายเพื่อสรุปความที่ผู้เขียนจะได้ประโยชน์จากการเสนอแนวคิดเช่นนี้ ชักชวนให้ผู้หญิงลงคะแนนเลือกเขาเป็นสมาชิกสภาเทศบาลนครกรุงเทพ ดังนี้

ท่านเห็นกับข้าพเจ้าหรือยังว่า ผู้หญิงมีความสำคัญนัก? ถ้าท่านยังสงสัยอยู่ ข้าพเจ้าก็ขอโฆษณาชวนเชื่อจากท่านอีกเรื่องหนึ่ง คือ ข้าพเจ้าสมัครแข่งขันเป็นสมาชิกสภาเทศบาลนครกรุงเทพในเขตต์ ๑ ซึ่งจะมีการคัดเลือกกันในวันอาทิตย์ที่ ๑๔ นี้ ถ้าท่านสุภาพสตรีทั้งหลายในเขตต์นั้นไปเลือกข้าพเจ้า (เบอร์ ๑) เป็นส่วนมากข้าพเจ้าก็ชนะเด็ด แม้จะมีผู้สมัครแข่งขันด้วยกันถึง ๒๑ คน เพราะเมื่อสุภาพสตรีไปลงคะแนนให้แล้ว สาม

คู่รัก หรือบุตรหลานก็จะไปลงให้ด้วย ข้าพเจ้าเชื่อแล้วว่า "สำคัญที่ผู้หญิง"

(บ. นุชศรี ๒๔๔๔ : ๑๓)

(ง) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่องเพื่อสั่งสอน หรือขอให้ผู้อ่านยึดถือ เรื่องราวที่เสนอมานั้นเป็นข้อเตือนใจสำหรับการกระทำ หรือไม่กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น ช่วยชนะของชาย ของ ทองศรี ผู้เขียนจบเรื่องด้วยการให้คำสั่งสอนว่า

นี่แหละเป็นเรื่องราวของความรักที่หญิงสาวควรระวัง เพราะการเห็นความรักเป็นเกม และคือค่าน เอาแต่ได้ของผู้ชายที่ข่มขืนเอาเช่นนั้น เป็นความเลวทราม และไร้ศีลธรรมที่สุดก็ตาม แต่ในที่สุดความเสียหายก็ตกอยู่กับผู้หญิงนั้น ผู้หญิงกับความรักขอให้ระวังไว้มาก ๆ

(ทองศรี ๒๔๔๓ : ๑๒)

หรือในเรื่อง นักโทษประหารชีวิต ของ ทวี ผู้เขียนเข้ามาสรุปตอนท้ายว่า เปล่ง ผู้ร้ายซึ่งทำการปล้น โจรกรรมและฆาตกรรมถูกจับได้ เกิดสำนึกว่าตนกระทำชั่วก็เมื่อได้ฟังคำพิพากษาคัดสินประหารชีวิต ซึ่งก็สายเกินกว่าจะแก้ไขเสียแล้ว ผู้เขียนจึงเตือนในเชิงสั่งสอนว่าคนเราควรจะคิดไตร่ตรองเสียก่อนที่จะลงมือทำสิ่งใด

... แม้จะได้ก่อกรรมทำชั่วจนเป็นมหันตโทษ หากยังมีใจหวลรำลึกถึงความผิดชอบชั่วดีได้ก็นับว่าสมควรอยู่ แต่ประโยชน์อะไรเล่าที่เราจะมาคิดเมื่อผิดไปแล้ว คิดเสียก่อนทำนั่นแหละ เป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง

(ทวี ๒๔๔๑ : ๑๕)

การสรุปของผู้เขียนในลักษณะเข้ามาให้คำสั่งสอนหรือข้อเตือนใจแก่ผู้อ่าน นอกจากจะเขียนเป็นร้อยแก้วแล้ว บางครั้งอาจเป็นบทร้อยกรองบ้าง แต่มีไม่มากนัก เพราะไม่เป็นที่นิยมแล้วในช่วงนี้ เช่น เรื่อง ปิดตา ของ ศารทูล ผู้เขียนแทรกเข้ามาปิดท้ายเรื่องด้วยกลอนตลาดเป็นข้อเตือนใจแก่ผู้อ่านว่า

แม้ผู้ใดใฝ่รักมักคะนอง

แรกรู้รสลุ่มหลงพะวงรัก

ไม่รอบคอบตบสอสวนทวนพะยาน

ศราคาราคาความรักหนักกว่าธรรม

เหมือนตาบอด เปรียบตุ๊กตุ๊กเดียว

โบราณว่ารัก เมียมักเสียญาติ

รักสนุกทุกขสันต์ระมัดระวัง

อันความรักนับเนื่อง เครื่องเศร้าหมอง

จิตต์ล้าพอง เผลอสติขาดวิจารณ์

น้ำตมฝักขื่นขมขมว่าหวาน

พรหมวิหารท่ามกลางใจลำเอียง

ลืมสูงต่ำถูกผิดคิดโต้เถียง

เพราะชอบเสี่ยงเลือกที่รักมักที่ชัง

ก็หมายมาดรักกลุ่มถึงคลุ้มคลั่ง

ครองหน้าหลังให้ตระหนักก่อนรัก เออยา

(ศารทูล ๒๔๗๕ ข : ๘๒๗)

หรือเรื่อง หลงลิเก ของ ศรพล มีการจบเรื่องด้วยกลอนแปด เตือนใจไม่ให้ผู้อ่านยึดถืออาชีพ
เดินกินรำกิน คือ ลิเก เป็นทางหาเลี้ยงชีพ เพราะชีวิตเช่นนี้ไม่มีเกียรติ ไม่มีความมั่นคง และ
จะทำให้เสียคนได้ง่าย ความตอนหนึ่งของการสรุปจบในเรื่องนี้ มีว่า

อันลิเกลามกตลกเล่น
รำเดินลิ้นอายชายหน้า
ไม่ควรจะจดจำเป็นตำรา
มันจะมาเสียคนบ่ปีเอ๋ย

(ศรพล ๒๔๗๕ ง : ๑๓๔๔)

(จ) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง เพื่อบอกให้รู้ว่า
เรื่องที่เล่ามานั้น เป็นเรื่องเล่าและเหตุการณ์ได้จบลงแล้ว เช่น เรื่อง ตันฤดูหนาว ของ สุรินทร์
ทองสดี ผู้เขียนจบท้ายเรื่องว่า

และนิยายของเราถึงกาลอวสานตลงด้วยความรักที่ เห็นอก เห็นใจกัน ต่างคนต่างก็
มีราศีด้วยกันทั้งสองฝ่าย อันจะเป็นเครื่องเตือนใจหนุ่มสาวทั้งหลายได้ เป็นนิยายที่ขึ้น
ตันฤดูหนาวแล้ว มาลงเอยเอา เมื่อฤดูร้อน ดังนี้จากของเราก็ได้ปิดลง พร้อมกับตัวละคร
ในเรื่องจูมือพากันเดิน เพื่อจะให้ไปพบแสงสว่างในภายหน้า

(สุรินทร์ ทองสดี ๒๔๗๕ ข : ๒๓)

(ฉ) ผู้เขียนแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง เพื่อประกาศคำ
อุทิศความคิดของเรื่องราวที่เขา เสนอมานั้นให้ใครคนใดคนหนึ่ง เช่น เรื่อง สุภาพบุรุษ ของ "๑๑๑"
ผู้เขียนเสนอข้อความในตอนท้ายเรื่องในลักษณะของการอุทิศความคิดของเรื่องที่เขาล่ามา ให้แก่
บรรพบุรุษซึ่งทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทย ดังนี้

คุณประโยชน์ใดอันจะเกิดแก่ผู้อ่าน เรื่องนี้แม้้น้อยนิด ข้าพเจ้าขออุทิศคุณประโยชน์นั้น
แต่ริษญาของผู้ซึ่งได้ทำคุณได้แล้วแก่ประเทศไทย ด้วยกำลังจิตต์ ปราศณา
อันบริสุทธิ์ของข้าพเจ้านี้ ขอให้ริษญาของผู้มีพระคุณเหล่าโน้นจง เสวยสุขทุกประการ
เทอญ

("๑๑๑" ๒๔๔๑ : ๓๐)

การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงแต่ละช่วงตอนในระหว่างการดำเนิน
เรื่องซึ่งกล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจสรุปได้ว่าการแทรกความคิดเห็นในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวช่วย
แสดงแนวคิดของ เรื่องสั้นไทยประ เภทมุ่ง เสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ ได้ ๒ ระดับ
คือ

๑. การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง ช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในทศวรรษนี้ได้แจ่มชัดขึ้น การช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดได้แจ่มชัดขึ้นจะเกิดขึ้นในกรณีที่เรื่องสั้นเรื่องนั้นมีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในลักษณะดังต่อไปนี้คือ

ก. การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง ในลักษณะของการเร้าความสนใจของผู้อ่านให้เพ่งเล็งอยู่ที่ปัญหาสำคัญของเรื่อง ดังเช่นเรื่อง ผู้สุจริตในสายตาของผู้ร้าย ของ จรัส

ข. การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง ในลักษณะของการแสดงความรู้สึกต่อตัวละคร เช่นในเรื่อง ทางกรรม ของ แม่อมร แนวทาง ของ เทพ วีรวรรณ หรือ ในลักษณะของการตั้งคำถามให้ผู้อ่านได้ขบคิดเกี่ยวกับปัญหาที่ผู้เขียนทิ้งไว้ในตอนท้ายเรื่อง เช่น ในเรื่อง บาปของใคร ของ วรทัศน์

ค. การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในตอนดำเนินเรื่อง ในลักษณะของการแนะนำตัวละคร เช่น เรื่อง บางเพรียง ของ บุญส่ง บำรุงพงษ์ ทูตแห่งความมรณะ ของ วรัญญ หรือ ในลักษณะของการอธิบาย วิเคราะห์ วิจักษ์การกระทำและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครทุก ๆ วิธีการ ดังที่ได้เสนอไว้แล้วก่อนหน้านี้

เนื่องจากการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง ลักษณะดังกล่าวข้างต้น มิได้มีการบอกกล่าวหรือสรุปสาระสำคัญหรือความคิดหลักของเรื่องให้เห็นชัดเจนเด็ดขาด การแทรกความคิดเห็นในลักษณะดังกล่าวจึงช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องชัดเจนขึ้นเท่านั้น ซึ่งการทำให้ผู้อ่านมองเห็นแนวคิดของเรื่องได้ชัดเจนขึ้นนี้ เนื่องจากการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนในลักษณะดังกล่าว ทำให้ผู้อ่านค่อย ๆ ตระหนักได้ว่า ผู้เขียนเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับการกระทำหรือความรู้สึกนึกคิดของตัวละครใดหรือฝ่ายใดในความขัดแย้งของเรื่อง เพราะผู้เขียนมักจะมีการชี้แนะว่า ฝ่ายใดเป็นฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด หรือฝ่ายใดควรได้รับความเห็นใจ หรือไม่ควรได้รับความเห็นใจ หรือฝ่ายใดควรถือเป็นแบบอย่างได้ หรือ ควรจะหลีกเลี่ยงไม่เอาเยี่ยงอย่าง หรือการกระทำอย่างไรจึงจะสมควรหรือไม่สมควร เป็นต้น ด้วยสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้อ่านค่อย ๆ รับรู้ไว้นี้ เมื่อประมวลงกันเข้าจะทำให้ผู้อ่านมีเหตุผลเพียงพอที่จะสรุปได้ว่า (หลังจากอ่านเรื่องสั้นเรื่องหนึ่ง ๆ จบลง) ฝ่ายใดเป็นฝ่ายถูก หรือควรได้รับการสนับสนุน

หรือความเห็นใจ ซึ่งด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง ทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความหมายหรือสาระสำคัญ
อันเป็นแนวคิดของเรื่องได้

เช่นเรื่อง ทางกรรม ของ แม่่อมร ด้วยการสรรเสริญการกระทำของพิม ว่า เธอเป็น
ภรรยาที่ประเสริฐ เพราะกระทำทุกอย่างเพื่อความสุขของสามี แม้การกระทำนั้นจะทำให้ตนเองเดือด
ร้อนก็ตาม ทำให้ผู้อ่านสามารถสรุปแนวคิดของเรื่องได้ว่าเป็นแนวคิดเกี่ยวกับความรักที่แท้จริง
หรือเรื่อง แนวทาง ของ เทพ วีรกรรม ผู้เขียนแสดงความรู้สึกที่ดีต่อการกระทำของนฤมล ซึ่ง
รอดพ้นการแต่งงานที่เกิดจากประเพณีคลุมถุงชนด้วยการหนีตามชายคนรักไป ช่วยให้ผู้อ่านสรุป
แนวคิดของเรื่องได้ว่าเป็นแนวคิดที่เสนอว่าความรัก ควรจะมีความสำคัญกว่าประเพณีคลุมถุงชน เป็นต้น

๒. การแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง
ช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในช่วงนี้ได้อย่างแจ่มชัด
เด็ดขาด การช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดได้อย่างแจ่มชัดเด็ดขาดจะเกิดขึ้นได้ในกรณีที่เรื่องสั้นเรื่อง
นั้นมีการแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงในลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

ก. มีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในตอนต้นเรื่อง ใน
ลักษณะของการบอกกล่าวถึงสาระสำคัญหรือความคิดหลักที่ผู้เขียนต้องการเสนอแก่ผู้อ่าน เช่น
ในเรื่อง กับข้าวสองอย่าง ของ บ. นุชศรี เจ้าของเขาหวง ของ ส. พิบูลย์สวัสดิ์ และ
บัวน้ำ ของ ปรีชา พัตรपाल เป็นต้น

ข. มีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในตอนท้ายเรื่อง ใน
ลักษณะของการสรุปสาระสำคัญหรือความคิดหลักของเรื่องให้เห็นเด่นชัด เช่น บัวบูชาชาติ ของ
วิเชียร ตัณฑพาณิชย์ พ.๔ ประเพณี ของ ศฤงฆาร และ ความเป็นผิวเมีย ของ ช. ลักษณะลึขิต
หรือในลักษณะของการแทรกเข้ามาสรุปจบเรื่องด้วยการสั่งสอน หรือขอให้
ผู้อ่านยึดถือเรื่องราวที่เสนอมานั้นเป็นอุทาหรณ์ในการดำเนินชีวิต เช่น เรื่อง ชัยชนะของชาย
ของ ทองศรี นักโทษประหารชีวิต ของ ทวี และ ปิดตา และ หลังลิเก ของ ศารทูล
 เป็นต้น

๒. การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร

การแสดงแนวคิดของเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ.
๒๔๗๕-๒๔๘๔ โดยผ่านตัวละคร มีประเด็นที่จะกล่าวถึง ๒ ประการ คือ กลวิธีการเล่าเรื่อง
ซึ่งผู้อ่านช่วยให้ นักเขียนได้แสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร และลักษณะของการแสดงแนวคิดโดย
ผ่านตัวละคร

ในส่วนของกลวิธีการเล่าเรื่องซึ่งผู้อ่านช่วยให้มีการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ พบว่า เกิดขึ้นจากการเล่าเรื่อง ๒ ประเภท คือ การเล่าเรื่องโดยมีผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง และการเล่าเรื่องโดยมีผู้เล่าบุรุษที่สาม ประเภทที่มีขอบเขตจำกัด การเล่าเรื่องโดยผู้เล่าทั้งสองประเภทเป็นการเล่าเรื่องที่สะท้อนออกมาจากแง่มุมของตัวละครเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง เป็นผู้เล่าที่มีบทบาทเป็นตัวละครในเรื่องด้วย เพราะฉะนั้นการเล่าเรื่องและการกระทำใด ๆ ของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งจะมีผลต่อการแสดงแนวคิดจะมีค่าเท่ากับ เป็นการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร (ซึ่งเป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง) ด้วย ส่วนการเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด เป็นการเล่าเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านได้มองเห็น ได้ยิน รู้สึก และนึกคิด เช่นเดียวกับตัวละครบางตัว (หรือตัวเดียว) ซึ่งผู้เล่าประเภทนี้ก้าวล้ำเข้าไปในจิตใจ หรือความรู้สึกนึกคิดได้ ถึงแม้ว่าผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัดจะมีคุณสมบัติของการเล่าเรื่องแบบรู้แจ้งทุกประการอยู่บ้าง แต่ผู้เล่าประเภทนี้จะไม่มีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่อง การแสดงแนวคิดจึงต้องอาศัยผ่านทางตัวละครในเรื่อง เป็นสำคัญ การเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง และการเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่สาม ประเภทที่มีขอบเขตจำกัดนี้จึงถืออ่านวยต่อการแสดงแนวคิดโดยสะท้อนผ่านจากแง่มุมของตัวละครภายในเรื่อง เป็นสำคัญ

ถึงแม้ว่ากลวิธีการเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งและการเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด จะถืออ่านวยต่อการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากกลวิธีการเล่าเรื่องโดยผู้เล่าทั้งสองประเภทมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันบ้าง ซึ่งความแตกต่างในวิธีการเล่าเรื่องนี้ได้ก่อให้เกิดความแตกต่างของขบวนการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินด้วย ผู้วิจัยจึงจะขอกล่าวถึงกลวิธีการเล่าเรื่อง และลักษณะของการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครของผู้เล่าแต่ละประเภทดังต่อไปนี้คือ

ก) การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครซึ่งเกิดจากการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง

ข) การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครซึ่งเกิดจากการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด

ก) การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครซึ่ง เกิดจากการ เล่า เรื่องของผู้ เล่า
บุรุษที่หนึ่ง

ในข้อนี้จะอธิบายถึง กลวิธีการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งและลักษณะของ
การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ดังต่อไปนี้คือ

๑) กลวิธีการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง

ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง คือ ผู้เล่าที่แทนชื่อตนเองขณะที่กำลัง เล่า เรื่องด้วย
สรรพนามบุรุษที่หนึ่ง เช่น ข้าพเจ้า ฉัน ผม ดิฉัน เป็นต้น ตามปกติผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งนี้มักจะ
มีบทบาทเป็นตัวละครในเรื่องด้วย เมื่อผู้เล่าแสดงความคิดหรือสาระสำคัญใด ๆ ที่จะมีผลต่อ
การเสนอแนวคิดของเรื่องความคิดหรือสาระสำคัญนั้นจะมีค่าเท่ากับได้แสดงต่อผู้อ่านโดยผ่านตัว
ละครของเรื่องนั่นเอง

ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งอาจจะมีบทบาทเป็นตัวละครเอก ตัวละครที่มีบทบาท
รอง ในฐานะของตัวละครประกอบ หรือ ตัวละครที่อยู่ร่วม หรือ รู้เห็นเหตุการณ์โดยไม่มีบทบาท
หรืออิทธิพลใด ๆ ในเนื้อเรื่องก็ได้

ไม่ว่าผู้เล่าจะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องในระดับใดก็ตาม ต่างก็มี
ขอบเขตจำกัดในการรอบรู้ อยู่เฉพาะความคิด ความรู้สึก และความเข้าใจของตนเองเท่านั้น
การรอบรู้ที่มีต่อความคิดหรือความรู้สึกของตัวละครอื่น ๆ จะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งนี้ได้
เห็นหรืออยู่ร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น แล้วคาดเดาหรืออนุมาน เอาว่าตัวละครอื่น ๆ คิด หรือ
รู้สึกอย่างไร หรือไม่ความรอบรู้นั้นต้องเกิดขึ้นจากการได้รับการบอกเล่าจากตัวละครอื่น ในลักษณะ
ต่าง ๆ เช่น ผู้เล่าได้พูดคุย ชักถาม หรืออ่านข้อเขียน เช่น จดหมาย บันทึกประจำวัน หรือข้อ
เขียนอื่น ๆ จึงทำให้ผู้เล่าซึ่ง เป็นตัวละครนี้รู้และเข้าใจถึงความคิดและความรู้สึกของตัวละคร
อื่น ๆ ได้ ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งนี้ไม่อาจก้าวล้ำเข้าไปในจิตใจ หรือความคิดของตัวละครอื่น ๆ ได้
ดังเช่นลักษณะของผู้เล่าประเภทรู้แจ้งทุกประการ

การเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง เกิดขึ้นทั้งจากการบรรยายและ
การแสดงเหตุการณ์ให้เห็นอย่างละเอียด แต่ทั้งสองวิธีการนี้เกิดขึ้นจากการเล่าโดยผ่านแง่มุม
ของตัวละครซึ่ง เป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งทั้งสิ้น แต่การที่ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งมีบทบาท เป็นตัวละครที่มี
ความสำคัญต่อเรื่องไม่เท่าเทียมกันนี้ ก่อให้เกิดความแตกต่างในด้านการเล่า เรื่องบางประการ
ดังนี้คือ

ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครเอก ผู้เล่าประเภทนี้จะเล่าเรื่องของตนเอง เป็นศูนย์รวมความสนใจ และเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ของตนเองโดยตรง ผู้เล่าไม่จำเป็นต้องเล่าเรื่องด้วยการรับรู้หรือบอกเล่าจากผู้อื่นอีกต่อหนึ่ง เพราะฉะนั้นการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครเอกนี้จึงเป็นการเล่าเรื่องของตนเองไปสู่ผู้อ่าน เช่น เรื่อง ยอดความเสียสละ ของ สันต์ เทวรักษ์ เป็นเรื่องของตัวผู้เล่าเองที่รักหญิงคนหนึ่งแต่แล้วต้องตัดสินใจหนีห่างไปเสียไม่ขอเธอแต่งงาน เพราะเขาเป็นโรคติดต่อร้ายแรงที่ไม่อาจรักษาได้ เขาจึงตัดสินใจไม่ผูกมัดเธอไว้กับเขา เพื่อเธอจะได้มีโอกาสรักและแต่งงานกับชายคนอื่น หรือ เรื่อง คำสาปแช่ง ของ วรัญญ ผู้เล่าเสนอเรื่องราวความรักที่เขาได้ประสบมากับตนเองอย่างปวดร้าว เนื่องจากถูกหญิงที่เขารักหลอกหลวงและตีจากไป ทำให้ผู้เล่าเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อผู้หญิงและความรักว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายเต็มไปด้วยความหลอกหลวง เป็นต้น

ส่วนผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครซึ่งมีบทบาทรองหรือ เป็นเพียงผู้ร่วมรู้เห็น เหตุการณ์จะเล่าเรื่อง ซึ่งตนเองมิได้เป็นศูนย์รวมความสนใจของผู้อ่าน แต่เป็นการเล่าเรื่องของตัวละครเอก ที่เกิดจากการรับรู้โดยผู้เล่ามีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย หรือ ผู้เล่าได้รับการบอกเล่า (ทั้งโดยทางตรงหรือทางอ้อม) จากบุคคลอื่นอีกต่อหนึ่ง ดังนี้คือ

(ก) ผู้เล่ามีประสบการณ์ร่วมอยู่ในเหตุการณ์นั้น เป็นผู้ซึ่งเห็นเหตุการณ์หรือมีบทบาทอยู่ในเหตุการณ์ในเรื่องนั้นบ้าง จึงทำให้รู้เรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ เช่น เรื่อง ความไม่สำเร็จ ของ พลับพลึง ผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า เป็นเพื่อนสนิทคุ้นเคยกับหลวงศิลปเนรมิตร ตัวละครเอกของเรื่อง ผู้เล่าได้รับรู้ถึงความปรารถนาของหลวงศิลป์ ที่จะวาดภาพขึ้นเอกในชีวิตให้สำเร็จ ผู้เล่าได้คอยช่วยเหลือให้งานของหลวงศิลป์ ดำเนินไปได้ เช่น ช่วยหานายแบบให้หรือได้พูดคุยให้กำลังใจ เป็นต้น และผู้เล่าก็ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ ซึ่งทำให้ความใฝ่ฝันของหลวงศิลป์ ถูกทำลายลงด้วยคำพูดไม่ก็ประโยคของเด็กหนุ่มคนหนึ่ง ผู้เล่าจึงสามารถเล่าเรื่อง เหตุการณ์ได้โดยตลอดจากแง่มุมของเขา เพราะได้มีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่มีผลต่อความใฝ่ฝันของหลวงศิลป์ หรือ เรื่องคนไม่มีราคา ของ ส. เทพกฤษร ผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า ได้อยู่ในเหตุการณ์ที่นาง เสรีพิน เบียร์ฮอลล์ถูกฉกฉวยจากชายที่มาเที่ยว โดยไม่มีใครสนใจคิดจะช่วยเหลือเธอ ผู้เล่าได้มีโอกาสพูดคุยกับเธอ ลัดดา ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่องนี้และได้ฟังเธอระบายความเจ็บช้ำที่เกิดจากการกระทำนั้น ผู้เล่าจึงได้รู้เห็นทั้ง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและความรู้สึกของตัวละครเอกอย่างละเอียด

(ข) ผู้เล่ารับรู้เรื่องราวของตัวละครเอกโดย ตัวละครเอก เป็นผู้เล่า เรื่องราวของเขาเองให้ผู้เล่าฟัง เช่น เรื่อง อาหารทางใจ ของ ล. วีระโยธิน ตัวละครเอกคือ จิตต์ ได้บรรยายเรื่องราวความรัก และความผิดหวังของเธอในอดีตให้ผู้เล่า หรือ ข้าพเจ้า ฟัง เรื่องที่เสนอจึง เป็นลักษณะของการพูดคุยระหว่างผู้เล่ากับจิตต์ตัวละครเอก ผู้อ่านได้ทราบเรื่อง พร้อม ๆ กับผู้เล่า วิธีการให้ตัวเอกเล่าเรื่องให้ผู้เล่าฟังเช่นนี้ มีในเรื่องสั้นอื่น ๆ เช่น เรื่อง ชีวิตของประพันธ์ ของ นิทรารมณีย์ ผู้ที่ตายไปแล้ว ของ ประวรงค์ ผลาธัญญะ และเรื่อง กาที่ สิมรัง ของ ส. เทียงประเทศ เป็นต้น

(ค) ผู้เล่ารับรู้เรื่องของตัวละครเอกโดยมีผู้อื่นเล่าให้ฟัง เช่น เรื่อง กรรมบรรดา ของ ประวรงค์ ผลาธัญญะ ซึ่งเป็นเรื่องของ สมพงษ์ วรพากษ์ ตัวละครเอก เป็นลูกพระยา ได้รับการศึกษาดี แต่ภายหลังมีชีวิตตกต่ำ ไร้อนาคต เพราะแต่งงานกับหญิงสามัญ ไร้การศึกษา เนื่องจากเขาต้องการรับผิดชอบลูกของเขาซึ่งเกิดกับเธอ เพียงเพราะอารมณ์ชั่ววูบ ผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า รับรู้เรื่องราวของ สมพงษ์ วรพากษ์ ซึ่งตายไปกว่า ๑๐ ปีแล้ว โดยการบอกเล่าของหมอดอนอม ซึ่งเป็นเพื่อนรักของสมพงษ์ ตั้งแต่ยังเด็ก และติดต่อกันใกล้ชิด จนกระทั่ง สมพงษ์ได้ตายจากไป การเสนอเรื่องของผู้เล่าจึงเป็นการเสนอ เรื่องราวที่ตนได้รับรู้จากการพูดคุย ของผู้เล่ากับหมอดอนอม

หรือ เรื่อง จดหมายจากกาญจนา ของ ชีวิน ผู้เล่าได้รับรู้เรื่องราว ของเด็กสาวชื่อนิด ซึ่งเป็นตัวละครเอกของ เรื่องโดยการบอกเล่าจากจดหมายของกาญจนา ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า จึงได้รับรู้ชะตากรรมอันน่า เศร้าสลดของนิดที่ถูกนำตัวไว้ เป็นคนรับใช้ในบ้านของ เศรษฐีคนหนึ่ง เพื่อ เธอจะได้มีเงินทำศพแม่ของเธอ แต่แล้วนิดก็ถูก เศรษฐีข่มขืน และถูกก่ สั่นแก๊ส ให้ทำงานหนัก เธอบอบซ้ำทั้งกายและใจ จนถึงแก่ความตายในที่สุด

แม้ว่าการรับรู้ของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครเอก กับผู้เล่าบุรุษที่ หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครบทบาทหรือผู้ร่วมรู้ เห็น เหตุการณ์จะมีข้อแตกต่างกันบ้างก็ตาม แต่การเล่า เรื่องของผู้เล่าดังกล่าว เป็นการสะท้อนออกมาจากแง่มุมของผู้เล่าซึ่งเป็นตัวละครและมีบทบาทอยู่ใน เรื่องด้วยกันทั้งสิ้น การเล่าเรื่องโดยผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งนี้จึง เอื้ออำนวยต่อการแสดงแนวคิด โดยผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนิน เรื่อง

๒) ลักษณะของการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครซึ่งเป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง
 การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ ซึ่งมีการเล่าเรื่องจากแง่มุมของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ทั้งที่มีบทบาทเป็นตัวละครเอก และมีบทบาทเป็นตัวละครที่มีบทบาทรอง หรือผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์ สรุปได้ ๓ วิธีการใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้คือ

(ก) โดยการบรรยาย

วิธีการนี้พบมากในเรื่องสั้นที่มีผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครเอก เพราะผู้เล่าประเภทนี้มักนำเสนอเรื่องในลักษณะของการบรรยายหรือเขียนเล่าเรื่องราวให้ผู้อ่านรับรู้เรื่องราวของตนโดยตรง

การบรรยายซึ่งเกิดจากผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครเอก มักจะมีลักษณะของการเล่าเรื่องประกอบการอธิบายชี้แจงต้นสายปลายเหตุอย่างละเอียด และสรุปความคิดของผู้เล่าอย่างชัดเจน เช่น เรื่อง ลัทธินิสตอลเมนต์ ของ ตั้งศรี ผู้เล่าคือ ฉัน เขียนจดหมายถึงหญิงที่รักชื่อน้อย บอกเล่าให้เธอทราบว่า เขามีได้ไกรธเคื่องที่เธอได้ตัดสินใจแต่งงานกับชายอื่นที่ฐานะมั่งคั่งกว่าตัวเขา เพราะเขาเข้าใจดีว่าเธอจำเป็นต้องหาที่พึ่งพิงซึ่งเป็นหลักประกันได้ว่าชีวิตของเธอจะดำรงอยู่อย่างสุขสบายและลูกสาวของเธอซึ่งเกิดจากสามีคนก่อนจะได้ไม่ลำบาก มีคนอุปการะส่งเสียเลี้ยงดูและให้การศึกษา อีกทั้งชายคนนี้ก็รักน้อยมากเช่นกัน ผู้เล่าแสดงความคิดเห็นของเขาอย่างกระฉ่างชัดว่า เงินตราเป็นสิ่งจำเป็นเพียงใดในการดำรงอยู่ในสังคม แต่เขาก็ได้เตือนเธอให้ตรวจสอบฐานะของฝ่ายชายให้ดี เพราะลัทธินิสตอลเมนต์ กำลังระบาดเพื่อเธอจะได้ไม่ผิดหวังจากการเลือกคนผิด ข้อความตอนหนึ่งของจดหมาย ผู้เล่าได้บรรยายไว้ ดังนี้

... มนุษย์เราจะซื่อดี ไม่ได้อยู่ที่ความงามความดีหรือความประพฤติ เงินต่างหากที่ทำให้เด่นอยู่ โพร่เป็นผู้ที่ก็ไม่ใช่เพราะเงินหรือที่เปลี่ยนสภาพของน้อยที่เคยนั่ง เก่งเดี๋ยวนั้นน้อยต้องสำเร็จด้วยการเดินรถราง หรืออย่างดีที่สุดก็สามล้อ เงินทองที่คุณพ่อคุณแม่เฝ้าสะสมไว้ให้ลูกสาวคนเดียวย่อมต้องเปลี่ยนมือไป เพราะฉะนั้น น้อยจะผ่านประตูทองคราวนี้ น้อยจะมอบใจมอบกายให้เขา ฉัน เห็นสมควรว่าคนนั้นควรมีทั้งความรัก และหลักฐาน ไม่ใช่มีแต่ความรัก แต่ไม่มีเงิน เพราะความรักก็ดีใจก็ดี เราจะเชื่อแน่นนอนลงไม่ได้ เพราะมนุษย์ไม่ได้กินเหลือกินไหลมาจากไหน และขอบอกน้อยอีกว่า ผู้ชายสมัยนี้ มักจะเห็นผู้หญิงเป็นของเล่น มากกว่าจะรัก เป็นคู่ซิ่นเมื่อยามทุกข์ เป็นคู่สุขเมื่อยามรวย และการดูผู้ชายสมัยนี้ ขอให้หน่อยจงใคร่ครวญดูให้ถ้วน และพยายามสืบให้ละเอียดรอบคอบ

ที่สุด เพราะผู้ชายสมัยนี้มักจะเป็น "ผู้ชายวิทยาศาสตร์" เสียเกือบ ๘๐% ผู้ชายพวกนี้มักจะใช้เสื้อผ้าราคาสูงและตัดจากร้านดี ๆ รองเท้านอก หมวกนอก สวมเสื้อแพรฝรั่งเศษ ใช้ปากกา เซฟเฟอร์หรือเอเวอร์เซป ยิ่งพวกที่นั่งรถยนต์ด้วยยิ่งควรระวังให้มาก เพราะชีวิตของคนพวกนี้มักนิยมลัทธิเงินผ่อน เงินเชื่อและเงินกู้ เมื่อไม่มีจะผ่อนหรือจะกู้ก็ใช้ลัทธิเงินติด ยอมส่งดอกต่อไป เพราะโลกในสมัยอารยธรรมและวัฒนธรรมแผนใหม่นี้ กำลังนิยมลัทธิ "อินสตอลเมนท์" กันมากมาย บางรายถึงกับลงมือแต่งงานกันอย่างขนานใหญ่ พอเสร็จงานแล้ว แยกก็มาเก็บดอกเบี้ยยที่นอน เก้าอี้ และเฟอร์นิเจอร์ทุกชิ้น ซึ่งทำให้ผู้ใหญ่ของผู้หญิงและผู้หญิงเองต้องเศร้าสลดลงด้วยวิธีนี้

(ตั้งศรี ๒๔๘๒ : ๒๗)

ส่วนเรื่อง ชีวิตที่ผ่านไป ของ นิทรารมณ ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า ชื่อ นายเกียรติ เกียรติดำรง เป็นผู้เล่า เรื่องประสบการณ์ชีวิตที่ผิดพลาด ล้มเหลว ของตนเองให้ผู้อ่านฟัง เริ่มตั้งแต่ชีวิตวัยเด็กของเขา ซึ่งได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากพ่อแม่ ได้รับการศึกษาจนถึงชั้นอุดมศึกษา จากนั้นได้ชิงทุนรัฐบาลไปเรียนต่อต่างประเทศ เขาเล่าว่าจากการได้ไปพบเห็นอารยธรรมตะวันตก และการได้กลับมารับราชการเป็นชั้นเอกมีเงินเดือนสูง และเกียรติยศในสังคม ทำให้เขาหลงลืม และละอายที่พ่อแม่เป็นเพียงสามัญชนที่ฐานะค่อนข้างยากจน ในเวลานั้นเขามีความคิดขึ้นว่า

... สมัยนี้อารยะประเทศถือกันว่าพ่อแม่เลี้ยงลูก เป็นหน้าที่ธรรมชาติ พ่อแม่เลี้ยงเรา เราเลี้ยงบุตร บุตรเราเลี้ยงหลานอื่น ๆ ต่อ ๆ กันไปดังนี้ ไม่เห็นจำเป็นบุญคุณต้องตอบแทนอะไรกันเลย ...

(นิทรารมณ ๒๔๘๓ : ๘)

เมื่อชีวิตของผู้เล่าตกต่ำเพราะถูกปลดออกจากราชการ เนื่องจากยกยอกเงินหลวงมาใช้ส่วนตัว ความอึดอัดที่ตนได้ประสบ ประกอบกับการต้องค้นหาเลี้ยงลูกของตน ทำให้ผู้เล่าระลึกถึงพ่อแม่ที่ตนทอดทิ้งไป ผู้เล่ากล่าวโทษอารยธรรมแผนใหม่ที่ทำให้เขากลายเป็นคนเนรคุณ ดังนี้

... ข้าพเจ้า เป็นลูกอกตัญญูโดยแท้ নিজจา อารยธรรมแผนใหม่ได้จูงใจข้าพเจ้าให้ห่างจากแสงแห่งธรรมะ ทำให้ข้าพเจ้าสิ้นสูญจากความอ่อนโยน กลายเป็นคนหยาบกระด้าง เปลี่ยนจากความมีสันโดษมาเป็นคนฟุ้งเฟ้อ เหม่ เหม่ ...

(นิทรารมณ ๒๔๘๓ : ๑๓)

แต่ผู้เล่าก็บอกต่อไปว่า เมื่อเขารู้สึกตัวก็สายไปเสียแล้ว เพราะ เมื่อ เขากลับไปหาพ่อแม่ ปรากฏว่าคนทั้งสองตายจากไปนานแล้ว ส่วนชีวิต ส่วนตัวของเขาก็ตกต่ำลงทุกขณะ ปราศจากผู้คนสนใจ ได้รับแต่การเหยียดหยาม ไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย และจากประสบการณ์ชีวิตของผู้เล่าซึ่งได้บรรยายมาตั้งแต่ ต้นจนจบเรื่องนี้ ผู้เล่าได้สรุปความคิดเชิงอุทาหรณ์แก่ผู้อ่านว่า

เพื่อนมนุษย์ที่ตกอยู่ในภาวะ เช่นเดียวกับกับข้าพเจ้า ย่อมมีมาแล้วไม่ใช่บ่อย อย่างไรก็ตาม ก็ดี ข้าพเจ้ากำลังตื่นจากความฝัน หรืออีกนัยหนึ่งกำลัง ปลื้มชดช้อยออกมาเพื่อ เข้าโรง แต่ก็มีอีกมากมาย กะเยือกะแห้งหวังออกจากข้า ๆ กัน โดยนัยนี้ อัสมาเต็จพระบรม ศาสตรา ผู้ทรงไว้ซึ่งสหปัญญา ผู้ทรงรู้แจ้งโลก เทศนาสั่งสอนว่า "นตถิ สนติ ปรี สุขิ" ความสุขใจจะยิ่งไปกว่าความสงบไม่มี" เป็นความจริงโดยแท้ มนุษย์เราต้องพลัดพรากจาก ปิตามารดา วงษาคณญาติ จากสิ่งที่ตนรักตนพอใจ ก็ เพราะความหลงละเมอทะเยอทะยาน ด้วยตัณหาและอริชชาเป็นที่ตั้งไม่สิ้นความทะยานอยาก ต่อ เมื่อผมที่ตกต่ำได้เปลี่ยน เป็นสีเทา เนื้อหนังที่ตึง เต่งผุดผาดหย่อนยานลง - นัยนี้คำดำขลับน่าเอ็นดู - ขุ่นมัว เป็นน้ำข้าว ฯลฯ จึงมาได้คิดถึงสิ่งที่ผ่านพ้นไปแล้วจะ เกิดประโยชน์อะไรที่ไหน - อย่างไร

(นิทรารมณ ๒๔๘๓ : ๑๓)

ในเรื่องสั้นที่มีผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งเป็นตัวละครที่มีบทบาททรง หรือเป็น ผู้ร่วมรู้เห็น เหตุการณ์ก็มีการแสดงแนวคิดโดยใช้การบรรยายเป็นหลัก เช่นกัน แต่เป็นไปในอัตรา ส่วนที่น้อยกว่าผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครเอก การบรรยายโดยผู้เล่าประเภทนี้มักใช้วิธีการ เล่าเรื่องในเชิงอธิบายและมีการสรุปความคิดเห็นของผู้เล่าอย่างชัดเจนในตอนท้ายเรื่อง เช่นเดียวกับผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครเอกด้วย แต่มักจะเป็นการเล่าโดยใช้วิธีให้ตัวละครเขียน จดหมายถึงกัน เช่นเรื่อง จดหมายจากกาญจนา ของ ชีวิน ผู้เล่า คือ ฉัน บรรยายเริ่มต้น เรื่อง ว่ากลับจากการไปร่วมงานเลี้ยงที่บ้านเพื่อนคนหนึ่งมีฐานะดี ทำให้ผู้เลารู้สึกอิจฉาความโชคดียของ เพื่อนคนนี้ ต่อมาได้มีผู้นำจดหมายจากเพื่อนอีกคนหนึ่ง ชื่อกาญจนามาให้ผู้เล่า การเดิน เรื่องจากนี้ก็ เป็นข้อความทั้งหมดที่มีอยู่ในจดหมายฉบับนั้น กาญจนาเล่าเรื่องของนิต เด็กสาวที่นำ สงสารคนหนึ่งให้ผู้เล่าฟังว่า นิตได้รับการทารุณทั้งร่างกายและจิตใจจาก เศรษฐีสามีภรรยาคนหนึ่ง นิตถูกข่มขืน และใช้งานหนักจนกระทั่งร่างกายและจิตใจบอบช้ำมาก จนกระทั่งสิ้นใจในที่สุด กาญจนาได้สรุปลงท้ายด้วยความคิดและความรู้สึกที่เคียดแค้นต่อ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด ดังนี้ :

จดหมายที่ฉันเขียนมานี้ เป็นเรื่องของนิต เรื่องของชีวิตน้อย ๆ ที่ถูกกระทำด้วยความทารุณโหดร้ายอย่างที่สุด ซึ่งต้นเหตุเกิดจากความจนของนิต... เพียงไปกู้เงิน เขา ๘๐ บาทเท่านั้น แกต้องเอาชีวิตลูกทั้งชีวิตไปใช้ เธอเห็นประจักษ์หรือยังว่า อำนาจของเขามีเงินเป็นอย่างนี้ เขาเห็นชีวิตเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเสมือนชีวิตสัตว์ตัวหนึ่ง ฉันไม่อยากจะเลี่ยมสอนให้เธอเกลียดคนมีเงิน. แต่เรื่องของนิต ทำให้ฉันต้องบอกเธอ ว่า เธอจงมองพวกที่เป็น เศรษฐีมีทรัพย์ด้วยสายตาที่เธอมองปีศาจร้ายอันแสนจะน่าเกลียดน่ากลัวเถิด แล้วเธอจะได้ไม่ตกเป็นเหยื่อของพวกเหล่านี้ อันที่จริงคนร่ำรวยบางคนก็ยังมีบ้างหรอกที่มีใจอันน่านับถือ แต่ส่วนมาก เขามักจะใช้เงินเป็นอำนาจสำหรับคอยบังคับคนจนที่ต้องพึ่งเขา ปีศาจแห่งความชั่วร้ายมันเข้าไปสิงหัวใจคน

พวกนี้ จนทำให้เขาปราศจากศีลธรรมความละอายต่อบาปเสียสิ้น

(ชีวิติน ๒๔๘๑ ก : ๓๑)

ซึ่งเมื่อผู้เล่าใคร่ครวญดูแล้วก็เห็นด้วยว่า กาญจนาคฤศนุ ทำให้ความรู้สึกที่เธอ เพริดไปด้วยความ
ร่ำรวยของเพื่อนสาวแปรเปลี่ยนไป เกิดความคิดขึ้นใหม่ที่ได้ออกตัวขึ้นจากการอ่านจดหมายของ
กาญจนา ผู้เล่าจึงสรุปท้าย เรื่องทำนองแสดงความคิดเห็นของตนดังนี้ :-

ฉันจบจดหมายของกาญจนาลงด้วยหัวใจอัน เศร้าสลด--- กาญจนาคฤศนุที่เดียว
คนมีเงินที่ไร้ธรรมมักใช้ เงิน เป็นเครื่องมือสำหรับประกอบกรรมของเขา เสมอ ความ
ตื่น เต็มพอใจในความมั่งคั่งของรำไพที่มีอยู่ในหัวใจตั้งแต่ตอนกลางคืนละลายหายไป
สิ้นคง เหลือแต่ความ เกสยคกัศวคนจำพวก เศรษฐีท่วมและภรรยา เข้ามาแทนที่ จดหมาย
ของกาญจนา เตือนใจให้รู้สึกว่าความมั่งคั่ง เป็นที่ เข็ดขู ภัยรติยศ เป็นที่นับหน้าถือตาของ
คนนั้นจริงหรือก แต่ในทำนองเดียวกัน มันก็ เป็น เครื่องบั่นทอนความ เจริญรุ่งเรืองและ
เป็นที่สาปแช่งของคนบางคน พร้อมกับความสำนึกในความจริงนี้ ฉันนึกอวยพรให้
วิญญานอันบริสุทธิ์ของนิคจง เป็นสุขในโลกใหม่

(ชีวิติน ๒๔๘๑ ก : ๓๑)

(ข) โดยบทสนทนา

วิธีการนี้พบมากใน เรื่องสั้นที่มีผู้ เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่ง เป็นตัวละครที่มี
บทบาทรอง หรือเป็นผู้ร่วมรู้ เห็น เหตุการณ์ เนื่องจากผู้เล่าประเภทนี้มักจะ เสนอ เรื่องราวที่เกิด
ขึ้นกับตัวละครเอก ในลักษณะที่ว่าผู้อ่านได้รับรู้ เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น จากการที่ตนได้
สนทนากับตัวละครเอก ผู้เป็นเจ้าของเรื่องโดยตรง หรือได้รับรู้จากการสนทนากับบุคคลผู้ซึ่ง
รู้เรื่องราวเกี่ยวกับตัวละครเอก เป็นอย่างดี การรับรู้ เรื่องราวของตัวละครเอกของผู้เล่าประเภท
นี้กับผู้อ่านจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน หรือในเวลาเดียวกัน และ เมื่อถึงตอนท้าย เรื่องผู้เล่าและผู้อ่าน
ก็จะสามารถสรุปความคิดที่เกิดจากบทสนทนาในเรื่องนั้นได้ เช่นกัน ด้วย

ตัวอย่างของ เรื่องสั้นที่ใช้บทสนทนา เป็นสิ่งสำคัญในการ เสนอ
แนวคิดของเรื่อง เช่น เรื่อง มนุษย์ตัวอย่าง ของ อ. ศรีเสวก ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า คือ มนัส
มาศสกุล เล่าเรื่องราวชีวิตที่น่าประทับใจของ เทพ วีรชน เพื่อนสนิทของเขา ว่า เทพ วีรชน
เป็นชายหนุ่มนิสัยดี การศึกษาสูง และปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะมีชีวิตที่ทำความประโยชน์ตอบแทน
ประเทศชาติบ้างหลังจากสำเร็จการศึกษาเป็นวิศวกร เทพจึงยึดอาชีพรับเหมาก่อสร้าง เพราะ
เขามีความคิดดังที่ถ่ายทอดให้มนัสฟังตอนหนึ่งว่า

... เรารักชาติ - รักคนอื่น - เพื่อความก้าวหน้าขึ้น เทียมบ่า เทียมไหล่กับอารย
ประเทศ เราต้องทำ ทำอย่างผู้สืบสายโลหิตมาจากคนไทย ที่มีเลือดไทย ถึง เงินนั้น

จะเข้าประ เป่าเรา ก็ยังได้ชื่อว่าไม่ไหลรั่วออกไปภายนอกประเทศ ในลื้งมือของคนต่างชาติ ส่วนฉันเวลานี้ทำงานจนตัวเป็น เกลียว พร้อมด้วยหัวใจทะ เยอทะยานที่จะตั้ง เครดิตของคนไทยให้สูง การก่อสร้างเตี้ยวนี้ เป็นของจีน และฝรั่ง ของคนไทยด้วยกันไม่มีใครนิยม - ฉันกำลังพยายามที่จะ เทความคิดความนิยมของคนเหล่านั้นให้ กลับมาสู่คนชาติเดียวกัน ... ขอเวลาอีก ๕-๖ ปี เกิด ... เราคงได้เห็นกัน ถ้าทุนรอนของฉันพอ เพียง เครดิตของคนไทยจะสูงขึ้นอีก ..."

(อ. ศรีเสวก ๒๔๗๕ ข : ๔๔๕)

เทพมุ่งมันทำงานเพื่อให้บรรลุ เป้าหมาย โดยมีอารีหญิงคนรักของเขาคอยให้กำลังใจด้วยความจริงใจ เพราะเธอเห็นด้วยกับอุดมการณ์ของ เทพ แต่แล้วมันศก็ได้ทราบข่าวอาการป่วยและความล้ม เหลวของ เทพ เนื่องจากกิจการงานก่อสร้างของ เทพถูกคดโกงและขาดทุนอย่างหนัก เทพตายจากไปด้วยความเข้าใจที่ไม่อาจทำงานที่เขามุ่งหวังให้สัมฤทธิ์ผลลงได้ แม้ผู้เล่าจะเสียใจในการจากไปของ เทพ แต่เขาก็ได้พบว่าอุดมการณ์ของ เทพมิได้ตายตามไปด้วย อารีเป็นผู้สืบทอดความคิดนั้น เธอบอกแก่นันศว่า

"นี่เธอไม่รู้ดอกหรือ มนศ-ฉันจะไปอังกฤษ" ข้าพเจ้าหัวเราะ "แต่คงไม่หมายความว่า จะจากสยามไปเลย - เงินไม่ใช่หรือ?"

หล่อนสั่นหน้า "เปล่าดอก ฉันไปเรียนอักษรศาสตร์ ... ฉันทิ้งสยามไม่ได้ดอก ๖-๗ ปี เท่านั้น ..."

"เธอดังรักสยามเหมือนเทพ ..." ข้าพเจ้าพึมพำ

"จริงมนศ ฉันรักสยาม เป็นที่สุด แต่ฉันก็ไม่มีโอกาสที่จะแสดงความรักให้ เหมือนเทพได้ เพราะฉันเป็นผู้หญิง - เทพพยายามทำคนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นตัวอย่างอันดีสำหรับลูกผู้ชาย - คุณธรรมของเขาสอนให้ฉันรู้จักความสว่าง ฉันจะพยายามทำคนให้เป็นประโยชน์บ้าง - เกิดจากการมีความรู้่น้อย จึงหาวิธีลึทธิอิสระ เพียงพอไม่ - ฉันจะเรียกร้องสิทธิอันนั้น สิทธิที่หญิงปรารถนาอันนั้น กลับมาเพื่อการเทียบบ่าเทียบไหล่ ดูหญิงดีในอารยประเทศ การศึกษาเป็นบ่อ เกิดแห่งภูมิธรรมใช่หรือไม่ - มนศ และภูมิธรรมเป็นบ่อ เกิดแห่งความเจริญ - ด้วยความรู้ที่ฉันนำมานั้นแหละ ฉันจะเผยแพร่ให้หญิงไทย - เพื่อความอิสระแห่งชีวิตและความเป็นอยู่อันหนึ่งซึ่งควรจะได้รับ โครงการของฉันจะเริ่มต้น เป็นหลักฐานในเมื่อฉันกับเทพ เป็นตัวอย่างอันดี ฉันจะทำอย่างเขาบ้าง แต่จะทำอย่างลูกหญิงจะพึงทำได้ ..."

(อ. ศรีเสวก ๒๔๗๕ ข : ๔๔๖)

ผู้เล่าจบ เรื่องด้วยการสรร เสริญการกระทำของ เทพและอารี พร้อมกับอวยพรให้เธอประสบความสำเร็จตามความปรารถนา เรื่องสั้น เรื่องนี้ผู้อ่านได้รู้จัก และเข้าใจอุดมการณ์ของ เทพ และอารี จากการสนทนาของคนทั้งสองกับมนัสผู้เล่า ได้เห็นภาพและคุณลักษณะของผู้ที่มีผู้เล่า เรียกว่า

"มนุษย์ตัวอย่าง" ตามที่ผู้เล่ามุ่งหมายไว้อย่างครบถ้วน แนวคิดของเรื่องนี้แจ่มชัดขึ้นจากการสนทนาของตัวละครในเรื่อง

อีกตัวอย่างหนึ่งสำหรับการใช้บทสนทนาเป็นหลักในการแสดงแนวคิด คือ เรื่อง คนไม่มีราคา ของ ส. เทพกฤษร ผู้เล่า คือ เรา ได้พบเหตุการณ์ที่ตัวละครเอกคือ ลัดดา หญิงซึ่งมีอาชีพนางเสิร์ฟในเบียร์ฮอลล์ถูกลวนลาม แต่ไม่มีใครสนใจจะช่วยเหลือเธอ เพราะเขาเหล่านั้นต่างคิดว่าเหตุการณ์นั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดา ผู้เล่ารู้สึกสะอิดสะเอียนกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อเขามีโอกาสได้พูดกับลัดดา จึงได้ฟังเธอแสดงทัศนคติและความรู้สึกต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง การพูดคุยกุยครวญนั้นมีลักษณะของการระบาย ความรู้สึก เก็บกดที่เกิดจากความคิดว่า เธอมีชีวิตต่ำต้อยและไร้ค่า และเล่าถึงสาเหตุที่ทำให้เธอมีชีวิต เช่นนี้ อย่างชัดเจน โดยมีการซักถามของผู้เล่าแทรกอยู่บ้างเล็กน้อย บทสนทนานี้มีลักษณะของการอภิปรายจากตัวละครเอกฝ่ายเดียว ความตอนหนึ่ง เช่น

"ถ้าหากไม่ใช่เพราะความจน พวกเราก็คงต้องเป็นคนมีราคากับเขาบ้าง แต่เนี่ย ดิฉันจน มันจึงต้องมาเป็นอย่างนี้ "... ขอให้คุณทั้ง ๓ (- ผู้เล่าและเพื่อน) ลองคิดดูง่าย ๆ ก็แล้วกัน ถ้าหากอย่างที่ดิฉันถูกเหยียดหยามโดยนายผู้ชายคนนั้น เป็นผู้หญิงคนอื่น ไม่ใช่ดิฉันและเป็นลูกเจ้าพระยานายหมื่นสักคน ๑ เรื่องราวจะอื้ออึงใหญ่โตเพียงไร คงจะมีการฟ้องร้องค่าเสียหาย คงจะต้องเป็นคดีหมิ่นประมาทไปถึงโรงถึงศาล หนังสือพิมพ์จะต้องลง เป็นข่าวเกรียวกราว แต่ดิฉันมันเป็นคนไม่มีราคา จึงถูกทำเนียบที่ได้นามว่า เพศแข็งแรงทำได้ทำเอา และเหตุการณ์ที่มีหญิงสาวถูกผู้ชายจับต่อน้ำธารก้านล็กกลายเป็น เรื่องห้ามปรามนายผู้ชายคนนั้น ไม่ใช่เอะอะ เพราะผู้หญิงถูกหลอ่เกียรติยศ และหากจะมีการยื่นมือของผู้ชายคน ๑ ก็เป็นเพียงฐานป้องกันสัตว์ตัวนั้นให้พ้นจากการถูกรังแกอย่างอยู่ดีธรรมดา ไม่มีลักษณะที่ใครจะเห็น เป็นการป้องกันเกียรติยศให้หญิงที่ถูกรังแก แม้แต่คนผู้ชายคนที่มันน้ำใจดีนั้น และแม้ผู้หญิงคนนั้นก็ไม่น่าพอที่จะช่วยกู้เกียรติยศของตนเองด้วยการตบหน้าเจ้าผู้ชายคนนั้น "ข้าพเจ้าเกือบจะอ้าปากบอกว่า หล่อนได้ทำเขาอย่างเจ็บแสบพอเหมือนกัน แต่ปากคงไม่ได้อ้า ปล่อยให้หล่อนพูดต่อไป" หรือมีดไม้ เพาะกะบานมันสัก ๒-๓ ทีให้สมรัก เพราะถ้าหากหล่อนขึ้นทำเช่นนั้น ก็หมายถึงหล่อนจะต้องขาดจากหน้าที่ซึ่งมีเงินเดือนเลี้ยงชีพเพียง ๒๐ บาท เป็นอย่างสูง - หล่อนจะต้องถูกนายจ้างไล่ออก เพราะฐานล่วงเกินแก่ลูกค้า อันถือว่าเป็นการไม่สมควร สำหรับการที่ผู้หญิงคน ๑ ถูกเหยียดหยาม แสนเจ็บแสบแสน ได้มีใครคิดบ้าง แม้แต่พวกคุณ?"

เมื่อผู้เล่าถามถึงสาเหตุที่ทำให้เธอมีอาชีพนี้ ลัดดาได้กล่าวตอนหนึ่งว่า

"ความจำเป็นของเราล้วนมีเหตุผลมาแต่ความจน เจ้าความจนนี้แหละ เป็นตัวมารร้ายในชีวิตของเราที่เดียว พวกเราทุกคนล้มตามาเห็นโลกก็คุ้น เคยกับความจนกัน เรื่อยมา

และเป็นความจนของลูกผู้หญิงที่ต้อง เจริญวัยขึ้น เป็นสาว เป็นผู้หญิงสาวที่จะต้อง เป็นดอกไม้
ของผู้ชาย ... และ อย่าง ๑ ในหลายอย่างก็คือ เราต้องตกเป็นเหยื่อของผู้ชายแต่อย่าง
น้อย เราจะมีสาวกันแต่รุ่นสาว ดิฉัน เองก็เป็นคน ๑ และส่วนมากในพวกเรา เป็นอย่างนั้น
ผิวสวยมีรุ่นสาวของผู้หญิงจะต้องไม่ใช่คู่รักของหล่อนอย่างแน่นอน หล่อนอาจต้องเสียความ
บริสุทธิ์เพราะของล่อใจ, เพราะอำนาจเงินของผู้ชายที่อาจมีอายุเท่าใด ๆ ก็ได้ไม่จำกัด
และมีใช้คนที่เราเคยรัก เสียด้วยซ้ำ

.....
"เมื่อผู้หญิงจนมีตัวเองจะต้องเลี้ยง มีพี่น้อง พ่อแม่ที่เลี้ยงตัวเองไม่ได้จะต้อง เจือจาน
หล่อนก็ต้องกระเสือกกระสนหาอาชีพ และเราไม่มีความรู้เพราะทุนทรัพย์เราไม่มีรำเรียน
จะไปทำงานอย่างอื่นที่มีเกียรติยศว่านี่ก็หาไม่ได้ เราก็ดูเหมือนงามในหน้าตาง เชฟ
เปียร์ โดยการชักจูงของเพื่อนผู้หญิงที่เขา เป็นอยู่ก่อนบ้าง โดยเห็นตามประกาศตามร้าน
เปียร์บ้าง นี่แหละคะ คือความจำเป็นของดิฉันในการมาเป็นนางเชฟเปียร์อยู่ที่นี้ ..."

แต่เธอก็รู้ตัวดีว่า เมื่อก้าวเข้ามาหาอาชีพ เช่นนี้แล้วความจำเป็นแปร เปลี่ยน เป็นความ เคยชินทำให้
ต้องยึดอาชีพนี้ต่อไป ความสำคัญของการมีชีวิตอยู่ในช่วงนี้ก็ คือ ทำอย่างไรจึงจะขาย เปียร์ให้ได้
มาก เพื่อจะได้รับรางวัลพิเศษจาก เจ้าของร้าน ลัดดาสรุปตอนท้ายของบทสนทนาด้วยการยอม
รับการประเมินคุณค่าตัวเธอจากผู้คนในสังคมว่า

"... ผู้ชายคนไหนเขาจะมา เห็นดีและรัก เราทุกหน้าที่เข้ามาในนี้ล้วนแต่ผ่านผู้หญิงมาแล้ว
นับสิบ เขามุ่งแต่จะหาความสุขชั่วมีชั่วคราวเท่านั้น เขาจะจริงจังอะไรกับเรา เพราะ
เราเป็นคนไม่มีราคา ใครเขาจะกอด จะจับ หรือจะจูบเมื่อไหร่ก็ได้ เมื่อ เขาเปย์ค่าเปียร์
ของเขาครบถ้วน ..."

(ส. เทพกฤษ ๒๔๘๑ : ๒๔-๓๐)

หลังจากสนทนากับลัดดา ผู้เล่าจาก เปียร์ฮอลล์แห่งนั้นด้วยความรู้สึกสะเทือนใจที่ได้รับชีวิตที่ขมขื่น
ของเธอ แนวคิดของเรื่องนี้แสดงให้เห็นได้โดยวิธีการให้ตัวละครเอก หรือลัดดา ได้พูด
หรือบรรยายสภาพชีวิตของเธอต่อผู้เล่า เป็นสื่อสำคัญ ผู้อ่านสามารถสรุปได้ว่าความยากจนทำให้
หญิงละทิ้งค่านิยม เกี่ยวกับพรหมจรรย์และยึดถืออาชีพที่ไร้อเกียรตินี้เป็นทางทำมาหากิน

อาหารทางใจ ของ ล. วีระโยธิน เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ตัวละครซึ่งมีบทบาททรง
เป็นผู้เล่า ได้สนทนากับจิตต์ตัวละครเอก ในบทสนทนานั้น เป็นการปรับทุกข์ของจิตต์ต่อผู้เล่าว่า
ชายคนรักของเธอทรยศต่อคำมั่นสัญญาที่ว่าจะรักและแต่งงานกับเธอ เพราะ เขาไปแต่งงานกับหญิง
คู่นั้น โดยอ้างว่าจำเป็นเพราะ เห็นแก่ผู้ใหญ่ แต่จิตต์รู้ว่าไม่เป็นความจริง คนรักของเธอสมครใจ
ที่จะทำเช่นนั้น ผู้เล่าจึงได้ปลอบโยนและแสดงข้อคิดเป็นการเตือนสติ และชี้แนะบทเรียนที่จิตต์

เพื่อนสาวของเธอจะได้จากประสบการณ์ที่เจ็บปวดครั้งนี้ หนึ่งในคำแนะนำคือ ความรัก เป็นสิ่งสามัญที่เกิดขึ้นได้กับมนุษย์ทุกคน แต่จำเป็นต้องแยกให้ออกว่าความรักคืออะไร ความตอนหนึ่งจกคำพูดของผู้เล่า มีดังนี้

"ผู้หญิงนะ หนีความรักไม่พ้นดอก แต่มีปัญหายู่ว่า ผู้ที่จะริเล่นเช่นนั้นนะ สมัครเล่นความรักหรือความหลงกัน ส่วนมากที่ระกำซ้ำใจ เห็นใจเสียใจกันนะ มัน เป็นอิทธิฤทธิ์ของความหลงต่างหาก ไม่ใช่ความรัก ความรักกับความหลงมีค่าต่างกันมากทีเดียว โดยมากเรามักจะ เรียกจะประมาณว่าความรักอย่างเดียว ความรักไม่ใช่โลดโผนโจนทะยานอะไร ความสงสาร ความเห็นใจ การเอาใจซึ่งกันและกัน ก็ต้องค่อยสืบคลานไป มิใช่โจนพรวดพลาดไป นานเข้านาน เข้าก็ เกิด เป็นความรักขึ้น ซึ่งอาจรับรองได้ว่าทุกคู่ที่สมัครจะรักกันและดำเนินแบบนี้แล้ว เราจะไม่พบการทะเลาะวิวาท การหย่าร้างกันเลย"

ผู้เล่าพูดถึงความหลง ดังนี้

"ความหลงนะรี หลงรูป รส, กลิ่น, เสียง, สัมผัส พอพบกันปลอดภัยก็แสดงด้วยการกอดจูบ ลูบคลำไปตามราคะวิสัย หญิงก็ชอบ ชายก็ปลื้ม คลุกคลียั่ว เข้าในทำนองนี้ก็ ลุ่มหลง จิตต์ใจพัวพันต่อกัน ในเวลาที่อยู่ใกล้กันก็อยู่ในเขตต์แคว้นวิมานสวรรค์อะไรพวกนี้แหละ แต่เมื่อการปฏิบัติต่อกัน เช่นนี้มีประจำก็ เกิดความ เคยชินและความเยื่อหน้ายรูปร่างหน้าตาอะไรพวกนี้ก็หม่นเรียนไปตามวัน เวลา ที่ล่วงไป

.....

เมื่อสังขารเราเปลี่ยนไปหมดสวยแล้ว จะมีอะไรดึงดูดผู้ชายให้อยู่ได้อีก เขาก็ต้องหาใหม่ต่อไป ..."

(ล. วีระโยธิน ๒๔๘๐ : ๑๔-๒๐)

และหลังจากแยกแยะความรู้สึกระหว่างความรัก กับความหลงแล้วผู้เล่าได้แนะนำ แนวทางที่จะเลือกคนรักต่อจิตต์ เพื่อนสาวของเธอว่าควรที่จะเลือกโดยพิจารณาคุณสมบัติที่เป็น อาหารทางใจ มากกว่าคุณสมบัติที่เป็น อาหารทางตา ดังนี้

"... อาหารทางตานะ เธอก็ได้รับมาแล้วไงเล่า วิรัชรูปสวย มองด้วยตาแล้ว วิรัชก็คือเทพบุตรนี่เอง เพราะเรามองเจริญตา เธอจึงระกำซ้ำใจอยู่เดี๋ยวนี้ ส่วนอาหารทางใจเล่า คือไม่ต้องคำนึงถึงรูปสวย รวยทรัพย์หรือสิ่งภายนอก เขามุ่งจุดใหญ่คือน้ำใจ เรามองดู เราจะเห็นว่าผู้ที่ไร้รูปสมบัตินี้ไม่เจริญตาเสียเลย แต่ถ้าเรากลับน้ำใจ เขาให้ซึ่ง เราจะเห็นว่าหัวใจเขาสะอาด สวยงามมาก พูดถึงการมีคู่รัก ถ้าคนรักของเธอคือวิรัช และของฉัน ใครก็ได้ แต่เขาผู้นั้นรูปร่างไม่เป็นที่ชวนให้มองซ้ำเลย แต่มีปัญหาคือใครจะเป็นสุขกว่ากัน วิรัชรูปสวย รวยทรัพย์ ก็คงจะไม่เก็บตัว วิรัชกว้างขวางในหมู่ผู้หญิง และมีความประพฤติดังที่เขาประพฤติต่อเธอ ๆ ก็ทำความสบายใจไม่ได้เลย คอยระแวงไปเสมอ ส่วนคนรักที่รูปชั่วตัวดำเล่า ความอาภัพในรูปร่างหน้าตาทำให้เขา เจียมตัว

และมีน้ำใจดี ใช้เวลาที่เหลือให้หมดไปในการเอาใจใส่ในคนรักของเขา ทุกสิ่งทุกอย่างก็คอยเอาใจใส่เช่นนี้ ผู้หญิงที่เป็นคนรักก็สบายใจ ไม่มีเรื่องอะไรที่จะคอยระแวงกันนี่ฉัน เรียกว่าอาหารทางใจละ"

(ล. วีระโยธิน ๒๔๕๐ : ๒๑)

เรื่องจึงจบลงด้วยความปลอดภัยไปรุ่งของจิตต์ เกิดมีทัศนคติใหม่ต่อความรักและการเลือกคู่ครอง ทั้งนี้เพราะ ผู้เล่าได้อธิบายเชิงสั่งสอนและปลอบใจแก่เธอตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ส่วนผู้อ่านก็ได้รับรู้แนวคิดเกี่ยวกับความรักและการเลือกคู่ครองจากบทสนทนาในเรื่อง โชนันกัน

แต่ก็มี เรื่องสั้นบาง เรื่องที่ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครที่มีบทบาททรงหรือเป็นผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์ ให้นำหนักของการบรรยายกับบทสนทนาในอัตราส่วนที่ทัดเทียมกัน คือ ผู้เล่าแสดงแนวคิดโดยผ่านการบรรยายของผู้เล่า และบทสนทนายระหว่างผู้เล่ากับตัวละคร เช่น เรื่องข้างหลังจากของ ส. วีระบัณฑิต ผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า เริ่มเรื่องด้วยการบรรยายความคิดของเขาเกี่ยวกับการมองโลกและสังคมว่า โลกนี้ประกอบด้วยสิ่งที่เรียกว่า ข้างหน้าจาก หรือ ความสวยงาม นำดูอยู่ภายนอก แต่ภายในหรือข้างหลังจากคือความโสมม วัชลักษณะ และชั่วร้าย แล้วผู้เล่าก็ได้บรรยายต่อไปว่า เช่น เขามองดูการเดินรำ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของหนุ่มสาวสมัยใหม่ของสังคมไทยว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีการฉาบหน้า เช่นเดียวกับสิ่งอื่น ๆ ในโลก กล่าวคือ ช้อนความชั่วช้าไว้ภายในสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เป็นเหตุนี้ เพราะการเดินรำมีบ่อเกิดจากสังคมตะวันตกซึ่งไม่ถือสาเรื่องการฉาบเนื้อต้องตัวกัน ผู้เล่าถ่ายทอดคำพูดของเพื่อนชาวต่างประเทศมาเป็น เครื่องยืนยันความคิดของเขาดังนี้

... การเดินรำเป็นอุปกรณ์สำคัญส่วนหนึ่งของการเพาะผลเมืองที่ช่วยให้ชายหญิงมีโอกาสดำเนินหน้าที่อันสำคัญในบันปลาย ผู้หญิงชาวยุโรปทั่วไปเกือบเป็นผู้หญิงสาธารณะคนโน้นกอดบ้าง เคี้ยวหย่ากับคนโน้น เคี้ยวแต่งงานกับคนนี้ พวกเราไม่ถือกัน เปนความพอใจของรัฐบาลอย่างยิ่งที่จะได้มีผลเมืองมาก ๆ ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๕๐ ก : ๑๔)

ด้วยเหตุผลนี้ ผู้เล่าจึงไม่ยอมสอนการเดินรำแก่รัชณี คู่หมั้นของเขา

... ข้าพเจ้าเห็นความหยาบช้า เลวทรามที่ซ่อนอยู่ข้างหลังจาก เป็นปานฉะนี้แล้ว จึงไม่ยอมสอนการเดินรำแก่รัชณี ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๕๐ ก : ๑๔)

แต่แล้วเมื่อผู้เล่าได้พบรัชณีคู่หมั้นของเขาซึ่งนอนป่วยอยู่ เขาก็ได้รับทราบจากการบอกเล่าของเธอว่า สาเหตุของการเจ็บป่วยครั้งนี้คือ เธอได้เสียตัวกับชายคนหนึ่ง เมื่อเกิดตั้งครรถ์ขึ้นมา พ่อแม่ของเธอบังคับให้ทำแท้ง การสนทนากันครั้งนี้ รัชณีได้บรรยายสาเหตุของการยอมเสียตัว

ให้ผู้เล่าฟังว่า เนื่องจากเธอเดินรำกับชายผู้นี้เสมอ ๆ จนคราวหนึ่งการกอดรัดและสัมผัสที่ใกล้ชิดกันนี้เอง ทำให้เธอเคลิบเคลิ้ม ปล่อยตัวปล่อยใจ จนกระทั่งยอมเป็นของชายคนนั้นโดยสมัครใจ แต่แล้ว เมื่อเธอรู้สึกตัวก็ไม่อาจแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาดนั้นได้ การบอกเล่าของรัชนิ: ต่อมมนตรีมีลักษณะของการถอดใจพูดถึงสิ่งที่เกิดขึ้น ดังนี้

... เอาเถอะมนตรี นิจะสารภาพกับตรีทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อบางทีมันจะมีประโยชน์ที่จะได้เป็นบทเรียนแก่ผู้หญิงที่จะเริ่มริหัด เป็นนักเดินรำบ้าง แล้วจะได้ไม่ตกเป็นเหยื่อของความชั่วเช่นเดียวกับนี้ เมื่อเขาเห็นนิระหัดระทวยอย่างนั้น เขายิ่งเอาฮาของเขามาถูกที่ขาของนิ ซึ่งมีกระโปรงบาง ๆ ปกปิดอยู่ภายนอก แนบเนื้อ ที่ช่วยให้ความรู้สึกของนิที่ผิวเนื้ออ่อนนุ่มแรงง่ายขึ้น เขากอดนิแนบเข้าเพิ่มอาการเสียดสีมากขึ้น จนความรู้สึกของนิขาไปหมด สวรรค์สาบแช่งนิเสียเถิด หัวใจของนิถูก เขาจุดด้วยไฟ ลูกโพล่งอย่างไม่สามารถที่จะดับลงได้ นิควรจะแก้ตัวว่า เขาชื่นใจนี้ใช่ไหม? แต่ปล่าวเลย มนตรี มัน เป็นธรรมชาติของผู้หญิงที่ลงเกิดลึ้มตัวขึ้นแล้ว และในทีนั้น เป็นที่ลำบากแล้วยอมมีอาการจ่าน้อย อยู่เก้าสิบเปอร์เซ็นต์ทีเดียว ความรู้สึกชั่วแล่นนี้แหละ ทำให้หญิงสาวท้อง เด็กไม่มีพ่อมากต่อมาก นิมาความรู้สึกผิดชอบ เอา เมื่อไฟร้ายที่ลูกโพล่งได้มอดลงด้วยการกระทำของ เขาแล้ว ..."

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๐ ก : ๑๖)

จากข้อความการบรรยายของผู้เล่าและคำสนทนาระหว่างผู้เล่าและรัชนิ (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการบอกเล่าเชิงสารภาพของรัชนิเป็นส่วนใหญ่) ทำให้แนวคิดของ เรื่องที่ว่าสังคมนี้เต็มไปด้วยความหลอกลวงแจ่มกระจ่าง เพราะข้อความทั้งสองส่วนมีลักษณะ เสริมและอธิบายซึ่งกันและกัน คำสารภาพของรัชนิคือตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ว่าทัศนคติของผู้เล่าที่เสนอไว้ตอนต้น เรื่องนั้นถูกต้องและเป็นจริง ขณะเดียวกันคำสารภาพของรัชนิก็ทำให้การสรุปความคิดของผู้เล่าในตอนท้าย เรื่องหนักแน่นและน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น ดังที่ผู้เล่าสรุปความตอนหนึ่งว่า

... รัชนิได้พิพากษาตัวเธอเองผิดไปถนัด ทางที่ถูกเจ้าพิทักษ์นั้นควรจะต้องใช้หนี้ในการกระทำของเขาต่างหาก เขาทำการฆาตกรรมแผนใหม่ของสังคม สวมหน้ากากไว้ที่ดวงหน้า เป็นการฆ่ากันอย่างอ่อนหวานละมุลละม่อม สมแบบฉบับของพวกที่ยกตัวว่าเป็นผู้ทันสมัย นี้แหละมัน เป็นศิลปะของการเดินรำที่แท้จริง ซึ่งทำให้ลูกท่านผู้ดีมีสกุลบางคนต้องชอกช้ำระกำใจ เพราะความหลงระเริงไปตาม เกมกีฬาที่เขาสร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องมือในการสืบทอด แต่ไม่มีใครทราบก็คนนัก และบางคนก็รู้ก็ฝืนใจไม่คิดเสีย เพราะมัน เป็นหลุมดัดหน้าทีปฤชุนหลงลง เกลือกก ลัวแล้วจะถอนตัวไม่ขึ้น เลยเรื่องนี้มัน เป็นเรื่องข้างหลังฉากที่เร็นลับ ที่ชาวสังคมปกปิด เงื่อนงำผู้เผ่าผู้แก่นักหนา เพราะหากท่านรู้เท่าทัน เสียแล้วเขาก็จะชวดสนุกไปอดนอนกันตั้งแต่หัวค่ำ จนกระทั่งอาทิตย์อุทัยของวันใหม่อีก ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๐ ก : ๑๘)

(ค) โดยการเสนอเหตุการณ์ชุดหนึ่ง

วิธีการนี้พบทั้งในเรื่องสั้นที่มีผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครเอก และผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครที่มีบทบาทรอง หรือเป็นผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์ การแสดงแนวคิดที่เกิดจากการเสนอเหตุการณ์ชุดหนึ่งนี้ มักเกิดขึ้นในลักษณะที่ว่า ผู้เล่าจะเล่าถึงประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านมา หรือเล่าเฉพาะเหตุการณ์ประทับใจ ซึ่งตนได้ประสบมาด้วยตนเอง (ในกรณีที่เรื่องนั้นมีผู้เล่าเป็นตัวละครเอก) หรือเหตุการณ์ของผู้อื่นซึ่งผู้เล่าได้รับรู้มา (ในกรณีที่เรื่องนั้นมีผู้เล่าเป็นตัวละครที่มีบทบาทรอง หรือเป็นผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์) แล้วจึงสรุปตอนท้ายว่า จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้เล่าเกิดความคิดหรือความรู้สึกอย่างใดบ้าง ความคิดหรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการได้ประสบกับเหตุการณ์นั้นคือ แนวคิดที่ผู้เขียนต้องการเสนอแก่ผู้อ่าน เรื่องสั้นที่ใช้กลวิธีนี้ เช่น เรื่อง โนนรก ของ วงศ์สุวรรณ ผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า ได้เล่าถึงประสบการณ์ของเขา ว่าได้มีโอกาสเข้าไปดูสภาพของคนไข้โรคจิตที่โรงพยาบาลโรคจิต แห่งหนึ่ง สภาพคนไข้ที่เขาพบเห็นแต่ละรายมีสภาพน่าเอ็งจอนาง เช่น

ข้าพเจ้า เห็นร่างของชายคนหนึ่งผอมโกโร เหลือแต่หนังหุ้มกระดูกนั่งอยู่บนเก้าอี้ไม้ กิริยาอาการที่ทำอยู่นั้น เหมือนกำลังขี้น้ำแข็ง ถ้อยคำที่เขาร้องอยู่ขรมนั้นก็อย่างเดียวกับคนต้อมน้ำแข็ง เปล่งเสียงบ่ารุงขวัญคนขี้น้ำเมื่อใกล้ถึงหลักไชย เขาตะเบ็งเสียงอยู่มีขาด "ขึ้นลิวะ อ้ายแด่น เร็วเข้า โห - - ย - เร่งเข้าโว --ย" ...
(วงศ์สุวรรณ ๒๔๘๑ : ๘)

หรือคนไข้อีกราย เช่น

ใกล้ ๆ คนไข้รายนี้ มีชายผู้หนึ่งคุกเข่าลงที่พื้นกระดานเอานิ้วมือทั้งสองมืออุคที่หูซ้ายขวา ชายชราผู้นี้ทำที่วากำลังพูดโทรศัพท์อยู่ "ฮัลโหล อาโล" เสียงตะโกนนี้ดังสนั่น" เวลานี้ราคาข้าวเป๋นยังงัย ฮี้ ฮี้ ฮอ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ? เออ ... เอ ... อ ตี ตี ตี ตี ตี แล้วกันต้องการข้าวสาร ๑,๐๐๐ กระสอบจะเอามากินมาขาย ... อ้าว ยังงัย ลา ... โวย จริงหรือ? ... ยังงั้นกันก็ฉิบหายเลยชิวะ ..." พูดจบแล้วน้ำตาไหลพรากลงยังแก้มทั้งสองข้าง คล้ายกับว่าเขากำลังขาดทุนหรือต้องเสียหายเพราะการค้าขายอย่างย่อยยับ ...
(วงศ์สุวรรณ ๒๔๘๑ : ๒๗)

หรือสภาพคนไข้อีกราย เช่น

... ข้าพเจ้าตามอำไพไปด้วย รู้สึกขนพองสยองเกล้าในสิ่งที่ได้เห็น ชายคนหนึ่งกำลังปิดตัวอยู่ไปมา เหมือนกับสุนัขจุกยาเบื่อ เมื่อใกล้ตาย หูรุมหูรายถ่มน้ำลายเป๋นฟองฟูปาก มีเลือดไหลออกทางปากและส่งภาษาที่ข้าพเจ้าเกิดมาไม่เคยได้ยินและไม่เข้าใจ ...

(วงศ์สุวรรณ ๒๔๘๑ : ๒๗)

จากสภาพคนไข้ต่าง ๆ ที่ผู้เล่าได้ประสมมาระหว่างการ เข้า เยี่ยมโรงพยาบาลโรคจิตนั้น ทำให้ผู้เล่าเกิดความคิด เกี่ยวกับชีวิตอย่างหนึ่ง เมื่อ เขาเดินกลับออกมาจากที่นั่น และได้ เสนอไว้ท้าย เรื่อง ดังนี้

เมื่อข้าพเจ้าได้ออกมาในที่แจ้งแห่งถนนหลวงแล้ว รู้สึกโล่งใจสัมผัสซึ่งความหวาดกลัว ในสิ่งที่ได้พบเห็น เกิด เปนทุกขเวทนา เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ชาติ ชรา พยาธิ มรณ เปนสิ่งที่มนุษย์ปุถุชนจะเว้นเสียมิได้ ข้าพเจ้าจะไม่ลืมเลยว่าในชีวิตของข้าพเจ้าได้ เห็นแล้วว่า นรกในมนุษยโลกเป็นของมีแน่

ในบ่าวันนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกว่าอยู่ในบ้าน เมืองที่เรียกกันว่า ศิริลย์ แต่ก็หาได้ทำให้ ข้าพเจ้าลืมไปว่าในด้านหนึ่งของชีวิตมีสิ่งที่เศร้าหมองและผู้อื่นที่ต้องทนทุกข เวทนา รอ ความตายจนกว่าจะมาถึง

เรื่องสั้นอีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งใช้กลวิธีการ เสนอ เหตุการณ์ชุดหนึ่ง เพื่อสรุปท้ายแสดงแนวคิดของ เรื่อง เช่นเดียวกันนี้ ได้แก่ เรื่อง คำสารภาพของผู้หญิงคนหนึ่ง ของ ท. วีรภัทร ผู้เล่า คือ ดิฉัน เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตของตนเองว่า เธอตัดสินใจเลือกชายวัยกลางคนคนหนึ่งเป็นสามี เพราะคิดว่า เขามีฐานะดี สามารถให้ความสุขกับเธอได้ แต่แล้ว เธอได้มารู้ภายหลังจากใช้ชีวิตกับ เขาระยะ หนึ่ง ว่าชายคนนี้ร่ำรวยก็จริง แต่มีภรรยาหลายคน เมื่อ เขา เชื้อหญิงคนใดแล้วก็จะ พยายามแปรสภาพหญิงคนนั้นให้มีฐานะ เป็น เพียงสาวใช้ ซึ่งถ้าใครทนไม่ได้ก็ต้องจากไปโดยความ สมิครใจ ไม่ช้า เธอก็ต้องผจญกับสภาพ เช่นนั้นบ้าง ซึ่งผู้เล่าก็ได้ เลือกที่จะจากมามีชีวิตอยู่กับ มารดาของเธอ เช่น เดิม เมื่อ เล่าจบ เธอได้สรุปตอนท้าย เรื่อง ที่ทำให้ผู้อ่านรู้ว่าไม่ควรหลงผิด เช่นผู้เล่า เรื่องนี้ว่า

ดิฉัน ยังนึกอยู่เสมอจนตราบ เท่าทุกวันนี้ว่า การที่ดิฉันต้องเสียคนรักที่ดีและความ ผุดผ่องของตัวไปก็ เนื่องด้วยความทะเยอทะยานและทะนงในความงามของตัวเอง - เปนเหตุใหญ่และยัง เชื้ออยู่เสมอว่า คงจะมีเพื่อนหญิงอีก เปนจำนวนมากที่ต้องประสพ กับวิบากกรรม เพราะขาดความยั้งคิด เช่นดิฉันนี้เป็นตัวอย่าง นี่แหละ เปนความผิดร้าย อันได้ฝังรอยลึกอยู่ในดวงใจ - เปนรอยลึกที่จะยังให้เกิดความแปลป เสียวลตลอดไป จนกว่าจะสิ้นชาติ

(ท. วีรภัทร ๒๔๘๓ : ๑๔)

จากการแสดงแนวคิดโดยผ่านการบรรยาย การสนทนา หรือเหตุการณ์ชุดหนึ่งของตัวละคร ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พบว่า การแสดงแนวคิดโดยวิธีการต่าง ๆ ดังกล่าว เกิดขึ้นจากท่าทีในการแสดงแนวคิดของผู้เล่าประเภทนี้ แตกต่างกันไปดังนี้คือ

๑. ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งส่วนใหญ่มักทำที่และทัศนคติในการแสดงแนวคิด คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง เช่น เรื่อง คำสาปแช่ง ของ วรัญญ ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า เริ่มเปิดเรื่องด้วยประโยคที่สะท้อนให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับความรักของผู้เล่าอย่างชัดเจนว่า "ที่ไหนมีความรัก ที่นั่นย่อมมีความทุกข์" (๒๔๘๒ ก : ๘) ต่อจากนั้นผู้เล่าได้พรรณนาความรู้สึกและทัศนะที่มีต่อความรักเพิ่มเติมชัดเจนยิ่งขึ้นว่าเหตุใดเขาจึงมีความคิดเห็นว่า "ความรักคือภูพิช เปนไฟประลัยกัลป์ เปนสิ่งที่ควรห่างเหินเช่นนี้ ..." (๒๔๘๒ ก : ๘) จากประสบการณ์ที่เขาพบด้วยตัวเอง เขารู้สึกว่าความรักของเขาเป็น "ความรักที่เลวทราม หลอกหลวง ชั่วร้าย" (๒๔๘๒ ก : ๘) และที่เขาเขียนเรื่องนี้ขึ้นมา เพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้ความคิด ความรู้สึกของเขาและจะได้เข้าใจความรักได้ถูกต้อง (ตามทัศนะของผู้เล่า) ผู้เล่าได้ยั่วว่า

... ความรัก หาใช่ความอ่อนหวาน นิ่มนวล เยาวิวย และให้ความสดชื่นเบิกบานแก่ชีวิตมนุษย์ทุกคนไม่ โดยเฉพาะมนุษย์ที่มีความจริงจังที่สุดในชีวิต ความรักก็คือยาพิษ ชั่วร้าย เปนปีศาจ เปนความหลอกหลวง เปนพระเจ้าของความชั่วช้า. สิ่งเหล่านี้ ความรู้สึกอย่างนี้ เปนความจริงที่สุดในชีวิตของข้าพเจ้า ...

(วรัญญ ๒๔๘๒ ก : ๘)

และเพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านได้ประจักษ์ชัดว่าทัศนะหรือความคิดเห็นที่เขาเสนอนั้น เป็นสัจจริง เขาจึงเล่าเรื่องราวความรักของผู้เล่ากับหญิงสาวคนหนึ่งชื่อ ลัดดาวัลลี มาเป็นข้อสนับสนุนความคิดนี้ โดยผู้เล่าได้เกริ่นก่อนเข้าเรื่องว่า

ข้าพเจ้าจะเริ่มระบายความรักของข้าพเจ้าและความหยาบช้า ความหลอกหลวงของ ลัน ขอให้ท่านจงพิจารณาเถิดว่า เปนการสมควรไหม ที่ ข้าพเจ้ามีความรู้สึกในความรักเช่นนี้

(วรัญญ ๒๔๘๒ ก : ๑๓)

ผู้เล่าบรรยายถึงหญิงที่เขารัก รูปร่างหน้าตา อุปลักษณ์ของเธอตั้งแต่แรกเริ่มคบหากัน จนกระทั่งความสัมพันธ์ของคนทั้งสองกระชับแน่น เขามั่นใจว่าความรักของเขาเต็มไปด้วยสิ่งที่งดงาม และเธอคือหญิงที่เขาภูมิใจได้อย่างยิ่ง แต่หลังจากการแต่งงาน ความรู้สึกเหล่านั้นแปรเปลี่ยนไป เขาเต็มไปด้วยความสับสน ขุ่นงัน เพราะ

... เพียงเวลา ๒ เดือนเศษเท่านั้น ลัดดาวัลย์ แม่ยอดชีวิตของข้าพเจ้า ก็หายสาบสูญไปจากบ้าน ไปอย่างไม่มีร่องรอย ไปอย่างไม่มีวันจะคืนหลัง ลัดดาวัลย์ ไปแล้ว ริมานรักของข้าพเจ้าพึ่งทะเลาะลงมาอย่างย่อยยับ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะทำใจอะไรได้ถูกต้องเลย มันมีมมเสียจริง ๆ และไม่สามารถจะลำดับจิตใจของหญิงคนนี้ได้ ...

(วรัญญู ๒๔๘๒ ก : ๑๖)

ความที่เขาทำเหตุผลไม่ได้นี้เอง ทำให้เขาจึงสรุปทเรียนและลงความเห็นว่าเป็นเพราะความรัก เป็นสิ่งเลวทราม เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ ดังที่บอกไว้ชัดเจนแล้วในตอนต้น เรื่องนั้นเอง

หรือเรื่อง ยอดความเสียสละ ของ สันต์ เทวรักษ์ แสดงให้เห็นท่าทีและทัศนคติที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องเช่นกัน โดยผู้เล่า คือ ฉัน ได้เขียนจดหมายถึงจวงจันทร์หญิงคนรักเพื่ออธิบายความคิดและการกระทำของเขาว่า เหตุใดจึงหนีหน้าและไม่แต่งงานกับเธอ ทั้ง ๆ ที่คนทั้งสองรักกันมาก จากการลำดับใจความในจดหมาย ทำให้เราทราบว่า ผู้เล่า หรือ ฉัน นั้น พยายามเสนอความคิดของเขาอย่างกระจ่างชัดที่สุด โดยเริ่มตั้งแต่พูดถึงอาการป่วยไข้ของเขาว่า ร้ายแรง ไม่อาจรักษาให้หาย และติดต่อดีถ้าเขาแต่งงานกับเธอจะทำให้เธอต้องเป็นหม้ายในเวลาไม่นานนัก และในโอกาสที่จะแต่งงานใหม่นั้นยาก แล้วจึงก้าวเข้าสู่ประเด็นสำคัญที่เขาต้องการเสนอ คือ

รู้ไว้เถิด, จวงยอดรักของฉัน ที่ฉันไม่แต่งงานกับเธอก็เพราะรักและหวังดีต่อโดยแท้ ทั้ง ๆ ที่รู้ยู่่าเธอไม่มีความรังเกียจในโรคภัยไข้เจ็บของฉันแม้แต่น้อย แต่มันจะเป็นความทรูหระอะไรสำหรับฉันที่จะถ่ายทอดบาปเคราะห์ให้แก่หญิงที่ฉันรัก เสมอด้วยดวงใจ โดยการลงโทษให้ เป็นมารดาของบุตรที่มีเชื้อไวรัสโรคจากพ่อ และข้าร้าย - ตัวจะต้องเป็นหม้ายแต่ยังสาว การไม่แต่งงานของฉันเป็นยอดแห่งความเสียสละ และคุณธรรมประการสุดท้ายเท่าที่ฉันจะสามารถฝากความดีงามไว้แก่โลกได้ ซึ่งผู้ชายน้อยคนเคยทำ ๆ ทำ และจะทำ ...

(สันต์ เทวรักษ์ ๒๔๗๕ : ๕๑)

และแม้กระทั่งตอนจบท้ายจดหมายยังแสดงความหวังดีด้วยพรให้หญิงที่เขารักได้มีความสุขกับชายอื่น

อีกตัวอย่างหนึ่ง สำหรับแสดงให้เห็นท่าทีและทัศนคติของผู้เล่าที่เสมอต้นเสมอปลาย ตั้งแต่เริ่มเรื่อง จนจบลงในตอนท้ายคือ เรื่อง ข้างหลังฉาก ของ ส. วีระบัณฑิต ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า ได้รับรู้ความหยาบช้า เลวทรามซึ่งแอบแฝงมากับวัฒนธรรมตะวันตก คือ การเดินรำ โดยตอนแรกผู้เล่าได้บรรยายให้เห็นสภาพที่สวยงาม โอ้อ่า เต็มไปด้วยแสงสีของสถานที่สาลาศแห่งหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันผู้เล่าก็ไม่พึงพอใจในสภาพที่ตนบรรยาย โดยอธิบายว่า

... สิ่งเหล่านั้นคือข้างหน้าจาก เรื่องข้างหน้าจากที่ท่านเคยพบเคยเห็นโดยจักรวาล
จากละครของโลก และนักประพันธ์ของนักจินตกรทั่วไปนั้น มักเต็มไปด้วยการตกแต่ง
หลอกหลอนกันอย่างอ่อนหวาน อ่อนหวานละมุลละม่อม จนไม่สามารถตระหนักว่ามันมีสิ่ง
เคลือบแฝง หลอกหลวง
แต่ววันนี้ ข้าพเจ้าจะพาท่านไปชมข้างหลังจากอัน เร้นลับ ลึกลับซึ่งปานนรกหลายมุม
ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอย่าง เดียวที่จะคลี่คลายระหว่างข้างหน้าจากกับข้างหลังจาก
ออกให้ท่าน เห็นทั้งสอง ด้าน

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๒ ก : ๘)

จากนั้นจึงได้แนะนำครอบครัวของเจ้าคุณมหิตติ ให้ผู้อ่านรู้จักโดยให้ เห็นภาพที่มั่งคั่งและน่านับถือของ
ครอบครัวนี้ ขณะเดียวกันก็ เปิด เผยเรื่องราวที่แฝง เร้นภายใน อันเป็นตัวอย่างสำหรับหน้าจาก
และ หลังจาก คือ ผู้เล่าได้รับฟังคำสารภาพของ รัชณี ลูกสาวเจ้าคุณมหิตฯ ซึ่งเป็นคู่หมั้นของ
เขาว่า ขณะที่ผู้เล่าไปต่างจังหวัด เป็นเวลาหลายเดือนนั้น เธอได้หัด เต้นรำกับญาติหนุ่มคนหนึ่ง
และท้ายที่สุดจากการเต้นรำ ใกล้ชิดกันนี้เองทำให้ เธอเคลิบเคลิ้ม และปล่อยตัวยอมตก เป็นภรรยา
ของชายหนุ่มคนนั้น ซึ่งทำให้ผู้เล่าสรุปความคิดได้ว่า

... นี่แหละมัน เป็นศิลปะของการ เต้นรำที่แท้จริง ซึ่งทำให้ลูกท่านผู้ดีมีสกุลบางคนต้อง
ชอกช้ำระกำใจ เพราะความหลงระเริงไปตาม เกมกีฬาที่เขาสร้างขึ้น เพื่อ เป็น เครื่อง
มือในการสืบพันธุ์ ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๒ ก : ๑๔)

และได้ เปิด เผยหลังจากของเจ้าคุณมหิตฯ และคุณหญิง ซึ่ง เคย เป็นผู้ใหญ่น่านับถือว่า เมื่อรัชณีตั้งท้อง
ฝ่ายบิดามารดา ก็จัดการให้รัชณีทำแท้ง เสีย เพื่อจะได้ มีการแต่งงานระหว่างรัชณีกับผู้เล่าตามหมาย
กำหนดเดิม

... ผู้เฒ่าผู้แก่เขตต์วัยชรา ข้างหลังจากของเขาช่าง เต็มไปโกหกปกคลุม อย่างไม่น่า
นับถือเลย ความเคารพที่เคยมีต่อเจ้าคุณ คุณหญิง บัดนี้มีหมดไปไม่เหลือหรือ อยู่ใน
ความรู้สึกของข้าพเจ้าอีกแล้ว ...

(ส. วีระบัณฑิต ๒๔๘๒ ก : ๑๔)

เรื่องจบลงด้วยการแสดงให้เห็นว่าความคิดของผู้เล่าถูกต้อง คือ โจมหน้าของสิ่งที่สวยงามนั้น แฝง
อยู่ด้วยความสกปรกโสภณ ดัง เหตุการณ์ที่ผู้เล่าได้ประสบมาและถ่ายทอดให้ผู้อ่านประจักษ์ในความ
คิดนี้เช่นเดียวกับตัว เขา

๒. ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งอาจไม่มีท่าทีหรือทัศนคติอย่างใดให้เห็นชัดเจนในตอนต้น เรื่อง
แต่จากเรื่องราวที่ผู้เล่าเสนอต่อผู้อ่านค่อย ๆ แสดงให้เห็นความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เรื่อง

คนไม่มีราคา ของ ส. เทพกฤษร ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า ได้พบเหตุการณ์ที่ สดดา นาง เสรีพิน เบียร์ฮอลล์ถูกลวนลาม โดยที่ไม่มีใครจะเอาใจใส่ช่วยเหลือ จาก เหตุการณ์นี้เองทำให้ เขาสรุปความคิดได้ว่า

... ข้าพเจ้าและสหายทั้งสองต่างมองตามด้วยความรู้สึกที่ต่างคนก็บอกกันไม่ได้ กลับจากเบียร์ฮอลล์แห่งนั้นแล้ว ก็อบตลอดคืนนั้น หูข้าพเจ้ายังก้องไปด้วยถ้อยคำของแม่สดดา - คนไม่ - มีราคา - คนไม่มีราคา - คนไม่มีราคา

- จบ -

(ส. เทพกฤษร ๒๔๘๑ : ๓๐)

หรือ เรื่อง ชีวิตของประพันธ์ ของ นิทรารมณ ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า ได้สนทนากับประพันธ์ตัวละครเอกของเรื่อง ประพันธ์เล่าชีวิตที่ทุกซั่มซมของเขา พูดยัง การตั้งใจทำความดี แต่ไม่เคยได้รับผลตอบแทนที่ทำให้เขาเป็นสุข เลย เช่น หญิงสาวที่เขารักก็เปลี่ยนใจไปแต่งงานกับชายอื่น ในขณะที่เขาต้องไปทำงานราชการที่ต่างจังหวัด แม้ได้รับความชอกช้ำแต่ประพันธ์ เขาก็ยังหมั่นทำความดีอยู่นั่นเอง โดยรับอุปการะเด็กอนาถากำร่าพ่อแม่หลายคนโดยให้ทั้งความรู้ อบรมนิสัย และฝึกฝนอาชีพไปด้วย โดยที่ประพันธ์มิได้หวังผลตอบแทนใด ๆ เพราะต้องการให้เด็กเหล่านี้เป็นคนดีในอนาคต ผู้เล่า ได้ฟัง เรื่องของประพันธ์ด้วยความตื่นตันใจ เพราะเขาทำแต่ความดีกลับไม่ได้รับผลดีตอบแทน ผู้เล่าจึงสรุปความคิดได้ว่าที่เป็น เช่นนี้ เพราะโลกที่มีแต่ความไม่แน่นอน

ประพันธ์ ได้จากข้าพเจ้าไปแล้ว แต่ประวัติชีวิตของประพันธ์ยัง เหลือไว้แต่ความตื่นตันใจแก่ข้าพเจ้าในความอาภัพภาคของการครองชีพ นี่แหละ เป็นผลที่โลกตอบแทนคุณงามความดีที่ประพันธ์บำเพ็ญมา ยังมีบุคคลใดอีกที่จะเดินซ้ำรอยเพื่อน เช่นนี้ อย่าว่าแต่ประพันธ์เลย บรรพบุรุษเราที่ผ่านมาในอดีตหรือพวก เรากำลั้งประสบในปัจจุบัน หรือทายาทเราจะพึง เป็นไปในอนาคต อาจจะมีดีกว่าประพันธ์ผู้อาภัพนี้ก็ได้ เมื่อโลกยังให้สิ่งที่แน่นอนที่สุดแก่มนุษย์คือ "ความไม่แน่นอน"

(นิทรารมณ ๒๔๘๒ ก : ๑๔)

๓. ส่วนผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งที่มีทัศนคติหรือความคิด เห็นอย่างใดอย่างหนึ่งตอนต้น เรื่อง แล้ว กลับเปลี่ยนแปลง เป็นอีกอย่างหนึ่ง (หรือตรงกันข้าม) ในตอนท้าย เรื่อง พบว่ามีผู้น้อย และที่ปรากฏว่ามีผู้นั้นส่วนใหญ่มัก เป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่ง เป็นตัวละครที่มีบทบาทหรือ เป็นผู้ร่วมรู้ เห็น เหตุการณ์ การแสดงให้เห็นแนวคิดด้วยท่าทีของผู้ เล่า เช่นนี้ ทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ความคิดหลักของ เรื่องพร้อม ๆ หรือในเวลาเดียวกับที่ผู้เล่าตระหนักความจริงนี้เช่นกัน เช่น เรื่อง ความไม่สำเร็จ ของ พลับพลึง เริ่มต้นเรื่องด้วยผู้เล่า คือ ข้าพเจ้า ได้พบกับ หลวงศิลปเนรมิตร จิตรกรเอก ซึ่งมีชื่อเสียงมาก

ผู้เล่าได้รับรู้ว่าหลวงศิลปะ กำลังสร้างงานชิ้นเอกที่ให้ชื่อว่า "ความดี และความชั่ว" โดยจะใช้ภาพหน้าคนสองคนที่มีลักษณะและหน้าตาแตกต่างกันราวฟ้ากับดินอย่างแท้จริง เพื่อให้ภาพหน้าคนทั้งสองนั้นสื่อให้ผู้พบเห็น เกิดมโนทัศน์ตามที่ตนต้องการ หลวงศิลปะ หานายแบบที่แสดงถึงความชั่วไม่ได้ ผู้เล่าซึ่งมีความคิดเห็นเช่นเดียวกันว่าความดีความชื่อนั้น เป็นคุณสมบัติที่มีชัดเจนและแบ่งแยกกันโดยเด็ดขาดจึงพูดปลอบใจหลวงศิลปะ ว่า

"อย่าตกใจ, คุณหลวง, ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกย่อมมีคู่ของมัน, เมื่อมีคนดี, ก็ต้องมีคนชั่ว, อย่าคิดให้มากนัก ความกระวนกระวายในเหตุการณ์ที่ยังไม่มาถึงจะทำให้คุณหลวง เสียการเสียวงาน"

(พลับพลึง ๒๔๗๕ : ๒๐)

แม้ว่าภาพเขียนจะ เสร็จสมบูรณ์ลงแล้ว เพราะคุณหลวงศิลปะ สามารถหานายแบบหน้าตาแสนอัปลักษณ์ให้เป็นตัวแทนของความชั่วได้ก็ตาม แต่ความคิดข้างต้นนี้ต้องล่มสลายลง เพราะความจริงได้เปิดเผยออกมาว่า นายแบบที่เป็นตัวแทนของความชั่วร้าย และหน้าตาแสนอัปลักษณ์นั้น คือ คน ๆ เดียวกับที่เคยเป็นนายแบบที่หน้าตาดี อันเป็นตัวแทนของความดีความบริสุทธิ์นั่นเอง ช่วงชีวิตที่ผ่านมา เด็กหนุ่มซึ่งเคยเป็นคนดีและบริสุทธิ์นั้น ได้กลับกลายเป็นผู้ร้ายฆ่าคน และจะต้องโทษประหารในไม่ช้านี้ ความคิดเรื่องความดีและความชั่วของผู้เล่าพลอยถูกสั่นคลอนไปด้วยเช่นกัน ดังที่หลวงศิลปะ ได้รำพึงออกมาว่า

"เมื่อพระเจ้าสร้างคนที่บริสุทธิ์แต่เริ่มแรก, และจบลงอย่างที่เราเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ รูปของข้าพเจ้าคงจะไม่มีวันสำเร็จได้ตลอดชั่วฟ้าดินสลาย"

(พลับพลึง ๒๔๗๕ : ๒๒)

ส่วนเรื่อง ผู้ที่ตายไปแล้ว ของ ประวงษ์ ผลาญญะ ผู้เล่าคือ ข้าพเจ้า ได้สนทนากับ จิตต์ ชายหนุ่มคนหนึ่ง เกี่ยวกับชีวิตรักของจิตต์ ซึ่งทำความเจ็บปวดแก่เขาอย่างมาก และทำให้จิตต์มีความคิดว่าความรักคือ เครื่องมือทำลายความดี และความก้าวหน้าของมนุษย์ในตอนต้น ๆ เรื่องผู้เล่าไม่เห็นด้วยกับจิตต์ เพราะเขามีความเชื่อว่า

"จิตต์ ถ้าสมมติว่ามนุษย์เราที่เกิดมาในโลก ไม่รู้สึกในการสัมผัสด้วยกามารมณ์ ไม่มีสิ่งใดใหม่ให้เกิดความ เสน่ห์หยาใจระหว่างหนุ่มสาวด้วยกัน โลกของเราจะเงียบเหงาขาดมิตรภาพ แล้วชีวิตมนุษย์จะขาดความชุ่มชื้นรื่นรมย์ใจ เราก็คงจะไม่มีโอกาสที่จะได้พบรอยหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส แล้วเราก็คงจะพบสิ่งที่ตรงกันข้ามนั้น คือทุกคนมีใบหน้าอันบรรจูด้วยความเหี้ยมเกรียม บุคบี้ บั้นหน้ายักษ์เข้าหากัน ความรักทำให้มนุษย์มีความรื่น เรือง มีอำนาจใจและความทะ เยอทะยานพยายามแข่งขันกันไปในเรื่องที่ดี เมื่อการกระทำของฝ่ายชนะถึงหลักชัยคือความรักนั่นเอง เมื่อเราเป็น

ฝ่ายแพ้ เราก็จะมีวปรารมณอยู่ท่าไมเล่า เริ่มบริหารกำลังใจของเราให้ดีขึ้น แล้วหันเข้า
ต่อสู้กับผู้ที่เข้าแข่งขันกับเราอีกต่อไปซิคุณจิตต์ ...

(ประวงษ์ ผลาชันญะ ๒๔๔๐ : ๓๒)

แต่แล้วเมื่อผู้เล่าได้ฟังชีวิตรักที่นำความผิดหวังมาสู่จิตต์อย่างละเอียด ได้พบว่าความรัก ความ
จริงใจที่จิตต์มอบให้หญิงที่เขารัก ไม่มีค่า ไร้ความหมายอย่างสิ้นเชิง เพราะเธอได้แต่งงานกับ
ชายอื่นในช่วงเวลาที่จิตต์มีความจำเป็นทางด้านการงานต้องห่างเหินไปเธอเพียง ๓ เดือน
และจิตต์ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะคนเราไม่มีคุณธรรม ไม่มี ความซื่อสัตย์ ไม่มีความแน่นอนใด ๆ
การมีความรักจึงเป็นอันตราย ในตอนท้ายผู้เล่าจึงเห็นด้วยกับความคิดของจิตต์ ดังข้อความที่
ผู้เล่าสรุปไว้ท้ายเรื่องตอนหนึ่งว่า

... ความรักเป็นสิ่งที่เดียวที่เดินคู่กับความหลง เราอาจจะ เชื้อกันอย่างง่าย ๆ และ
อย่างมง่าย ขาดปราศจากเหตุผล แต่เราคงไม่ลืมดอกว่า ความรักนั้น มันเป็นสิ่งที่คู่
กับการที่เราหลับตา เดินฝ่าหนามดอกกะท้าน

- จบ -

(ประวงษ์ ผลาชันญะ ๒๔๗๕ : ๒๗)

ข) การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร ซึ่ง เกิดจากการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษ
ที่สามประ เภทที่มีขอบ เขตจำกัด

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงกลวิธีการ เล่า เรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สาม ประ เภทที่มี
ขอบ เขตจำกัด และลักษณะการแสดงแนวคิด โดยผ่านตัวละครของผู้เล่าบุรุษที่สามนี้ ดังต่อไปนี้คือ

๑) กลวิธีการ เล่า เรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามประ เภทที่มีขอบ เขตจำกัด

การเล่า เรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามประ เภทที่มีขอบ เขตจำกัดนี้ ผู้เล่าจะ
ไม่ปรากฏตัวว่า เป็นใคร และไม่มีบทบาทใด ๆ ในเรื่องดังเช่นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ผู้เล่าบุรุษที่สาม
ประ เภทที่มีขอบ เขตจำกัดนี้ ยังคงมีลักษณะของผู้เล่าที่รู้แจ้งทุกประการ อยู่บ้าง แต่จำกัดให้
การรู้แจ้งทุกประการนี้มีขอบเขตอยู่ เฉพาะตัวละครเพียงตัวเดียว (หรือบางตัว) เท่านั้น

การเล่า เรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามประ เภทที่มีขอบ เขตจำกัดนี้ เอื้อ
อำนวยต่อการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่อง เพราะเหตุว่า ผู้เล่า
บุรุษที่สามประ เภทนี้ จะ เล่า เรื่อง ที่เกิดขึ้นโดยสะท้อนออกมาจากแง่มุมของตัวละคร ซึ่งผู้เล่า
บุรุษที่สามประ เภทนี้ สามารถก้าวล้ำเข้าไปล่วงรู้ความเป็นไปของความรู้สึกนึกคิดได้เท่านั้น ซึ่ง
ปกติตัวละครเหล่านี้มักจะเป็นตัวละครเอก หรือตัวละครที่สำคัญ ๆ บางตัว เพราะฉะนั้น การ

แสดงแนวคิดของเรื่องซึ่งมีผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทนี้ จึงเกิดขึ้นจากการแสดงให้เห็นความเป็นไปของความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตัวละครเหล่านั้นนั่นเอง จึงถือได้ว่ากลวิธีการเล่าเรื่องของผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทนี้ เอื้ออำนวยต่อการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่อง

๒) ลักษณะของการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครของผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด

กลวิธีการแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๘๔ ซึ่งมีการเล่าเรื่องจากผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด สรุปได้ ๓ วิธีการใหญ่ คือ

(ก) โดยบทสนทนา

การแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่อง โดยการสร้างเหตุการณ์ให้ตัวละครได้มีโอกาสสนทนา ซักถาม หรืออภิปรายแสดงความคิดเห็นต่อกัน ทั้งในเชิงเห็นด้วยหรือขัดแย้งกันก็ตามและเมื่อเรื่องดำเนินไปจนจบแล้ว ทั้งตัวละครและผู้อ่านจะสามารถสรุปความคิดสำคัญได้จากเหตุและผลที่ตัวละครในเรื่องนำมาโต้เถียง หักล้างหรือสนับสนุนกันและกันนั้น จึงถือได้ว่าบทสนทนาของตัวละครเป็นสื่อกลางที่สำคัญในการแสดงแนวคิดของเรื่อง

การแสดงแนวคิดโดยผ่านบทสนทนาของตัวละครนี้ อาจเกิดขึ้นได้ในระดับเข้มข้นมากคือ การกระทำในเรื่องสั้นส่วนใหญ่มีเพียงการสนทนาของตัวละครเท่านั้น ซึ่งในกรณีนี้มักพบในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดที่เกิดขึ้นในสภาพการณ์ที่มีเพียงตัวละคร ๒ ตัวหรือมากกว่านั้นนั่งสนทนากัน หรืออาจเกิดขึ้นได้ในระดับที่เข้มข้นน้อย คือ การสนทนาของตัวละครยังคงเป็นปัจจัยสำคัญในการแสดงแนวคิดของเรื่อง แต่ในขณะที่เกี่ยวกับการแสดงแนวคิดของเรื่องให้เห็นเด่นชัด จำเป็นต้องนำเหตุการณ์ หรือการกระทำอื่น ๆ ในเรื่อง เข้ามาเป็นเหตุผลประกอบการสรุปสาระสำคัญของเรื่องด้วย

ตัวอย่างการแสดงแนวคิดโดยผ่านบทสนทนาของตัวละคร เป็นสำคัญนี้ อาจพบได้ในเรื่องสั้นต่าง ๆ ต่อไปนี้ เช่น เรื่อง หน้าที่ของคนที่รักชาติ ของ ศรีอิศรา ผู้เขียนเริ่มเรื่องขึ้นด้วยการบรรยายสภาพห้องรับประทานอาหารอันโอโถงของบ้านคหบดีที่มั่งคั่งคนหนึ่ง ที่ได้โต๊ะอาหารมี พ่อ แม่ และลูกชาย ๔ ลูกหญิง ๒ กำลังนั่งรับประทานอาหารกัน จากนั้นผู้เป็นพ่อ เปิดฉากการสนทนาขึ้นด้วยการตั้งคำถามว่า ถ้าประเทศไทยต้องเข้าสู่ภาวะสงคราม

พวกลูก ๆ ทุกคนจะทำอย่างไรกันบ้าง คำตอบที่ได้แบ่งออกได้ ๓ กลุ่ม คือ ลูกชาย ๒ คน ที่โตเป็นหนุ่มแล้ว ตอบคำถามนี้อย่างเด็ดเดี่ยวว่า ถ้าพ่อแม่อนุญาต ตนจะไปสมัครเป็นทหารและขอออกแนวหน้า ลูกสาว ๒ คน ตอบว่าจะสมัครเป็นกองอาสาภาค และลูกชายที่ยังเป็นเด็กอยู่ ๒ คน สารภาพว่า ไม่รู้จะทำอย่างไรดี ผู้เป็นพ่อจึงแนะนำว่าควรจะสมัครเป็นยุวชนทหาร เพื่อช่วยดูแลความสงบภายในบ้านเมือง ผู้เป็นแม่เมื่อได้ฟังทุกคนพูดนั้นจึงอุทธรณ์ขึ้นว่า ถ้าเกิดมีสงครามขึ้นและทุกคนกระทำตามที่พูดเช่นนั้นจริง ก็จะไม่มีการอยู่บ้านเป็นเพื่อนตนเลย สามีนจึงแนะนำภรรยาว่า ถ้าเช่นนั้นภรรยาซึ่งยังแข็งแรงก็ควรจะสมัครเป็นกองอาสาบ้าง เพื่อทำหน้าที่ผู้ช่วยพลรบ ทหารจะได้ทำการรบได้สะดวกขึ้น

จากนั้น ผู้เป็นพ่อได้พูดในทำนองอภิปราย (คือ เป็นฝ่ายพูดฝ่ายเดียว โดยลูก ๆ เป็นผู้ซักถามบ้างตามโอกาส) ถึงสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ให้ทุกคนฟังว่าอยู่ในภาวะแปรปรวน ประเทศอาจจะเข้าที่คับขันและหลีกเลี่ยงภาวะสงครามไม่ได้ ทุกคนควรจะรู้ตัวและกำหนดบทบาทและหน้าที่ของตนไว้เพื่อความไม่ประสาท ภรรยาจึงแย้งว่า เรื่องนี้ไม่ใช่หน้าที่ของผู้หญิงและเด็ก เพราะมีทหารทำหน้าที่นี้อยู่แล้ว สามีนจึงอธิบายเชิงสั่งสอนว่า ประเทศต้องการความสามัคคีของประชาชนทุกคน ให้ช่วยรับผิดชอบและช่วยเหลือกัน เพื่อให้ทหารทำหน้าที่รบได้เต็มที่

จากนั้น จึงพูดถึงความหมายของคำว่าชาติ ว่ามี ๓ ความหมาย คือ ชาติที่หมายถึงการเกิด ชาติที่หมายถึงกำเนิด ซึ่งมีการประเมินค่าไว้ในคำนี้ด้วย เช่น กำเนิดดีและเลว เช่น ชาตินักรบ ชาตินักปราชญ์ ชาติทหาร... ๆ และสุดท้าย ชาติ ซึ่งหมายถึง

"... มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ แต่หมู่คณะนั้น ๆ ร่วมสมพันธกันเป็นจำนวนมาก มีลักษณะรูปร่างเหมือนกัน ๆ ขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน, ภาษาที่พูดก็เช่นเดียวกัน จึงเรียกว่าชาติ เช่น ชาติไทย, ชาติจีน, ชาติญี่ปุ่น, ชาติอังกฤษ, ชาติฝรั่งเศส, ชาติเยอรมัน ฯลฯ ชาติในความหมายอย่างประการหลังนี้แหละ ที่พ่อสนใจมากที่สุดที่จะให้พวกเจ้า มีความเข้าใจชาติก็เหมือนครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งทุกคนที่อยู่ในครอบครัวนั้นจำเป็นต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน มนุษย์เรานี้ เราจะอยู่แต่ลำพังผู้เดียวไม่ได้ เราต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกันอยู่เสมอ การที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันแลพึ่งพาอาศัยกันนี้เอง เมื่อรวมกันเข้าเป็นจำนวนมาก จึงเกิดเป็นชาติขึ้น ..."

(ศรีอิสรา ๒๔๘๓ ข : ๑๑)

แล้วจึงพูดเน้นว่า ทุกคนเป็นเจ้าของชาติ จึงต้องมีส่วนร่วมกันรักษาให้ชาติอยู่รอดปลอดภัย เพราะโดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ทุกคนต้องการอิสรภาพ และอิสรภาพของมนุษย์ขึ้นอยู่กับอิสรภาพของชาติ

พอได้บรรยายสภาพการณ์ว่า ถ้าชาติเกิดต้องตกไปเป็น เมืองขึ้นของชาติอื่นแล้ว คนในชาติจะประสบชะตากรรมอย่างไร ถูกอุทมิ้นเหยียดหยามอย่างไร แล้วจึงสรุปเรื่องความสามัคคีของคนในชาติอีกครั้งหนึ่งว่าจะ เป็นเหตุให้รักษาชาติไว้ให้มีเอกราชได้ สรุปคือ ทั้งหมดที่พอพูดมานั้นต้องการบอกลูก ๆ (และผู้อ่านก็ได้รับรู้ความคิดพร้อม ๆ กันไปด้วย) ว่าชาติมีความสำคัญต่อคนในชาติเพียงใด

"การที่เขากำหนดกันไว้ว่า ชาติย่อมเหนือสิ่งอื่นใด แม้แต่ชีวิตของคนนั้น ก็ เพราะว่าเมื่อชาติจะลายลงไปแล้ว ความเดือดร้อนย่อมกระทบกระเทือนไปทั่วทุกคน ใครที่รักตัวเองมากเพียงใด ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาชาติให้มากยิ่งขึ้นเพียงนั้น"

(ศรีอิศรา ๒๔๔๓ ข : ๑๔)

ความสำคัญของ เรื่อง หน้าที่ของคนที่รักชาติ อยู่ที่แนวคิดที่ผู้เขียนต้องการ เสนอและวิธีการที่ผู้เขียนเลือกใช้ก็คือ ให้ตัวละครได้นั่งพูดถกเถียง สนทนา เชิงอภิปรายกัน แนวคิดดังกล่าวจึง เสนอผ่านตัวละครอย่างตรงไปตรงมา และกระจ่างชัดมากที่สุด เท่าที่เป็นไปได้ ดังที่ผู้เขียนให้ตัวละครสรุปใจความสำคัญของ เรื่องที่พูดมาทั้งหมดตอนท้ายเรื่องด้วย

การเสนอ เรื่องในลักษณะของให้ตัวละครนั่งสนทนากัน (อาจจะ เป็น ๒ คน หรือมากกว่านั้นก็ได้) โดยมีการกระทำอื่น ๆ เพียงเล็กน้อย เช่นนี้ พบได้ใน เรื่องสั้นเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง เช่น เรื่อง อาชีพประเสริฐ ของ ถ. ทรานูชรัตน์ เป็นเรื่องที่มีปริศนา หม่อมสวามีนั่งคุยกันยามสนธยา เกี่ยวกับความรักชาติว่าควรจะแสดงออกด้วยการเสียสละเงิน เพื่อให้รัฐบาลจัดหาซื้ออาวุธและอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยชาติได้คือยึดอาชีพกสิกรรม เพื่อนำรายได้เข้าประเทศ การพูดคุยนี้นี้ทั้งสองมีความคิดสอดคล้องและ เสริมต่อกันและกัน

เรื่อง ทรัพย์ในดิน ของ ลิขล เป็นเรื่องที่ลงกับหลานคุยกันเย็นวันหนึ่ง ผู้เป็นลุงอบรมหลานให้มีความคิดรักชาติด้วยการขยันขันแข็งทำมาหากินจากผืนแผ่นดิน

เรื่อง ไตรรงค์ ของ ลิขล เป็นเรื่องที่ครูอธิบายความหมายของการ เรียกธงไตรรงค์ว่าธงชาติ เป็นการอธิบายถึงที่มาหรือการเกิดของธงไตรรงค์ ความสำคัญของธงไตรรงค์ และข้อปฏิบัติที่สมาชิกในสังคมควรกระทำต่อธงไตรรงค์ เป็นการพูดในลักษณะของการอภิปราย

เรื่อง เหลี่ยม ของ สมโพธิ หม่อมสวามีนั่งคุยกันถึงธรรมชาติของคนว่ามีหลายแง่มุม การคบหาของคนเราจึงควรรู้ทันและเข้าใจลักษณะต่าง ๆ ของคนที่เราคบด้วย

เรื่อง ทางเกษม ของ เสาวรักษ์ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในวันเกิดของลูกสาว ผู้เป็นแม่ได้ถามว่าต้องการของขวัญอะไร ลูกสาวจึงถามกลับว่า อะไรที่ทำให้คนเรามีความสุขมาก

ที่สุด แม้จึงได้อธิบายถึงความสุขว่ามี ๒ อย่าง คือ ความสุขทางกายและความสุขทางใจ ซึ่งอย่างหลังนี้เป็นความสุขที่ประเสริฐ และคนเราจะพบได้เมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมของพุทธศาสนา เรื่องจึงจบลงด้วยความเข้าใจของลูกสาวที่สรุปความคิดของตนจากการสนทนาครั้งนี้ว่า

"หนูพอเข้าใจบ้างแล้ว ว่าความสุขของคนเรานั้นมี ๒ อย่าง ต่างกันคือ สุขแท้จริงโดยอาศัยหลักธรรม เป็นเครื่องยึดถือมีอย่าง ๑ กับ สุขชั่วคราวแต่ผิวภายนอก โดยอำนาจของโภคทรัพย์ หรือ เงินอีกอย่าง ๑ และคุณแม่อธิบายว่าหลักธรรมดีกว่าโภคทรัพย์ตั้งนี้ใช่ไหมคะ คุณแม่?"

(เสาวรักษ์ ๒๔๘๑ : ๒๓-๔)

เรื่อง รักเรื่องหนึ่ง ของ ศรีอิศรา เป็นเรื่องของหนุ่มสาวสองคน นั่งสนทนากันเพื่อปรึกษาหารือว่าจะทำอย่างไร ตีกับการที่ฝ่ายหญิงถูกบังคับให้แต่งงานกับชายคนอื่นซึ่งเธอไม่ได้รัก ฝ่ายชายแนะนำให้เธอแต่งงานเสีย เพราะเขามีความเห็นว่า คนที่รักกันไม่จำเป็นต้องแต่งงานกัน เพราะมีเรื่องอื่นต้องคำนึงถึงอีกมาก เช่น เรื่องเกียรติยศ หรือ เรื่องเงินทอง เขาไม่ต้องการพาเธอหนี เพราะไม่อาจทำลายชื่อเสียงได้ และเขาไม่อาจสู้ขอเธอได้ เพราะเขายากจน ไม่อาจสู้ขอและเลี้ยงดูได้อย่างสุขสบายและมีหน้ามีตา และเมื่อคนทั้งสองจากกันอย่างเศร้าใจนั้น มีอีกเหตุผลหนึ่ง ซึ่งฝ่ายชายเก็บงำไว้บอกแก่ตัวเองคือ เขาเพิ่งได้ข่าวว่าเขาถูกปลดออกจากงานแล้ว

การแสดงแนวคิดโดยผ่านบทสนทนาของตัวละคร เป็นสำคัญนี้ นอกจากเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ยังพบได้ในเรื่องสั้นอื่น ๆ เช่น เรื่อง คิดถึงอะไรคะ ของ เวทวงศ์ มุนียาตรา ของ นวนาค คนคิด ของ ศรีบูรพา ความดีคือผ้าชีรี ของ อ. ไชยวรศิลป์ สาวคำเมือง ของ อ. ไชยคำ และ ผงเข้าตา ของ วรนุช เป็นต้น

ตัวอย่างของการแสดงแนวคิดโดยผ่านบทสนทนาของตัวละคร เป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันก็มีรายละเอียดหรือการกระทำอื่น ๆ ในเรื่องช่วยเสริมให้ความคิดในบทสนทนานั้นเด่นชัดขึ้น เช่น เรื่อง เยี่ยมวิมาน ของ เสียว เป็นเรื่องของท่านผู้หญิงเพ็ญประภา สตรีชราผู้สูงศักดิ์ กำลังป่วยหนักและใกล้จะสิ้นชีวิต สาเหตุเนื่องจากท่านผิดหวังในตัวสามีและลูก ๆ ที่ต่างไม่มีใครไยดีในตัวท่าน

"เขายังปรารถนาฉันอยู่หรือ ผัวฉันนะ จวง" (พยายาลสาว) แล้วยิ้มอย่างชื่นชม "ในเมื่อเขาชื่นชมยินดีอยู่กับเด็กหญิงรุ่น ๆ , เหล้า-การพระนั้น นิวรรณและแม่ নিজ ปรารถนาฉันหรือ ในเมื่อมันต้องการอิสรภาพ ความหลุดพ้นจากการปากเปียกปากแฉะ

เพราะความหวังดีของแม่ เพียงแต่การเจ็บจนลุกไม่ขึ้น หูตาคิดขังเพียงเท่านี้ มันก็ยัง
ยินดีพอแล้ว ยินดีที่มีโอกาสทำความชั่วช้าทุกอย่างที่แม่หมดความสามารถจะห้ามปราม
ได้

ความรักของ แม่-แม่ ฉันเป็นคนรักแม่ เคารพในโอวาทของแม่ทุกประการ แต่ฉันมีลูกที่
ไม่รักฉัน มันเป็นกรรม เขาเห็นคำพร่ำสั่งสอนของฉันเป็นยาพิษของเขา เขาไม่รัก-
ไม่ห่วง ไม่รู้บุญคุณของฉันเลยแม้แต่นิดเดียว แม่จวงฉันจะทำอย่างไรดี จึงจะหลุดพ้น
ห่วงอันนี้ ความรัก ความห่วงใย ความหลงมกมาย โง่เขลา ฉันจะไม่เกลียดผิว ไม่
เกลียดลูก แต่ฉันจะไม่เป็นห่วงเขา วิญญาณปรารถนาไปสู่สุคติ ฉันต้องการตาย
อย่างสบายปราศจากความห่วงใย ฉันจะทำอย่างไรดี จวง"

(เลียว ๒๔๗๕ : ๔๕๔-๔๕๕)

แล้วท่านก็พบทางที่ค้นหา เมื่อได้คุยกับภิกษุรูปหนึ่งซึ่งมาเยี่ยมไข้ที่บ้าน ภิกษุได้สนทนาธรรมด้วย
และได้ชี้ทางสว่าง เพื่อให้ท่านผู้หญิงได้ละความอาลัยอาวรณ์ที่มีต่อสามีและบุตร โดยการพูดถึงความ
จริงแท้ของชีวิต ความตอนหนึ่งภิกษุกล่าวว่

"ความรักของผู้ เป็นมารดา เป็นธรรมชาติอันสูงสุดของอารมย์ ไม่มีสภาพสิ่งใดจะ
ลบล้างอารมย์นี้ให้สลายแปรปรวนไปได้ และก็ด้วยประการฉะนี้แหละ กรรมอันหนักของ
มารดาจึงเกิดขึ้น เพราะบุตรไม่มีหนทางใดเลย เจริญพร นอกจากจะทำความเห็นว่า
สภาพทั้งหลายเป็นมาโดยกรรมกุศลและอกุศล ชนิดประกอบเหตุดี ชนิดนั้นย่อมได้ผลดี
ตอบแทน ชนิดประกอบชั่ว ความช่วยยอมเป็นผลสนอง ผลยอมเกิดแต่เหตุ ทุกสิ่งเป็นไป
ตามกรรมและมีสภาพอยู่ด้วยความไม่เที่ยง

คุณโยม ดั้นรนปรารถนาที่จะแลเห็น ความเป็นบุตรที่ดี ความปรารถนานั้นก็ได้ปรากฏ
มาแล้วด้วยการพุ่มพัก เลี้ยงดูพร่ำสั่งสอน ให้ประพฤตสิ่งที่เป็นความดี แต่ก็หาปรากฏผลดี
ดั่งใจนึกไม่ นั่นเป็นเพราะกรรมของเขา ด้วยการกระทำของเขา ทำ
ให้คุณโยม โศก เศร้าทราภาพและปริเทว เป็นเวลาไม่น้อยแล้ว ที่หัวใจของคุณโยมได้รับ
การกระทบกระเทือนจากสิ่งเหล่านี้ มีผลอันใดบ้าง มีแต่ทำให้ชีวิตสิ้นเข้า ก็หาก
ว่าคุณโยมละความอาลัยอาวรณ์เสียแล้ว ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม สั่งสอนเขาไปตาม
หน้าที่ เมื่อเขาไม่เชื่อไม่ฟังจะทำอย่างไรได้ หน้าที่อันควรเคารพคุณโยมก็ได้ทำแล้ว
ทำด้วยความรัก หัวอกหัวใจของคุณโยมก็จะชุ่มชื้น อารมณ์ก็จะผ่อนคลาย เวลาที่ปรารถนา
จะให้ยืนยาวเพื่อมีโอกาสทำคุณ ความดี ตามลัทธิของศาสนาที่มีมา ผลในอนาคต
ก็คือความผาสุกเพราะประพฤติดตามพุทธโอวาทว่า ความอยาก เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อตัด
ความอยากเสียได้ ความทุกข์ก็จะมีไม่"

(เลียว ๒๔๗๕ : ๔๖๔-๕)

เมื่อ ท่านผู้หญิงเพ็ญประภา พบทางสว่าง จิตใจก็ผ่อนคลายและหายป่วย มีความสุขได้อยู่ระยะหนึ่ง
แต่แล้วเมื่อท่านประสบกับเหตุการณ์ที่ เจ้าคุณมหาศาลฯ ผู้สามีจะปลุกปล้ำจวงจันทร์ พยาบาลสาว
ซึ่งท่านผู้หญิงเอ็นดู ทำให้พุทธโอวาทที่ท่านยึดถือนั้นอ่อนล้าลง เพราะอารมณ์โกรธที่วูบขึ้นมา และ

หลังจากนั้น เพียงชั่วครู่ท่านก็ได้พบลูกสาวของท่านกำลังอยู่ในอ้อมกอดของนายหนุ่มประจำบ้าน จิตใจที่สงบนิ่งก็ปั่นป่วน และไม่อาจทนรับความผิดหวังได้ ทำให้ท่านสิ้นใจในที่สุด จากเรื่องราวเช่นนี้เอง ทำให้ผู้อ่านรับรู้แนวคิดของเรื่องได้จากบทสนทนาของท่านผู้หญิงกับภิกษุ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตอนท้าย เรื่องอันเป็นสาเหตุทำให้ท่านผู้หญิงสิ้นใจก็ เพราะ ยังละความอาวรณที่มีต่อลูก กับสามีไม่ได้เด็ดขาด ทำให้เกิดผลต่อตัวท่านเอง เสริมให้เห็นว่าทางปฏิบัติตามที่ภิกษุแนะนำไว้ด้วย พุทธโอวาทนั้น เป็นสัจย์จริง

กลวิธีที่สำคัญในการแสดงแนวคิดของ เรื่องคือการให้ตัวละครได้สนทนากันเกี่ยวกับความคิดที่ต้องการเสนอ และการเสริมเหตุการณ์เข้ามาเพื่อพิสูจน์ข้อความในบทสนทนาว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

กลวิธีเช่นนี้มีในเรื่องสั้นเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น เรื่อง เมียชั่วคราว ของ ส. วัชรบัณฑิต ความดีกับความงาม ของ บ. นุชศรี และ ขวัญชีวิต ของ เชลง เป็นต้น

(ข) โดยจดหมาย

การแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่อง โดยการสร้างเรื่องให้ตัวละครได้อ่านหรือ เขียนจดหมาย และด้วยจดหมายในเรื่องนี้เอง เป็นโอกาสที่เอื้ออำนวยให้ตัวละครแสดงความคิดของตนได้อย่างกระจ่างชัด ถัดวัน เป็นขั้นตอนและตรงไปตรงมามากที่สุด และ เมื่อผู้อ่านประมวลความคิดในจดหมายควบคู่ไปกับ เหตุการณ์อื่น ๆ ในเรื่องจะทำให้มองเห็นแนวคิดของเรื่องได้ชัดเจน

ตัวอย่างของการแสดงแนวคิดของ เรื่อง โดยผ่านจดหมายของตัวละครเป็นสำคัญนี้ พบได้ในเรื่องสั้นหลายเรื่อง เช่น เรื่อง โรคที่หมอไม่รักษา ของ ศรีอิศรา เป็นเรื่องของคนใช้รายหนึ่งที่มาหาหมอและปรึกษาปัญหาว่า เขารักหญิงคนหนึ่งแล้วไม่สมหวัง เพราะตนมีครอบครัวแล้ว ความไม่สมหวังดังกล่าวทำให้ร่างกายทำงานไม่ปกติ นอนไม่หลับ และ พึ่งข่าน หมอจึงแนะนำให้ชายหนุ่มไปพักผ่อนตากอากาศและอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยให้จิตใจของชายหนุ่มดีขึ้น อีกหนึ่งเดือนต่อมาหมอก็ได้รับจดหมายจากคนใช้รายนี้ ในจดหมายได้บรรยายความคิด ความรู้สึก ความเข้าใจ ของเขาในการแก้ไขปัญหาชีวิตครั้งนี้ว่า เขาต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงว่าความรักของเขาไม่อาจสมหวัง คือไม่ได้อยู่ร่วมกับหญิงที่รัก แต่ เขาก็จะแปร เปลี่ยนความรักนั้นให้ เป็นพลังในการดำรงชีวิตและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามต่อไป โดยคิดว่า トラบไคที่ยังมีชีวิตอยู่ トラบนั้นก็ยังมีหวัง ความรักของเขาก็ เช่นกันอาจสมหวัง

ได้สักวันหนึ่ง แต่ในขณะที่ยังไม่อาจสมหวังได้ เพราะเขาต้องยึดถือหน้าที่ศีลธรรม เป็นข้อครองตน ที่สำคัญ

จากข้อความในจดหมายทำให้ผู้อ่านได้รับรู้ความคิดสำคัญของ เรื่อง เกี่ยวกับความรักที่แสดงผ่านตัวละครผู้เขียนจดหมายนี้ว่าความรักสามารถแปรเปลี่ยนเป็นพลังในการดำรงชีวิตได้ตราบไต่ที่คนเรายังไม่สิ้นความหวัง แต่ความรักก็มีใช้สิ่งสำคัญสูงสุดของชีวิต เพราะ จาริตประเพณีหรือศีลธรรม เป็นสิ่งดั่งามที่ควรดำรงรักษาไว้เช่นกัน

ส่วนเรื่อง คนผีทะเล ของ เปรมโกศล เป็นเรื่องของผัวหนุ่มเมียสาวทะเลาะกันด้วยเรื่องเล็กน้อย แต่กลายเป็นเรื่องใหญ่ถึงขั้นจะหย่าร้างกัน พ่อของฝ่ายหญิงได้ข่าวจึงเขียนจดหมายมาสั่งสอนให้หนุ่มสาวมีความอดทนและให้อภัยกันบ้าง เพื่อชีวิตครอบครัวจะได้ยืนยาวและรื่นรมย์ ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น เรื่อง โมรา ของ ลิขล ศีลธรรมกับความรัก ของ ศรีอิศรา ลูกหัวสมัย ของ มนตรา ความรักของวรา ของ จิตรักษ์ ความรักไม่มีชาย ของ เบญจ และ ตีนตาฝั้น ของ ชังคณา เป็นต้น

(ค) โดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวละคร

การแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนิน เรื่องโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวละครนี้ อาจจะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงหรือทางอ้อมก็ได้ ดังนี้

(๑) โดยการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงของตัวละคร

การแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนิน เรื่องโดยการสร้างเรื่องให้ตัวละครเอกได้ประสบกับเหตุการณ์บางอย่างโดยตรงและจากประสบการณ์เหล่านั้นจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือการคลี่คลายทางความคิดหรือทัศนคติบางอย่างแก่ตัวละครผู้นั้น

ในการแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในลักษณะ เช่นนี้มักเกิดขึ้นใน เรื่องสั้นที่ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงคุณภาพของตัวละครเอก เมื่อผู้อ่านติดตามการเติบโตหรือการคลี่คลายของตัวละครเอกขณะที่ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง (มากบ้าง น้อยบ้าง) ได้รับรู้ความคิด ความรู้สึกและปฏิกิริยาอื่น ๆ ของตัวละครผู้นี้ จนท้ายที่สุดเมื่อถึงตอนจบเรื่อง คุณภาพหรือความคิดของตัวละครผู้นี้แปรเปลี่ยนหรือแตกต่างไปจากตอนต้นเรื่อง เช่น ตัวละครเอกอาจจะสามารถสรุปความคิด หรือตระหนักความจริงอะไรบางอย่างได้ การตระหนัก

ถึงความจริงอะไรบางอย่างนี้ จะมีผลกระทบต่อผู้อ่านได้รับรู้สาระสำคัญนั้นด้วย และสาระสำคัญนั้นคือแนวคิดของ เรื่องที่ตัวละครแสดงให้ผู้อ่านเห็นจากประสบการณ์ของเขานั้นเอง

ตัวอย่าง เรื่องสั้นซึ่งแสดงแนวคิดผ่านตัวละครในลักษณะ เช่นที่กล่าวถึงนี้ เช่น เรื่อง เพื่อนเที่ยว ของ มรกต เสนอความคิดต่อต้านอารยธรรมสมัยใหม่ว่าทำให้ศีลธรรมจริยธรรมของผู้คนเสื่อมโทรมลง การแสดงแนวคิดกระทำโดยผ่าน หลวงอรุณา ซึ่งเป็นข้าราชการอยู่จังหวัดพิษณุโลก ได้ลาพักร้อนจึงเข้ามาเที่ยวกรุงเทพฯ และหัวหิน ตลอดช่วงเวลาดังกล่าว หลวงอรุณา พบเห็นสิ่งต่าง ๆ มากมาย ทำให้เกิดความคิด ความรู้สึกนานาประการต่อสิ่งที่พบเห็น เมื่อพิจารณาสิ่งเหล่านั้นและสรุปได้ว่าสิ่งที่ดีกว่าสำหรับชีวิตก็คือ การมีชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติตามชนบทและมีความสุขอยู่กับครอบครัว ไม่หึ่งเพื่อ เคลิบเคลิ้มไปตามอารยธรรมแผนใหม่

ผู้เขียนดำเนินเรื่องโดยให้ หลวงอรุณา ลาพักร้อนเข้ามาเที่ยวกรุงเทพฯ พักอยู่กับหลวงนครฯ เพื่อนเกลอ วันหนึ่ง หลวงอรุณา ออกเที่ยวคนเดียวไปตามสถานที่เดินรำครวญนี้เป็นครั้งแรกที่เขาได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้

"... พลันไฟบนเวทีก็สว่างจ้าขึ้น เพลงฝรั่งก็เปลี่ยนเป็นเพลงไทย "สินวาลิน" คุณหลวงรู้สึกแล้ว ครุณีแน่น้อยนวลฉวี ห้านางก็ออกมารำตามทำนองเพลง หลอนทั้งห้าหมู่ผ้าลายสะไบเฉียงสีจัมปา ภูษาภรณ์มีเท่านั้น ทั้งเนื้อทั้งตัว จึงทำให้ "โปรง เห็นวรกายได้ถนัดทุกคนผิวม่อนนวลล้ายอง แสงไฟจับแลระยับ..."

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๑๕)

หลวงอรุณา รู้สึกพอใจต่อการแสดงดังกล่าว นอกจากการแสดงบนเวทีแล้ว หลวงอรุณา สังเกตเห็นเวทีสำหรับให้ผู้คนเข้าไปเดินรำได้ด้วย

"... คุณหลวงพิจารณาการเดินรำ จับวิธีได้ว่า เขาทำซากะตูกกะตึก และก้าวเท้าไปตามจังหวะเพลง แต่ส่วนกายท่อนบน เขาประคองกันไว้แนบกระชับ คุณหลวงรำพึงว่าการเดินรำทำไม่สนุกและน่าดูนัก แต่มี "สปริต" สำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ "การปลงใจ" อันสูงของทั้งสองฝ่ายที่ "สละร่าง" แก่กันโดยไม่มีอคติ จึงนับว่ามีใจเป็นนักสปอรรถอย่างแท้จริง แต่คุณประโยชน์จะมีประการใดบ้างนั้น ทางนี้คุณหลวงคิดไม่ถึง ...

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๑๖)

แต่เมื่อคุณหลวงได้เห็นการ เดินระบำแบบฝรั่งบนเวที ทำให้คุณหลวงถึงกับอ้าปากค้าง ตกตะลึงและเหงื่อตกในที่สุด

"... ด้วยระบำ-ตัวหนึ่งทีออกมา สองตัวทีออกมา และสาม-สี่ ๆ ทีออกมาล้วนแต่ขัดเดี่ยวและกะลาครอบอกเท่านั้น ไม่มีอะไรอีก น้อยกว่าระบำไทยเมื่อกี้เป็นไหน ๆ หัวใจคุณหลวงเต้นตึก ๆ ได้ยินถึงหูตนเอง พอระบำยกเท้าทีหนึ่ง คุณหลวงก็กะพริบตา

ที่หนึ่ง คุณหลวงนึกไม่ถูกว่าหัวใจนั้นคิดอย่างไร เพราะตม้นออกจะคิดไปหลายทาง คงนั่งฟังเก้าอี้ตัวแข็งอยู่ และชกจะปากอ้าตาลอยเอาด้วย ..."

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๑๖)

ในคืนนั้นมีนาง เสรีฯ คนหนึ่งชื่อรัชณี แต่งตัวแบบ เสือราตรีพร้อมด้วยถุงน่องรองเท้ามานั่งร่วมโต๊ะด้วย พร้อมกับชักชวนให้หลวงอรุณา ออกเดินรำด้วย หลวงอรุณา ปฏิเสธ แต่ก็เลี้ยงบรันดีเธอไปหลายแก้ว พร้อมกับเชิญเธอไปเที่ยวหัวหินด้วยกัน โดยรับว่าจะเป็นคนออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด รัชณีตกลง ทั้งสองจึงตกลงกันว่า จะออกเดินทางวันมะรืนนี้ เมื่อกลับถึงบ้านพัก หลวงอรุณา รู้สึกปลื้มกับสิ่งที่คุณได้พบเห็น

"คืนวันนั้น หลวงอรุณา ฝันว่าได้เป็น เทพตัวสงกรานต์ บรรทมไปบนหลังคชเศวต แวดล้อมด้วย เทพธิดา บริวารพื่อนรำทำเพลงอยู่รอบพระองค์ อันล้วนแต่ชาวภูษิตชชนิด ชัดเดี่ยวกะลาครอบทั้งสิ้น แต่พระเทพอรุณา ได้ออกคำสั่งห้ามขาด ว่ามิให้เทพธิดา ออกทำ เป็นจิวหรือโขนเลยทีเดียว และถ้าหากเทพธิดาองค์ใด ชัดขึ้นพระเทพอรุณา จะจับเทพธิดาองค์นั้นมา เล่นโขน เล่นจิว เสียให้สาแก่ใจ"

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๒๑)

และได้นึกวาดภาพการไปหัวหินของตน เช่น

"... คิดในใจว่า เวลาอาบน้ำจะพารัชณีของฉันทน์ ว่ายออกไปไกล ๆ จนล่อนเหนียว ว่ายไม่ไหว ก็จะได้ เข้าช่วยประคองล่อนเข้าฝั่ง คุณหลวงละ เม่อออกมาทำสิ่งอื่น ๆ ว่า เอ, หัวหินนั่นแหละ เป็นที่เย็น - ที่เย็นก็คือหัวหิน นั่นแล"

แต่คืนก่อนออกเดินทาง รัชณีได้บอกกับหลวงอรุณา ว่าตนไม่สามารถลางานไปหัวหินกับคุณหลวงได้ เพราะเจ้าของซอลลไม่ยินยอม คุณหลวงก็เห็นใจและเข้าใจ แต่เขาไม่สามารถรอคอยจนกว่าเธอจะลางานได้ เพราะลาหยุดราชการได้เพียง ๑๕ วัน รัชณีชักชวนให้หลวงอรุณา นั่งอยู่ที่โรงเดินรำต่อ แต่หลวงอรุณา อยากออกเดินเล่นทั้ง ๆ ที่เธอให้สัญญาว่าจะไม่ดื่มเหล้าสักหยดเดียว เพราะคราก่อนเธอสังเกตได้ว่าหลวงอรุณา ไม่ใคร่ชอบให้เธอดื่ม เหล้า คำสัญญาของรัชณีทำให้คุณหลวงมีความคิด ความเข้าใจต่อสภาพชีวิตได้ว่า สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อมนุษย์ (โดยเฉพาะผู้หญิง)

"สตรีคือผ้าขาว เมื่อต้องสีใด เขาก็เป็นสีนั้น ผ้าขาวไม่มีจิตต์วิญญาณที่จะเลือกสีด้วยลำพังเอง มนุษย์ต่างหาก เป็นผู้ยอมให้ ส่วนสตรีแม้มีจิตต์วิญญาณ แต่ก็ เป็นเพศอ่อนแอ โดยธรรมชาติ สตรีจึงมีสภาวะการประจุมไม้เลื้อย ย่อมต้องพึ่งหลัก และเมื่ออะไรอยู่ใกล้ ก็ไต่เกาะไปตามสิ่งนั้น หากพิงจะต้องพิจารณาว่าหลักนั้นจะสั้นยาวดีชั่วประการใด ไม่ ฝึเป็นธรรมชาติของสตรี

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๒๒-๒๒๓)

เมื่อออกจากสถาน เรืองรมย์ หลวงอรุณา ก็ได้เดินคิดอะไรต่ออะไร เรื่อยเปื่อยไปจนถึง สะพานพุทธฯ หยุดยืนอยู่ที่สะพาน พร้อมกับใช้สมองคิดน่าฟังต่อไปนี้

อา นีหรือความศิวิไลส์ พระนครอันเต็มไปด้วยบ้าน เมืองอันงามทรู เต็มไปด้วยตึกราม ใหญ่โต สูงตระหง่าน สะพริบพร้อมไปด้วยสรรพสิ่ง อันเป็นเครื่องอุปกรณ์ให้ความสะดวก สบายแก่มนุษย์ แสงประทีปโคมไฟสว่างจ้า ตั้งจะแข่งแสงอาทิตย์ สรรพเสียงนานาดังสนั่น สำแดงความรื่น เรืองสนุกสนานอยู่เป็นนิตย์ ดูผาด ๆ ก็แน่ว่าเป็นวิมานสวรรค์ แต่ลอง พิจารณาดูให้ซึ้งซุ่มเถิด กลับจะต้องสำนึกว่าสรรพสิ่งอันได้ชื่อว่าวิเศษทั้งหลายนั้น ที่แท้ ก็ล้วน เป็น เครื่องลวงตาให้หลง เท่านั้นดอก คุณสมบัติอันแท้จริงซึ่งมีอยู่ภายใน ไม่มีปริมาณ เสมอด้วยรูปอันตลกแต่งไว้อย่างวิจิตรภายนอก เลย ที่ใดภายนอกยิ่งประดิดขลิวให้ทูลราใหญ่ โตเพียงใด ก็ยิ่งแสดงว่าประสงค์จะปิดบังความโสมมในอันมีมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น ไม่มีผิดอะไร กับบุคคลที่ดวงหน้ามีผิวพรรณอันขรุขระก็ยิ่งต้องพอกแป้งให้หน้ายิ่งขึ้น หรือ เปรียบอีกทาง หนึ่ง เมื่อหมูปุหลอกกำลังน้ำใจหย่อนลงเท่าใด ก็ย่อมต้องสร้างบ่อมค้ายให้แข็งแรงใหญ่โตขึ้น เท่านั้น

อนิจจา ความศิวิไลส์ มนุษย์ศิวิไลส์ พิศภูภายนอกสังขาร ก็ล้วนประดับไว้ด้วยเครื่อง อนุกรมงามสะคราญยิ่งนัก ต่างพยายามแสดงสีหน้าให้ยิ้มแย้มอยู่เสมอ แค้นเสียงให้ระริก ชิกชี สำแดงว่ารื่น เรืองอยู่ทุกขณะ ตัดจรีตกิริยาให้กะฉับกะเฉง กระปรี้กระเปร่า ดังว่า บริบูรณ์ด้วยความสุขอยู่เต็มเปี่ยม เมื่อผู้ใจอ่อนได้เห็นแต่รูปและอาการ ก็ต้องว่านั่นคือ เทวดา และนั่นคือสวรรค์ชั้นฟ้าไม่ใช่อื่นที่เดียว

อา, แต่แท้จริง ความจริงนั้นก็ล้วนแต่เป็นการประดิดขลิว หลอกลวงกันทั้งสิ้น ด้วยจะ กล่าวถึงภายในคือ น้ำใจและความรู้สึกอันแท้จริงแล้ว ก็คือต่างกำลังอยู่ในห้วงทุกข์ กำลัง อยู่ในนรกกำลังจะตายมิตายแหล่อยู่นั้นเดียว

"ความศิวิไลส์สมัยใหม่ อันคนสมัยใหม่ยึดถือกัน เป็นเพราะเจ้านั้น มันก็คือความ เจริญ แต่อายุคนะภายนอกเท่านั้น หาได้เจริญอายุคนะภายในด้วยไม่ นี่แหละคือความ เจริญ แห่งนคร และชาวนคร"

หลวงอรุณา อุทานความนี้ออกมาดัง ๆ แต่มิใช่ด้วยเจตนาร้าย หากด้วยความสังเวชใจ ด้วยความสงสาร เพื่อนร่วมชาติที่ต้องเสียชีวิตตั้งตายทั้งเป็น เพราะความศิวิไลส์สมัยใหม่ ด้วยความเสียหาย ที่ความศิวิไลส์สมัยใหม่ เข้ามาทำให้จารีตประเพณีของชาติอันงดงาม ต้องสลายไป และทำให้นิสัย ความประพฤติดันเป็นอารยธรรมของเพื่อนร่วมชาติกลายไป ในทางหายนะ โสมม หลวงอรุณา เคียดแค้น โลกผู้สร้าง ความศิวิไลส์อันมิใช่อารยธรรม จนจะทำให้มนุษย์ทั้งโลก "หมดยาง" แทนที่คุณธรรมจะเจริญขึ้นกลับเสื่อมลงทุกประการ หมด

แต่หลวงอรุณา ราพึงต่อไปว่า

"ทั้งนี้ก็เพราะเราไม่ทันเตรียมตัว หรือไม่รู้จักเตรียมตัว จึงมิได้ตั้งหลักไว้ประจัญ กับมารโลก อันจะมალ้างผลาญคุณธรรม, ประเพณี, นิสสัย, เดิมอันงามของเราให้ ละลายไป และก็เพราะเรามีได้ร้อใจในการศึกษาวิทยากร และมีได้ผูกใจในพระศาสนา

นั่นเอง ซึ่งเป็นเหตุให้ขาดสติสัมปชัญญะ เลยไม่รู้, ไม่มีหลักวิเคราะห์วิจารณ์ จึงทำให้เห็น กงจักร เป็นดอกบัวไปฉะนี้แล"

บัดนี้ หลวงอรุณา หวนคิดไปถึงบ้าน - บ้านในชนบท - ชนบทอันมีคหกรรม และ เจ็บสังค เต็มไปด้วยพสกษาลดาชาติ ห้วยหนองคลองธารและเนินเขา ซึ่งแลดูผาด ๆ ก็เห็นว่า รก เรือไม่สว่างไสว ไม่ครึกครื้นเอกเกริก ความเป็นไปทั้งหลายเป็นไปอย่างสงบ ไม่โลดโผน เสียเลย ดูจะหาความสนุกสำราญมิได้ เพราะยังห่างไกลกับความตึกแต่งประดับประดา ไม่เป็นเมืองแก้วสารพัดนึก ที่จะนึกเอาอะไร ๆ ก็ได้ตามชอบใจ ขอแต่ให้มี "เงิน" อยู่ในมือเท่านั้น เพราะ "เงิน" เป็นพระเจ้าทรงศักดิ์ และศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าพระเจ้าองค์ใด ๆ ในโลกปัจจุบันนี้

แต่ - อ๊ะ ฮา, หลวงอรุณา ยิ้ม ยิ้มอย่างท้าวว่า ขอให้ดูโดยพิจารณา ด้วยสติสัมปชัญญะ กันเถิด กลับจะต้องเห็นว่า ชนบทนั้นงาม - งามด้วยพระเจ้าแห่งธรรมชาติได้ตกแต่งประดับ ประดาไว้ให้แล้ว งามอย่างสุขุมเยือกเย็น ไม่มีการตกแต่งหลอกลวง งามทั้งภายนอกที่ตา เห็นและภายในที่ใจรู้จักคิดเห็น รสอันใดเล่าจะวิเศษกว่ารสธรรมชาติ เสียงใดเล่าจะเพราะ เสนาะซึ่งกว่าเสียงธรรมชาติ และรูปอันใดเล่า จะงามบริสุทธิ์เท่ารูปธรรมชาติ เหล่านี้ ผู้ มีปัญญาสูงย่อมจะนึกคิดเห็นได้เป็นอย่างดี แต่ผู้ที่มีมืองเพียงเผิน ๆ นั้นแหละจะไม่ได้รับและรู้ รสวิเศษแห่งธรรมชาติเลย

จาริตประเพณีของชาติยังมีอยู่ในชนบทบริบูรณ์ นิสัยอันเป็นคุณธรรมของมนุษย์ยังมีอยู่ใน ชนบทบริบูรณ์ ทั้งนี้ก็เหตุด้วยที่ชาวชนบทถูกประณามว่ายังไม่ศิวิไลซ์นั่นเอง อารยธรรม ของท้องถิ่นและคุณธรรมของมนุษย์จึงยังคงมีอยู่ได้ หากกาลใดชาวชนบทได้รับสรรเสริญว่า ศิวิไลซ์แล้ว ก็ยามนั้นแหละ คือเขาได้เห็นกงจักรเป็นดอกบัว และได้เดินเข้าสู่มรรคาอัน เป็นทางนำไปสู่จุดแห่งหายณะแล้ว และรสธรรมพหุติการทั้งหลาย ก็จะต้องเป็นไป ดังที่ ประจักษ์แก่ตาแก่ใจอยู่บัดนี้ โอ, เดชะบุญนักหนาที่ประเทศสยามยังมีชนบทอันรกเรืออยู่ กว้างขวาง ทางที่ความศิวิไลซ์จะเดินไปยังไม่สะดวก อารยธรรมดั้งเดิมจึงยังมีเหลืออยู่ ถ้าหาไม่ สยามก็คงจะเหลือแต่เปลือก คือมีแต่อารยธรรมเปลือกและคนเปลือก

(มรกด ๒๔๗๖ : ๒๒๓-๒๒๔)

แม้หลวงอรุณา จะไม่พอใจอารยธรรมแผนใหม่เพียงไร หลวงอรุณา ก็ยังไม่ได้กลับ บ้านที่พิษณุโลก รุ่งขึ้นได้เดินทางไปหัวหิน ตามที่ได้ตั้งใจไว้เพียงคนเดียว เมื่ออยู่บนรถไฟ หลวงอรุณา ได้พบกับสุภาพสตรีที่มีท่าทางเป็นผู้ดีมีการศึกษาคนหนึ่ง เธอขอยืมหนังสือพิมพ์จาก หลวงอรุณา ๆ ได้ชักชวนให้อ่านฉบับที่มีข่าวเป็นสาระ

"ฉบับนั้น ดูเหมือนไม่มีข่าวดี ๆ นีดีกว่าครับ มีข่าวปัญหาการเมืองแมนจู๊วะ และ บทนำเขาก็ดีด้วย ว่าถึงเศรษฐกิจของเมืองไทย

(มรกด ๒๔๗๖ : ๒๒๗)

แต่เธอกลับไม่รับและตอบว่า

"ดิฉันต้องการอ่านเรื่อง "โหงวโ้วลั่ว คือ ซักเก๋า" ต่อเท่านั้นแหละเจ้าคะ"

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๒๗)

ทำให้หลวงอรุณา ได้ความคิดว่า

"อ้อ, เช่นนี้เอง หนังสือพิมพ์ข่าวในเมืองไทยซึ่งขาดเรื่องพงศาวดารจีนเสียไม่ได้ เมื่อหมดต้นพงศาวดาร ก็ต้องตอนเอากิ่ง, ก้าน, แขนงมาลงเรียกว่า "เกร็ด" ถ้าหมดเกร็ด, ก็ต้องพึ่งรากและใบ แต่พงศาวดารจีนย่อมไม่หมด ด้วยจีนตั้งหน้าตั้งตาสร้างพงศาวดารต่ออย่างมากมายยิ่งกว่าใคร ๆ ดังนี้ ถัดหนังสือพิมพ์ฉบับใดขาดพงศาวดารจีนก็เจ๊ง เจ้าของต้องเจ้าโล้" หลวงอรุณา ปลงในใจ

"นี่แหละ ทางศิวิไลซ์ของคนสมัยใหม่ และเช่นนี้เอง รัชนี้จึงต้องเป็นนางกลางคืน ด้วยการศึกษารูปร่างมาเพื่ออ่านเรื่องพงศาวดารจีนพอสนุก ๆ ไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น แล้วจะเอาอะไรมาเป็นหลักตั้งตัว และอะไรจะมาเป็นที่ติดต่อสู่ทันความศิวิไลซ์สมัยใหม่ได้ ลงท้ายก็เป็นเหยื่อให้โลกกลืนเล่นอย่างอรร้อยเท่านั้น

แม้คนนี้ ต้องเป็นผู้ดีแน่ ๆ และต้องได้รับการศึกษามาดีแล้ว ดูจากที่ท่าอาการคาดได้ไม่ผิด หล่อนน่าจะเป็นแม่บ้านที่สูงและเป็นมารดาที่มีเกียรติต่อไป แต่เดี๋ยวนี้หล่อนทำตัวเป็นคนศิวิไลซ์สมัยใหม่เสียจริง ๆ อ่านพงศาวดารจีนตามสมัย ไม่เป็นไทยโบราณ อ่านเรื่องที่เป็นวิชาความรู้เสียบ้างเลย

โอ้ อย่างนี้ ยังเป็นดังนี้ รัชนี้ - จะไม่เป็น "นางกลางคืน" อย่างไรเล่า"

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๒๗-๘)

เมื่อมาถึงหัวหิน หลวงอรุณา ก็เข้าพักโรงแรม การที่หลวงอรุณา มาหัวหินเพียงคนเดียวทำให้ได้มีเวลาคิดและไตร่ตรอง สภาพแวดล้อมและผู้คนที่พบเห็นที่หัวหินนี้ บรรยากาศและภูมิประเทศของหัวหินทำให้ หลวงอรุณา พอใจ สบายใจ แต่ผู้คนที่หาดหัวหินทำให้หลวงอรุณา รู้สึกร้อนระอุ เช่น การแสดงกริยาอย่างประเจิดประเจ้อของฝรั่งที่มาพักอยู่ห้องข้าง ๆ ยิ่งทำให้หลวงอรุณา คิดถึงบ้านอำเภอกุยาวที่มีภูมิประเทศงามไม่แพ้กัน แต่มีแต่ความสุภาพเรียบร้อยและความรักความอบอุ่นของคนในครอบครัว รุ่งเช้าหลวงอรุณา จึงย้ายจากโฮเต็ลไปพักอยู่เรือนจำพวก A.B.C.

"ทั้งนี้ก็คือคุณหลวงรู้สึกขวาง อ้ายการ "กระซิบปาก" กันบ่อย ๆ ของฝรั่งผิวเมีย นั่นเอง"

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๓๒)

ตอนกลางวันก็ไปเดินเที่ยวที่สนามกอล์ฟ ได้พบได้เห็นสภาพที่สวยงาม สะอาด คนมาเล่นกอล์ฟเป็นคู่ ๆ หรือเป็นกลุ่ม

"การตีกลองก็ไม่ได้ทำอะไรกับการเคาะที่หาทราย คือ เกือบจะไม่เห็นมีใคร เคาะคนเดียว ล้วนแต่เคาะเป็นคู่ ๆ และกอดกันเสียด้วย เท่านี้ยังไม่แยงใจคุณหลวงเท่าใด เกิดไปเห็น บางคู่ เคาะ ๆ ไปแล้วก็หยุด หยุดข้างพุ่มไม้ หยุดพิงต้นไม้ แล้วก็ก็จะจู่จะจี้กัน ข้ามีบางคู่ จับแขนกัน จับไหล่กัน จับคอกัน และลามไปถึงจับหน้า อ้ายที่กะชิบกันที่ปากก็มีอีก ดังนี้ เป็นการแสดงอย่างเหลือที่จะทนทานได้"

(มรกด ๒๔๗๖ : ๒๓๓)

ตนเอง หลวงอรุณา ได้ความคิดว่า การต้องการหา "ความเย็น" ไม่ใช่ได้จากการเที่ยวเรื่อย เปื่อยไป "ความเย็น" มีทุกที่ถ้าคนเรารู้จักค้นหา ความสุขมักจะมีอยู่ที่ ๆ คนเราค้น เคย หลวงอรุณา ไม่ใช่คนของอารยธรรมสมัยใหม่ จึงไม่มีความสุขที่หัวหิน

"การเที่ยวหาความสนุกเพลิดเพลิน ก็ว่าเพื่อความเย็นใจจะได้เป็นสุข แต่การเที่ยวนั้นกลับเป็นความร้อนใจได้เหมือนกัน ในที่เดียวกัน คนหนึ่งมีความสุข คนหนึ่งมีทุกข์ คนหนึ่งเห็นว่าเย็น แต่อีกคนหนึ่งกลับเห็นว่าร้อน นี่มันเป็นตัวอารมณ์ของคนเป็นคน ๆ ไป จะร้อนจะเย็นจะสุขจะทุกข์ประการใด มันประกอบด้วยอารยธรรมของคน คนนั้นมีอารยธรรมต่างกัน ว่ากันง่าย ๆ ก็มีอารยธรรมแห่งเก่ากับอย่างใหม่ หรืออารยธรรมที่ตกแต่งอันเรียกว่าความศิวิไลซ์กับอารยธรรมชาติ คือ จารีตประเพณี

"แต่อย่างไรก็ดี ในที่ซึ่งเขาหาความสุข ความเย็นกันด้วยแผนใหม่ เช่น หัวหินนี้ หลวงอรุณา หลวงป่า ผู้ถือแผนโบราณย่อมจะหาความสุข ความเย็น เช่น เขาไม่ได้เลย ก็มันจะได้อย่างไร เขามาร่วมกันเป็นคู่ ๆ หมู่ ๆ พวก ๆ พร้อมไปด้วยเครื่องประกอบสมัยใหม่ หลวงอรุณา มาคนเดียวและปราศจากอะไรใหม่ ๆ ทั้งสิ้น นอกจากเสื้ออาบน้ำที่ไม่ลองสวม กับเครื่องสุคนธ์ที่หวังซื้อสำหรับรัชนี้ อา - รัชนี้ ควรเป็นเพื่อนเที่ยว - เป็นคู่กับหลวงอรุณา ฤา? ถ้าหล่อนมาจะทำให้หลวงอรุณา ได้มีความสุขความเย็นแน่ฤา? มันก็ยังเป็นปัญหาอยู่นั่นเอง ด้วยข้อสำคัญหลวงอรุณา กับรัชนี้ มีอารยธรรมแผนเดียวกัน ฤาเล่า

(มรกด ๒๔๗๖ : ๒๓๓-๒๓๔)

และเมื่อตกกลางคืน หลวงอรุณา ได้ออกไปเดินเล่นตามชายหาด จึงพบกับสภาพและพฤติกรรมอัน "ทันสมัย" ของผู้คนที่มาตากอากาศที่หัวหิน ความไม่พอใจของหลวงอรุณา ยิ่งทวีมากขึ้น

"อ้อ, การกินอากาศที่หัวหินนี่เช่นนี้เอง นี่แหละสภาพแห่งรัตติกาล รู้จักแล้ว"

(มรกด ๒๔๗๖ : ๒๓๖)

และมาถึงจุดที่หลวงอรุณา เหลือจะทนคือ ได้ไปยังบ้านของผู้หญิงที่ขอยืมหนังสือพิมพ์ของ หลวงอรุณา อ่านบนรถไฟ หลวงอรุณา พบภาพบาดตา ชาย ๑ และหญิง ๔ ซึ่งหลวงอรุณา คิดว่า คงเป็นนางเล็ก ๆ ของผู้ชายคนนั้น หลวงอรุณา รีบกลับมาบ้านพัก แต่ก็ได้พบสามีและภรรยา ซึ่งอยู่ห้องข้าง ๆ กัน อยู่ในสภาพ

"ผิวเมีย ซึ่งยังคงนอนเปียกกันอยู่บนเก้าอี้ตัวเดิวนั้นก็ตกใจ ผิวลุกขึ้นนัยยง ๆ บนเก้าอี้ เมียนอนตะแคงคู่ขา เอามือปิดหน้า"

(มรกต ๒๔๗๖ : ๒๓๗)

หลวงอรัญฯ หมดความอดทนโดยสิ้นเชิง เข้าวันรุ่งขึ้น เขาเก็บข้าวของกลับบ้านที่ อ.ภูยาว ทันที จากประสบการณ์ที่หลวงอรัญฯ ได้ผจญมาด้วยตนเองคราวนี้ ทำให้เขาสรุปความคิดได้ว่า ความเจริญของสังคมเมือง และการรุกรานของอารยธรรมตะวันตกทำให้ศีลธรรมและระเบียบประเพณีของผู้คนในสังคมเสื่อมลง ซึ่งถ้าใครไม่รู้เท่าทันก็จะตกเป็นเหยื่อของความเจริญนี้ เช่น รัชณี เป็นต้น

ผู้อ่านเองก็ได้รับรู้ความคิดดังกล่าวซึ่งเป็นสาระสำคัญของเรื่องได้ด้วยการประมวลความคิดและการกระทำต่าง ๆ ของหลวงอรัญฯ เข้าด้วยกันว่า เหตุใดหลวงอรัญฯ จึงเปลี่ยนแปลงทัศนคติซึ่งในตอนต้นเรื่องชื่นชอบและปรารถนาจะหาความสุขจากสังคมเมืองและวัฒนธรรมสมัยใหม่ตามแบบแผนตะวันตกกลับกลายมาเป็นการปฏิเสธสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดเหล่านั้นในตอนท้ายเรื่อง ผู้เล่าเรื่องนี้ (คือผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด) ได้แสดงแนวคิดโดยผ่านการเล่าเรื่องที่สะท้อนออกมาจากแง่มุมของหลวงอรัญฯ เป็นส่วนใหญ่ ดังเช่นมีการบรรยายถึง การกระทำ การรำพึง หรือพูดคนเดียว (exterior monologue) และความฝันของหลวงอรัญฯ ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง เป็นต้น

ในเรื่องสั้นที่มีการแสดงแนวคิดโดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงของตัวละครเอกนี้ อาจมีการแสดงแนวคิดในลักษณะอื่น ๆ ปะปนอยู่ด้วยบ้าง เช่น เรื่อง ต้นไม้ทอง ของ ฉ.น.ท. ผู้เขียนแสดงแนวคิดของเรื่องโดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวละครเอก แต่ขณะเดียวกันผู้เขียนได้ใช้กลวิธีการสร้างสัญลักษณ์เพื่อช่วยสื่อสารให้แนวคิดของเรื่องชัดเจนขึ้นด้วย ต้นไม้ทอง เป็นเรื่องของหญิงสาวคนหนึ่งชื่อ สราญ เธอมีสามีชื่อ เขียร ทั้งสองคนมีบ้านหลังเล็กที่หน้าเอ็นดูอยู่ชานเมืองแถบบางซื่อ ผู้เขียนเริ่มเรื่องขึ้นด้วยเหตุการณ์เมื่อ ๔ ปีก่อน เมื่อเขียรและสราญแต่งงานกันใหม่ ๆ และเพิ่งจะย้ายเข้ามาอยู่บ้านน้อยหลังนี้ สราญจดจำความประทับใจและความรักที่มีต่อ เรือนเล็กหลังคาแดงนั้นได้ดี

... สราญเห็นตัวเองในเช้าวันวันสันต์ฤดู เมื่อสี่ปีมาแล้ว เมื่อครั้ง เขียรและเธอเหมือนเด็กตื่นของเล่นที่ได้มาใหม่ ตื่นแต่เช้าและเที่ยวเดินตรวจดูว่าเมื่อคืนก่อนนี้มีเทพธิดาใจดีมา นฤมิตสิ่งสวยงามอะไรใหม่ให้กับบ้านของเธออีกบ้าง เช้าวันนั้นต้นราชพฤกษ์สีทองต้อนรับเธอก่อนอื่น มันเป็นเหมือนเมล็ดฝนทอง ข้อของมันย้อยหยัดและปรกประลงเหนือประตูบ้าน ต้นไม้ใบเงา ในปลายเดือนมีนาคม ได้จำแลงกายกลายเป็นต้นไม้ทอง

ของนฤมิตไปได้ในชั่วข้ามคืน เดียว...

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๗)

สิ่งที่ประทับใจสราญมากเป็นพิเศษคือ ต้นไม้ทอง ซึ่งอยู่ที่หน้าบ้านนั่นเอง

"ดิฉันช่างโง่จริง แต่ต้องยอมรับว่าไม่เคยนึกออกเลยว่า ต้นไม้ ใบดกต้นเล็กนั้นจะแปลง
รูปมา เป็นถึง เช่นนี้ได้" สราญได้พูด "เขียรคะ ดิฉันน่าจะเพนทาสแห่งอารมณืโดยแท้ แต่
ดิฉันรู้สึกว่าคุณจะลืมวันนี้เสียไม่ได้เลยจนตลอดชีวิต อูสิเพนทองไปทั้งต้น มันทำให้
ดิฉันรู้สึก ... รู้สึกว่า มันมีผีกระไร"

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๗, ๑๔)

และต้นไม้ทอง เป็นสัญลักษณ์แห่งความสุขของคนทั้งสอง

ครูนั่น เพนครูที่แม้เวลาสี่ปีก็ยังไม่นานพอจะทำให้ลบเลือนไปได้ นอกจากนั้นมัน
ยัง เรียนกลับมา เตือนใจและฟื้นความทรงจำอยู่ถูกรอบ เดือนพฤษภาคม คือ เมื่อต้นราชพฤกษ์
เปลี่ยน เครื่องสี เขียวอันได้ใช้สมบุกสมบันตลอดคิมหันตกาลมาสรวมสอด เครื่องสีทองของ
ใหม่แห่งวสันตฤดู ต้นราชพฤกษ์ต้นนี้ได้กลายเป็น เครื่องหมายแห่งความสุขของเขาทั้งสอง

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๑๔)

จากต้น เรื่องที่เริ่มด้วยความรัก ความภูมิใจในสภาพความเป็นอยู่ของตน และสามีมุกสันคลอนใน
ตอนคำเงิน เรื่อง เมื่อสราญได้พบกับศรียาเพื่อนสาวสมัย เป็นนักเรียนโดยบังเอิญ สราญตื่นตาตื่นใจ
กับสภาพความเป็นอยู่และลักษณะท่าทางของศรียาที่เปลี่ยนไปอย่างมาก ศรียาดูเป็นคนโก้ หู และ
ร่ำรวย และมีสามีชื่อคำแรง ที่มีบุคลิกและหน้าตาน่าประทับใจ

... และเมื่อนั่งอยู่ในห้องใหญ่ของศรียา ตกแต่งประดับประดาไปด้วยเครื่องสีขาวมัว
มีอ่างแก้ว เขียรนัยขุนปีกดอกแวนดา สราญมีความรู้สึกแปลกราวกับว่า เธอยังคงอยู่ใน
เจลิมกรุง ความรู้สึกนี้ยิ่งทวีคูณ เมื่อ เธอพิจารณาศรียานั่งอยู่ใน เก้าอี้นุ่มด้วยแพรดอกปัก
สีครีม

เมื่ออยู่โรงเรียน ศรียาเพนเด็กสูง ร่างใหญ่ หน้าเพนเม็ดผืน ผมย่ง และปากกว้าง
จนได้ฉายาว่า "แม่ฮ้าง"

เดี๋ยวนีเธอ เอวบางร่างระหงราวกับลำอ้อ มีผิวขาวเนียนใสราวกับกระเบื้องเคลือบ
มีปากแดงกว้างอัน เพนเสน่ห์ของโจน ครอฟอร์ด มีคิ้ว เส้นดินสออันก่ง เปนวงของไคทริช
และผมของศรียาบัดนี้จับ เปนลอน เปนหลดไปทั้งศีรษะ

ห้องนอนของศรียางาม เหมือนห้องนอนของนาง เอกหนึ่ง และ เปิดออกไปถึงห้องน้ำ
อัน เล่นสีม่วงอ่อนกับเงินฉนวน - สบู่หอมสีม่วงอ่อนอินทนิลและมีน้ำหอมขวดใหญ่สีเดียวกับ
ม่านบังตาสีม่วงและผ้า เช็ดตัวขอบสีม่วง เข้าชุดกัน

"ฉันไม่เคยเห็นอะไรสวยงามน่าสมัยเช่นนี้เลย" สราญพูดหายใจหอบ

ศรียาพยักหน้าไปทางรูปใหญ่ในกรอบเงิน สามีมที่ศรียาเรียกว่า "คำ" ปรากฏในรูปว่า
เพนชายหนุ่มร่างใหญ่ รูปงาม และท่าทางเก๋ "ดูโก้จัง"

"จ๊ะ คำเขาโก้ก"

(ฉ.น.ท. ๒๔๔๑ ค : ๑๔)

และเมื่อสรายุกลับถึงบ้าน เย็นวันนั้น ความภาคภูมิใจที่เคยมีต่อบ้านหลังน้อย เริ่มโอน เอน

สรายุเอาข้อมจิ้มหมูทาพริกไทยทอดใส่ในจานกลางคำนึงในใจว่า ศรียามีอะไร
รับประทานบ้างที่สโมสร

และนี่ เป็นคืนที่สรายุสังเกตเห็น เป็นครั้งแรกว่าอ่างในห้องน้ำของเธอเป็นอยู่ชั้นใหญ่

(ฉ.น.ท. ๒๔๔๑ ค : ๒๔)

และความหวุ่นไหวที่เกิดขึ้นนั้นได้รับการตอกย้ำให้รุนแรงขึ้น เมื่อศรียามา เยี่ยมสรายุที่บ้านหลัง เล็กนี้
และได้วิพากษ์วิจารณ์สภาพบ้านและต้นไม้แสนรักของสรายุอย่างไม่ไว้หน้า

"คือว่า เห็นต้นดูรต้นแคอะไรจำพวกนี้ เข้า ทำให้ฉันรู้สึกได้กลิ่นบ้านนอก ตามบ้านนอก
เขามักปลูกต้นหยูกยาสมุนไพร เหล่านี้แหละ ไว้ที่ในบ้าน ข้างหน้า เรือนมีลานพอให้ลูกวิ่ง เล่น
หลัง เรือนมีที่พอชิงราวตากผ้า สรายุจำ พูดเข้าเล่นหน้อยอย่าไก่อรณะ บ้าน เธอจะจุ่มกะจิม
นำรักคือออก แต่ว่ารู้สึกว่ามีไม้ "เธอ" เสียเลย เท่านั้นแหละ"

สรายุแล ตามรถยนต์จนแล่นห่างหายลับตาไป เธอมีความปวดยอกในหัวใจอย่างแปลก
กลิ่นบ้านนอก

โถงต้นราชพฤกษ์ ต้นไม้ทองของรักแก่สายตาของศรียา ได้ เป็นเพียงเครื่องหมายแสดง
ความเป็นบ้านนอก เท่านั้นเอง น่าจะเป็นได้อย่างดีทีเดียวที่หัวของบ้านนี้แสดงว่าเป็นบ้าน
นอก เช่นเดียวกัน แต่ศรียาสุขภาพเกินที่จะบอกออกมาตรง ๆ

สรายุตั้งต้น เห็น เรือนหลังคาแดงของเธอด้วยสายตาของศรียา ขาดความสะดักสบาย
จนเป็นบ้านนอกอย่างเหลือแก่ อ่างโอ่งน้ำฝนตามใต้รางน้ำ อ้ายรอยบินที่อ่างมังกร
อ้ายรอยราวที่เพดานห้องรับประทานข้าว และอ้ายม่านสีซีด ที่หน้าต่างห้องรับแขก

(ฉ.น.ท. ๒๔๔๑ ค : ๒๔)

ความไม่เชื่อมั่นในตัว เองของสรายุทวีมากขึ้นตามจำนวนครั้งที่ เธอได้พบกับศรียา เช่น
ครั้งหนึ่งสรายุนัดพบเพื่อรับประทานอาหารกลางวันกับศรียา วันนั้น สรายุสวมชุดสีแดง เข้มกับสีฟ้า
มีกระดุมและ เข็มขัดสีฟ้า รวมทั้งกระ เป่าและรอง เท้าหนึ่งสีฟ้า เข้าชุดกัน สรายุพอใจมาก
คิดว่าชุดของเธอ เรียบและ เก๋ จนกระทั่ง เมื่อ เธอ เปรียบ เทียบชุดนี้กับชุดสีดำของศรียา ซึ่งตัดแบบ
เกลี้ยงกระชับตัวมี เข็มกลัดทองอันใหญ่ลายละ เอียดกลัดติดคอ เพียงอันเดียว สรายุรู้สึกว่าตัว เธอ
เองค่อยลงไปปกนิตใจ มีหน้าซ้ำศรียายังพูดอีกด้วยว่า

"สีแดงนะสวยดีนัก ถ้าใครแต่งได้ แต่ฉันจะไม่แต่งเลยเชียะ" ศรียา กล่าวทักขึ้น
ขณะเอาตะ เกียบเขี่ยกำมู่ทะเล เล่น แต่เสียงที่ศรียาพูดนั้นทำให้คนฟังสำ เหนียกไป
ว่า สีแดงไม่เป็นรสนเลยสำหรับเธอมาเป็นสีของ เครื่องแต่งตัว ...

(ฉ.น.ท. ๒๔๔๑ ค : ๒๔)

ดังนั้น คราวต่อไปในงานเลี้ยงอาหารค่ำที่บ้านของศรียา สราญจึง

"สราญตกลงใจว่าชุดคำของ เธอ เป็นเหมาะกับงานนี้ทีเดียว สิดำปลอดภัยดี ..."

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ก : ๒๖)

การไปงานเลี้ยงคราวนี้ เขียร์ไม่ได้ไปร่วมงานด้วย เพราะเขาต้องไปร่วมงานสังสรรค์ ศษย์เก่าร่วมโรงเรียน แต่สราญก็ไม่ได้ใส่ใจ เพราะเธอตื่นเต้นที่จะได้เข้ามาสมาคมกับ เพื่อนฝูงของ ศรียา

สราญยิ้มกับเงาของเธอในกระจกแคบยาวในห้องนอน จริง ๆ เธอดูแลเข้าที่ เธอ ควรจะอยู่ในชุมนุมเดียวกับศรียา ศรียาพูดไว้ว่าอย่างไรนะ เรื่องบ้านของสราญ "รู้สึก ว่ามันไม่ "เธอ" เสียเลยแหละ"

ศรียาพูดถูก โลกของเธอควรเป็นอย่างนี้ สราญคำนึง ขณะที่เธอแตะจมูกและหน้าผาก ด้วยแผ่นกำมะหยี่สีม่วง สำหรับผัดหน้าในห้องของศรียา ...

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ก : ๒๖)

แต่แล้วความอึดใจที่ได้ร่วมสมาคมกับ เพื่อนฝูงของศรียาก็เหือดหาย เธอรู้สึกแปลกแยกและไม่ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับผู้คนในสมาคมนี้ เริ่มจากสราญรู้สึกอึดอัดใจที่เธอแต่งกายมาผิดแปลกไปจาก หญิงสาวคนอื่น ๆ

สราญพอเข้าพระสมโรงกับเขาได้ที่โน้นบ้างที่นี้บ้าง แต่ เธอให้รู้สึกว่ายากได้ เห็นหนึ่ง ตั้งต้นฉาย เสียเร็ว ๆ และ เสื้อชุดคำที่เธอคิดว่าปลอดภัยในวาระนี้ กลับ เป็นสิ่งสุดคดา ยิ่งนัก

ศรียาแต่งตัวสีขาวกับฟ้า แม่คนผมหยิก เป็นฝอยที่เรียกกันว่า "ฟู" แต่งตัวสีเหลือง ศรียูรณ์และแม่อีกคนสีม่วงอ่อน

สราญรู้สึกตัว เหมือนแมลงวันเกาะอยู่ที่สำรับหวาน เลี้ยงพระ จุดคำจุดเดียวในทุกสี สวยและสดใส

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ก : ๒๕)

และนิกรียาศรียาที่ดูว่าช่างมีชีวิตครอบครัวที่เพียบพร้อมสมบูรณ์ กรุ่นอยู่ในใจของสราญตลอด เวลา

"ดำ" เดินเข้ามาหาพร้อมด้วยสีหน้ายิ้มยวนใจ สราญอดอยู่ไม่ได้ที่จะเอาชายทั้งสอง มาเทียบกัน ดำรงในเครื่องแต่งตัวราตรี และมารยาทห้องรับแขก - เขียร์แต่งตัวอย่าง ที่เขาออกจากบ้านมาด้วยกัน แล้วเลยไปสโมสรนักเรียนเก่า ศรียาช่างมีบุญเสียจริง ๆ อะไรที่เป็นของ เธอต้อง เป็นของดี

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ก : ๒๕)

แต่แล้วจากประสบการณ์ในงานเลี้ยงครั้งนี้เอง ทำให้สราญค้นพบความจริงบางอย่างที่อยู่เบื้องหลัง ชีวิตที่แลดูสดใสและหรูหราณี ชีวิตครอบครัวของดำรงและศรียามีได้มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้น ดัง เช่นที่สราญเข้าใจ เพราะขณะที่ดำรง เผ้าเอาใจเพื่อสาวคนอื่น ๆ ศรียาก็อยู่ในอ้อมกอดของ เพื่อนชาย

คนอื่น เช่นกัน สราญไม่อาจยอมรับว่าล้มพันสภาพของสามีภรรยา เช่นคำรบกับศรียานี้เป็นเรื่องปกติธรรมดาได้ และเมื่อ

ห้องอีกห้องนั้นมีคคือ แต่โดยที่แสงส่องลอด เข้ามาจากเฉลียง สราญเห็นคำรบมีแม่ผู้หญิงผมฟูอยู่ในวงแขนของเขา

มันเหมือนกับในหนัง - การจูมพิตกันเมื่อตอนจบ สราญหลบไปเสียโดยเร็ว เธอตัวสั้น เล็กน้อย โอ ศรียาผู้นำสงสาร ทันใดนั้นทั่วทั้งสถานที่นั้น ดูเหมือนในภาพยนตร์ เปนฉากที่สวยงาม ราคาแพง วงสมาคมชั้นสูง แต่ข้างไม่มีความจริงอะไร อยู่ข้างในนั้นเลย

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๓๑)

ในที่สุดสราญได้รับรู้สภาพชีวิตที่แท้จริงของศรียา เพื่อนสาวที่ เธอ ฝ้าฝันใจในความ เป็นอยู่และชีวิตที่หรูหรา ร่ำรวย จากการที่ เธอได้ เข้ามาร่วมสมาคมกับ เพื่อนสาวในช่วงระยะเวลาหนึ่งนั้นเอง และยิ่งไปกว่านั้น สราญได้ตระหนักว่าชีวิตครอบครัวและสภาพความเป็นจริงอยู่ของ เธอว่ามีค่าเพียงใด ก็เมื่อ เธอได้เห็นอะไรบางอย่างที่ทำให้ เธอ เกิดความคิดเปรียบเทียบระหว่าง "ของจริง" กับ "ของประดิษฐ์" ว่า

"แหม มันงามวิจิตรพิศดาร เหลือเกินละนะ คำซื้อให้ฉันอย่างไรละ วันนี้เองคำไปเห็นมันเข้าที่โรงจำนำ ฉันเชื่อว่ามันมีค่าควรเมืองทีเดียว"

สราญเพิ่งดู แล้ว เธอก็หัวเราะวัตถุที่ศรียาถืออยู่ในมือคือต้นไม้สีทองทั้งลำต้น กิ่งก้าน และดอกดวงแกะสลักแล้วลั่นไปด้วย อัมพันสีเหลืองใส เครื่องเล่นทำด้วยจินดาอันมีค่า เรียกได้ว่าเลียนแบบจากต้นไม้จริง คือ ราชพฤกษ์ดอกตก ...

(ฉ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๓๑)

ด้วยเหตุนี้เอง สราญจึงรีบลากลับบ้าน เธอตั้งใจกลับไปยังบ้านที่มีใช้เป็นเพียงห้องสวย ๆ งาม ๆ เท่านั้น หากแต่กลับไปยังบ้านที่มีสามีและความรัก ซึ่งเป็น "ของจริง" ของเธอ

เธอคิดถึง เขียรด้วยความรักและนับถือ เธอคิดถึงบ้านน้อยหลังคาแดงของเธอ เธอช่างเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา ณีกระไร ที่คิดอิจฉาศรียา แม้เพียงชั่วขณะหนึ่ง เธอเองต่างหากที่เป็นผู้มิทุกสิ่งทุกอย่าง เธอเองต่างหากที่เป็นคนโง่เขลา

แสงไฟในห้องรับประทานอาหารยังสว่างอยู่ เขียรต้องกลับถึงบ้านแล้วและยังไม่เข้านอน

เธอคลำหากุญแจไขประตูบ้าน

อะไรสิ่งหนึ่งซึ่งเย็นและอ่อนนุ่ม เปนกำมหยี โปรายปรายลงบนผมและบนหน้าของเธอ ฝนทองของกลีบราชพฤกษ์ ทอง ทองแท้ ไม่ใช่แก้วราคาแพง ของที่สร้างลัทธิธรรมชาตินี้ เป็นของมีชีวิต งอกงามเติบโตได้ และจะงอกงามเติบโตต่อไป เหมือนกับความรักของเธอ และของเขียรที่งอกงามเจริญขึ้นทุกปีเป็นลำดับมา มันแท้จริง มีรากหยั่งลึกและมั่นคง

ดูจตุรัสราชพฤกษ์ต้นนี้เถียว

ศรียา ผู้ที่เธอคิดอิจฉา ไม่มีอะไรเลย ไม่มีความรัก ไม่มีบ้าน ไม่มีสิ่งใดยิ่งไปกว่า
ของประดิษฐ์ราคาแพงอันตักแต่งขึ้นแทนความเป็นจริง

กลับคอกไม้ทองแล่นร่วงลงบนเธอ สราญหยุดยืนอยู่ครู่ใหญ่แล้ว เธอหันประตูบ้าน ให้
เปิดออกและเข้าไปในเรือนหลังเล็กนั้น ...

(จ.น.ท. ๒๔๘๑ ค : ๓๑)

เรื่อง ต้นไม้ทอง มีการแสดงแนวคิดของเรื่องผ่านการเติบโตของสราญ จากหญิงสาว
ที่ตอนแรกหันเหไปกับความโก้หรูของเพื่อนนักเรียนเก่า ทำให้ไม่พอใจสภาพชีวิตของตนเอง
พอใจที่จะเลียนแบบชีวิตและการกระทำของศรียา แต่แล้วเมื่อพบสภาพชีวิตที่เป็นจริงของศรียา
สราญก็ได้สำนึกว่าชีวิตครอบครัวและสามีของตานั้น เป็นสิ่งที่มีค่ายิ่ง ในตอนท้ายเรื่องสราญจึงกลับ
เป็นหญิงสาวที่ภูมิใจในความ เป็นอยู่ของตนเช่นเดิม

ต้นไม้ทอง เป็นสัญลักษณ์ที่ช่วยสื่อแนวคิดดังกล่าวให้ชัดเจนขึ้น ต้นไม้ทอง จะเป็น
สิ่งที่มีค่าหรือไม่ขึ้นอยู่กับมุมมองโลกมองชีวิตของสราญ เมื่อสราญพอใจในสภาพของตนในตอนต้น
เรื่อง ต้นไม้ทอง ก็เป็นสิ่งที่มีความหมาย แต่เมื่อสราญหันเหไปกับถ้อยคำของศรียาที่กล่าวว่า "ต้นคุณ
ต้นแคทำให้ฉันรู้สึกได้กลิ่นบ้านนอก" ต้นไม้ทอง ก็เป็นเพียงต้นไม้ธรรมดา ๆ ต้นหนึ่งเท่านั้น แต่แล้ว
ในตอนท้ายเรื่อง เมื่อสราญเข้าใจชีวิตมากขึ้น เธอก็กลับมองเห็นคุณค่าและความหมายของ
ต้นไม้ทอง เช่นที่เคยรู้สึกมาแต่แรก

การเสนอแนวคิดในเรื่อง ต้นไม้ทอง จึงเป็นการประสานวิธีการเสนอแนวคิดโดยให้ตัว
ละครมีประสบการณ์โดยตรง และในขณะที่เดียวกันผู้เขียน สร้างสัญลักษณ์บางอย่างขึ้นที่ช่วยให้ผู้อ่าน
ได้รับสาระสำคัญของเรื่องนี้ชัดเจนด้วย

มีข้อนำสังเกตบางประการเกี่ยวกับการแสดงแนวคิด โดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์
โดยตรงของตัวละครนี้ คือ เรื่องสั้นที่ใช้วิธีการแสดงแนวคิดลักษณะนี้จำเป็นต้องมีตัวละครเอกที่เป็น
ตัวละครประเภทเปลี่ยนแปลงหรือไม่คงที่ เพื่อให้ตัวละครเอกได้พัฒนา
คุณภาพของตนจากความรู้ ไปสู่ความรู้ หรือความไม่แน่นอนไปสู่ความแน่นอน ในความคิดหรือความ
เชื่ออะไรบางอย่าง เช่น หลวงอรุณา ในเรื่อง เพื่อนเถียว ที่ตอนแรกไม่ตระหนักถึงความร้ายกาจของ
อารยธรรมสมัยใหม่ แต่ในตอนท้ายกลับรู้สึกถึงความจริงนี้ หรือสราญในเรื่อง ต้นไม้ทอง ที่ตอน
แรกไม่รู้หรือไม่เห็นคุณค่าในของจริงที่ตนมีอยู่ กลับไปหลงใหลได้ปลื้มกับ "ของประดิษฐ์" ซึ่งสวยแต่
รูป แต่แล้วในตอนท้ายเรื่อง สราญก็หลุดพ้นจากภาวะดังกล่าว มองเห็นสภาพความเป็นจริงในชีวิต

ข้อนำสัง เกตอีกประการหนึ่ง คือ ผู้วิจัยพบว่าการแสดงแนวคิดโดยผ่านการเรียนรู้จาก ประสบการณ์โดยตรงของตัวละคร ในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ นี้ มักจะไม่เกิดขึ้นเดี่ยว ๆ เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดที่มีการแสดง แนวคิดในลักษณะนี้เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับสื่อความคิดของผู้เขียนไปสู่ผู้อ่าน ส่วนมากมักจะมีการ แทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยการปะปนอยู่ ในระหว่างการดำเนินเรื่องด้วยเป็นบาง ช่วง เช่น ในเรื่อง สัญญาครั้งสุดท้าย ของ ป. บุระะศิลป์ ลมสวาท ของ ก. เทพรัตน์ และ ผีเสื้อฤดูหนาว ของ ส. วัชรบัณฑิต เป็นต้น

ส่วนเรื่องสั้นที่ใช้กลวิธีการแสดงแนวคิดโดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง ของตัวละครล้วน ๆ และเรื่องที่ใช้กลวิธีการแสดงแนวคิดในลักษณะนี้ปะปนกับการใช้สัญลักษณ์มีอยู่ เป็นส่วนน้อย เช่นเรื่อง ไข่ดาวกับแอม ของ ฉ.น.ท., ทาสชีวิต ของ เปรมโกศล และ หนทางเดียว ของ อริยยานี เป็นต้น

(ข) โดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ทางอ้อมของตัวละคร

การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละครในระหว่างการดำเนินเรื่อง ด้วยการสร้างเรื่องให้ตัวละครเอกประสบกับเหตุการณ์บางอย่างทางอ้อม หรือมีประสบการณ์ บางอย่างทางอ้อม มีลักษณะคล้ายกับการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงของตัวละคร คือ ประสบ การณ์นั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการคลี่คลายทางความคิด หรือทัศนคติบางอย่างแก่ตัว ละครผู้นั้นเพียงแต่ประสบการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นกับตัวละครในทางอ้อม เช่น การอ่าน (เรียนรู้) จากหนังสือ คำบอกเล่า ฯลฯ โดยตนเองมิได้ประสบกับเหตุการณ์นั้น ๆ โดยตรง

ตัวอย่างของการเรียนรู้จากประสบการณ์ทางอ้อมของตัวละคร คือเรื่อง หนังสือจากห้องสมุด ของ จ.จ.ร. เป็นเรื่องของหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ "ชีวิต" ผู้เขียนได้แนะนำหนังสือเล่มนี้ไว้ตอนเริ่มต้นเรื่องว่า

หนังสือเล่มนั้นชื่อ "ชีวิต" คำเรื่องไม่มีอะไรแปลกประหลาดมหัศจรรย์ เป็นเรื่อง ธรรมดาที่เกิดขึ้นแก่คนเราตามธรรมดาเอง แม้แต่กระนั้นหนังสือเล่มนี้ ก็มีอิทธิพลแรงกล้า คือ สามารถเร้าอารมณ์คนอ่านให้เบนไปได้เร็วและรุนแรง เพราะเต็มไปด้วยบุคคล ต่าง ๆ ชนิดที่สลับซับซ้อนกันอยู่ในเนื้อเรื่อง ซึ่งทำให้คนอ่าน ๆ แล้วก็ลืมไม่ได้ หนังสือ เล่มนี้เดินทางจากห้องสมุด จากบ้านนี้ไปบ้านโน้น จากบ้านโน้นไปต่อ ๆ กันเรื่อยไป แม้หนังสือจะไปแล้ว แต่คนที่อ่านแล้วหาลืมเสียได้ไม่ หนังสือเล่มนี้ได้เปลี่ยนความเพน ไปในชีวิตของคนที่อ่านแล้วหลายต่อหลายคน

(จ.จ.ร. ๒๔๘๒ : ๔)

จากนั้น เป็นเรื่องราวของผู้คนซึ่งอ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" เล่มนี้ รายแรกเป็นหญิงชื่อ คณิต เธอรักอยู่กับชายหนุ่มเพื่อนบ้าน แต่มารดาของเธอรังเกียจที่ชายคนนี้มีฐานะยากจน จึงพาคณิตมากรุงเทพฯ และได้ร่วมงานฉลองรัฐธรรมนูญเพื่อหวังจะหาคู่ให้ลูกสาว ก่อนอ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" คณิตตกลงใจจะแต่งงานกับคุณหลวงคนหนึ่งซึ่งมาขอพบ และมารดาของคณิตก็เห็นดีด้วย แต่แล้วเมื่อคณิตได้อ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" ซึ่งบรรณารักษ์บอกแก่เธอว่า "เล่มนี้แหละค่ะมีคนชอบกันมาก" ความตั้งใจเดิมนั้นปลาซนากการไปสิ้น

คณิตอ่านหนังสือเล่มนั้นอย่างใจจดใจจ่อ จนตลอดเล่ม "ชีวิต" เป็นเรื่องตรง ๆ ที่ไม่มีอะไรลึกลับ บางทีจะเป็นหนังสือจำพวกโรแมนติคก็ไม่ได้ แต่มันก็มีอะไรที่สามารถทำให้ท่านทวนกลับมาดูชีวิตของตัวเองแล้วมองเห็นความผิดของตัวเองที่ทำได้ด้วย คณิตได้โง่มาแล้วครั้งหนึ่ง โง่เอามาก ๆ ด้วย ระหว่างที่อ่านหนังสืออยู่นั้น เจตสิกทวนกลับไปถึงบ้านที่ราชบุรีได้อย่างแจ่มแจ้ง แล้วก็แลเห็น เจ็ด ร่องเรียกไก่อด้วยใบหน้าชื่นบาน พลาญไปรยอาหารให้มันกิน คณิตรู้ก่อนที่จะอ่านเรื่องในหนังสือจบด้วยซ้ำว่าคณิตจะต้องกลับไปบ้านอีก ถ้าหากคณิตตื่นแต่เช้า ก็จะมีเวลาทันจับรถไฟกลับไปบ้านฉะเชิงเทรา คณิตเป็นบ้านมาแล้วที่คิดว่าการแต่งงานตามความเห็นของคุณแม่นั้นจะเป็นสิ่งที่เหมาะ คณิตบอกตัวเองว่าจนดีกว่า ดีกว่ากันมาก

(จ.จ.ร. ๒๔๘๑ : ๒๓)

รายที่สอง ภรรยาชื่อพยอมได้ขอยืมหนังสือ "เล่มนี้แหละค่ะ มีคนคิดใจชอบกันมาก" ไปให้สามี ชื่อ ชำซึ่งนอนป่วยอยู่ในโรงพยาบาลและกำลังรอรับการผ่าตัด ความสัมพันธ์ระหว่างพยอมกับชำไม่ราบรื่นนัก ความหลังของคู่แต่งงานนี้มีมลทิน เนื่องจากชำใช้กลอุบายแย่งพยอมมาจากชายคนรักของเธอชื่ออาจ โดยกล่าวเท็จว่าอาจมีคนรักใหม่ พยอมเชื่อคำพูดของชำโดยไม่สอบสวนให้ถ้วนถี่ จึงประชดอาจ โดยการตัดสินใจแต่งงานกับชำอย่างฉับพลัน แต่แล้วชีวิตแต่งงานของพยอมไม่หวานชื่น และชำเองรู้สึกสุขใจที่แย่งชิงพยอมมาจากอาจได้ แต่เมื่อได้เธอมาแล้ว เขาก็ไม่ใยดีหรือเอาใจใส่เธอแม้แต่น้อย และยิ่งกว่านั้น ชำดื่มเหล้าเป็นประจำ และอารมณ์ร้ายเสมอ เวลาเมาเมื่อชำป่วยและต้องผ่าตัด เขาก็ได้ตัดสินใจ ให้อาจซึ่งเป็นนายแพทย์เป็นผู้รักษาเพื่อแก้แค้นทรมาณคนทั้งสองอีก เพราะรู้ว่าอาจและพยอมยังมีเยื่อใยกันอยู่ อาจจะต้องมีความลำบากใจที่ต้องทำการผ่าตัดเพื่อช่วยชีวิตศัตรู แต่ก็ไม่อาจปล่อยให้เขาตายได้เพราะจรรยาแพทย์ แต่แล้วคืนก่อนวันผ่าตัดชำก็ได้หยิบหนังสือชื่อ "ชีวิต" ซึ่งพยอมนำมาวางไว้ข้างเตียงขึ้นมาอ่าน

"ชีวิต" ตีตรึงจิตใจของชำให้จดจ่ออยู่กับหนังสือ เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ ที่เคยอ่านมาแล้ว ตัวหนังสือพิมพ์เป็นแถวเรียงอยู่ในแผ่นกระดาษ ราวกับความรู้สึกของชำให้เกิดขึ้นรุนแรง เพราะมันทำให้ชำทวนนึกไปถึงชีวิตที่ล่วงแล้วมา ครึ่งยังเป็นนักเรียนเด็กชายที่ฉลาดปราดเปรื่อง

เงาหลง ลงไปสู่เบื้องต่ำเรื่อย ๆ ไป

แต่บัดนี้ "ชีวิต" ได้เปลี่ยนซ้ำให้เป็นละครคนไปแล้ว

คูมินช่างปัจจุบันหันคว้นเหลือเกิน ที่ซ้ำกลับแลเห็นตัวของตัวเองถูกขังอยู่ในกรง เป็นขังอยู่ในกรงที่แสนจะเจียบเหงา ตลอดเวลาก่อน ๆ นี้ เขาคิดเสมอว่าจะจับคนอื่นซึ่งกรง แต่เดี๋ยวนี้ตัวเขาเองนั้นเองที่ขังตัวเอง การมีชีวิตอยู่ที่นี่ไม่เห็นจะมีประโยชน์อะไรแก่ตัวเสียเลย ซึ่งเป็นของแน่นอน ที่จะดีแก่ผู้อื่นไม่ได้เลย ซ้ำอ่านหนังสือต่อไปจนจบ และดูเหมือนเขาได้พบความสุขอย่างสงบซึ่งเขาไม่เคยได้รับมาก่อนหลายปีมาแล้ว ตั้งแต่ซ้ำออกจากโรงเรียน เขาไม่เคยทำอะไรที่ดีเสียเลย มองย้อนถอยหลังไปแล้วก็มองไม่เห็น หรือนึกไม่ออก เท่าที่จำได้มีแต่ว่าชีวิตของเขาล่องไป ๆ ด้วยการที่คิดถึงแต่ตัวเองคนเดียวเท่านั้น หัวเราะด้วยความรื่นรมย์ในใจที่สามารถจับคนใส่กรงขังได้ ที่มีคนโง่ยอมมาให้เขาหลอกหรือต้มได้อยู่เสมอ ๆ เดียวนี้ลี เขาช่างรู้สึกเกลียดตัวเองที่แล้ว ๆ มาเสียเหลือเกิน เขาบอกตัวเองว่าจะต้องทำความดีสักครั้งหนึ่งก่อนที่จะตายจากโลกนี้ไป เพียงครั้งเดียวก็ยังดี ...

(จ.จ.ร. ๒๔๘๒ : ๒๖-๖)

แล้ววันรุ่งขึ้น ซ้ำก็เข้ารับการผ่าตัดและไม่ฟื้นขึ้นมาอีกเลย ภายหลังจากที่อาจออกจากห้องผ่าตัด และได้อ่านจดหมายซึ่งซ้ำฝากถึงเขาไว้กับพยาบาลพร้อมทั้งกำชับว่าให้ส่งถึงมืออาจหลังการผ่าตัดแล้ว อาจจึงได้ทราบความจริงว่าซ้ำได้แอบกินยาชนิดหนึ่งก่อนเข้าห้องผ่าตัดเพื่อ เป็นการฆ่าตัวตาย เพราะเขาต้องการให้โอกาสอาจและพยอมที่จะมีชีวิตอยู่ร่วมกัน เขาเป็นผู้หลักทางให้คนทั้งสอง

รายที่ ๓ ชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อวัย ได้อ่านเรื่อง "ชีวิต" จากห้องสมุดแล้วชอบใจ จึงหาซื้อหนังสือเล่มนี้เพื่อ เป็นของขวัญวันแต่งงานแก่คนรักของเขาชื่อมะลิวัน แต่เธอตัดสินใจไปแต่งงานกับชายอื่นเพราะ เข้าใจผิดว่าเขาไม่โอบอ้อมเธอ เนื่องจากมะลิวันล้มป่วยทำให้วันงานต้องเลื่อนไปอย่างไม่มีกำหนด ผู้เขียนดำเนินเรื่องให้รู้ว่ามะลิวันได้รับของขวัญจากวัยและ เธอจะได้อ่านหนังสือเล่มนี้ก่อนเข้าพิธีแต่งงาน ซึ่งก็หมายความว่า มะลิวันและวัยจะได้มาคืนดีกันอีกอย่างแน่นอน

รายที่ ๔ เป็นเรื่องของชายหนุ่มชื่อ เหิร เป็นคนต่างจังหวัดเข้ามาเที่ยวกรุงเทพฯ และได้เข้ามาขอยืมหนังสือจากห้องสมุดแห่งหนึ่ง บรรณารักษ์ชื่อพล หยิบหนังสือชื่อ "ชีวิต" ส่งให้พร้อมกับบอกว่า "หนังสือเล่มนี้แหละค่ะ มีคนชอบกันมากที่สุด" เหิรรู้สึกประทับใจจนรีบทำทางและการพูดจาของพล แต่เขาก็ไม่ได้นึกอะไร เกินเลยมากไปกว่านี้ จากการเที่ยวกรุงเทพฯ คราวนั้นเองที่เขาได้รับความซอกแซกจากหญิงงามคนหนึ่ง เพราะ เธอปฏิเสธที่จะแต่งงานและไปใช้ชีวิตต่างจังหวัดกับเขา เมื่อเหิรกลับไปบ้านต่างจังหวัดจึงพบว่าตนยังไม่ได้อ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" และไม่ได้ส่งคืนห้องสมุดด้วย จนกระทั่งครบปี เหิรเดินทางเข้ากรุงเทพฯ อีกครั้งโดยมีหนังสือชื่อ "ชีวิต" ติดกระเป๋าไปด้วย ระหว่างทางเหิรได้อ่านหนังสือเล่มนี้

... เภิรหยิบหนังสือนั้นมาอ่าน อ่านแล้วก็ตั้งใจจนวางไม่ลงต้องอ่านรวดเดียวจบ อ่านจบแล้วก็ทำให้นึกถึงแม่สาวเจ้าหน้าที่ห้องสมุดผู้แนะนำให้มาอ่าน พอไปถึงกรุงเทพฯ แล้ว สิ่งแรกที่เภิรทำก็คือตรงไปที่ห้องสมุด แต่พอสัปดาห์ได้ทำงานที่นั่นเสียแล้ว ...

(จ.จ.ร. ๒๔๘๒ : ๓๑)

เภิรจึงติดตามหาจนพบพลี และ เริ่มสานความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นขึ้น

จากเรื่องราวของบุคคล ๔ คน ในเรื่องนี่คือ คณิง ขำ มะลิวัน และเภิร ต่างได้อ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" กันทุกคนและล้วนทำให้ตัวละครแต่ละคนต้องทบทวนถึงการกระทำที่ผ่านมาในชีวิต พร้อมกันนั้นก็ได้ออกคิดบางอย่างที่ทำให้ตัวละคร เหล่านั้นตัดสินใจบางสิ่งบางอย่างหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต่างไปจากเดิม ความสำคัญของหนังสือชื่อ "ชีวิต" จึงมีบทบาทและอิทธิพลต่อตัวละครอย่างมาก การตีความว่าหนังสือชื่อ "ชีวิต" ที่ผู้เขียนเสนอมานี้ว่าหมายถึงอะไรแน่นอน อาจจะไม่ลงรอยกันก็ได้ เพราะผู้เขียนอาจจะหมายถึงหนังสือ อันเป็นงานวรรณกรรมก็ได้ ซึ่งถ้ามีความหมายเช่นนี้จริง สิ่งที่ผู้เขียนต้องการจะสื่อก็คือ การเสนอว่าหนังสือที่ดีย่อมมีบทบาทโน้มน้าวหรือเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และพฤติกรรมของผู้อ่านไปในทางที่ดี แต่ถ้าผู้เขียนสร้างหนังสือชื่อ "ชีวิต" เพื่อเป็นตัวแทนของบางสิ่งบางอย่างซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่งมีความสมมติที่ว่า ถ้าผู้ใดเข้าไปสัมผัสกับสิ่งนี้แล้วจะเกิดผลกระทบต่อผู้นั้นในทางที่ดี หนังสือชื่อ "ชีวิต" อาจหมายถึง ประสบการณ์ชีวิต หรือการ เรียนรู้ชีวิต หรือ สัญชาติญาณฝ่ายดีของมนุษย์ก็ได้ตามแต่ผู้ใดจะตีความ แต่สิ่งที่จะสรุปได้จากเรื่องสั้น "หนังสือจากห้องสมุด" ก็คือ ผู้เขียนกำหนดให้ตัวละครมองเห็นความจริงหรือเข้าใจชีวิตโดยผ่านประสบการณ์ทางอ้อม คือ โดยการอ่านหนังสือชื่อ "ชีวิต" ๑ จึงเป็นสื่อ (media) ที่นำประสบการณ์เกี่ยวกับความจริงของชีวิต หรือ สัจธรรมของชีวิตมาสู่ตัวละครทั้ง ๔ คือ คณิง ขำ มะลิวัน และเภิร และทำให้ตัวละครดังกล่าวปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรมของตนไปในทางที่ดีขึ้น ส่วนผู้อ่านจะสรุปว่าแนวคิดของเรื่องนี้คืออะไรนั้น ขึ้นอยู่กับการตีความ "หนังสือชื่อ "ชีวิต"" ของผู้อ่านแต่ละคน ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างกันก็ได้

กลวิธีการแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ ซึ่งได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อาจสรุปได้ดังนี้

๑. นักเขียนใช้วิธีการสำคัญ ๒ วิธี ในการเสนอแนวคิดในเรื่องสั้น คือการแสดงแนวคิดโดยผ่านโครงเรื่อง และการแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง

๒. การแสดงแนวคิดโดยผ่านโครงเรื่องคือการมีโครงเรื่องช่วยกำหนดขอบเขตหรือทิศทางให้เหตุการณ์ ตัวละครและรายละเอียดอื่น ๆ ในเรื่องดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายของเรื่อง โครงเรื่อง อาจช่วยในการแสดงแนวคิดได้ ดังนี้

๒.๑ เนื่องจากสถานการณ์ในโครงเรื่อง เป็นสื่อกลางสำหรับส่งผ่านแนวคิดไปสู่ผู้อ่าน ช่วยให้ผู้อ่านรับรู้ความคิดอันเป็นสาระสำคัญของเรื่องได้จากเรื่องราวหรือสถานการณ์ที่เป็นรูปธรรม และในขณะเดียวกัน ผู้อ่านก็จะได้รับความเพลิดเพลินจากการเข้าสู่โลกแห่งจินตนาการของนักเขียนด้วย สถานการณ์ในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ ส่วนใหญ่เป็นสถานการณ์ที่ข้องเกี่ยวกับความรัก เช่น เรื่องอุปสรรคของความรัก เรื่องการเข้าใจผิด เรื่องความจำเป็นต้องเสียสละคนรัก เรื่องการพบความชั่วของคนรัก เป็นต้น ส่วนสถานการณ์อื่น ๆ พบบ้างเป็นส่วนน้อย แต่ที่น่าสนใจคือสถานการณ์เชิงข้อหรือขบถ และเรื่องการอุทิศตนเพื่ออุดมคติ เป็นต้น

๒.๒ เนื่องจากมีการสร้างโครงเรื่องให้มีลักษณะเอื้ออำนวยต่อการแสดงแนวคิด กล่าวคือ เรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ มักจะมีโครงเรื่องที่เป็นระบบระเบียบ มองเห็นตอนต้น-ตอนจบเรื่องได้ชัดเจน มีการจัดลำดับเหตุการณ์เป็นขั้นตอน เพื่อแสดงให้เห็นไม่ขัดแย้ง และดำเนินเรื่องเพื่อคลี่คลายไม่ขัดแย้งนั้นอย่างมีเหตุผล และเป็นแถวเป็นแนว ช่วยให้ผู้อ่านไม่เกิดความสับสน สามารถมองเห็นและเข้าใจจุดมุ่งหมายของเรื่องได้ง่ายขึ้น

๒.๓ เนื่องจากมีการเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องอย่างมีเอกภาพและมีความเป็นไปได้ เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะช่วยให้แนวคิดของเรื่องมีความน่าเชื่อถือ

๒.๓.๑ การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องอย่างมีเอกภาพ คือ การเสนอเฉพาะเหตุการณ์ที่มีความหมาย มีเหตุผลเกี่ยวร้อยกัน ไม่กระจัดกระจาย แต่ละเหตุการณ์จะ

สัมพันธ์กับปมขัดแย้งและการคลี่คลายปมขัดแย้ง เพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างมีความหมายต่อกัน

๒.๓.๒ การเสนอเหตุการณ์ในโครงเรื่องอย่างมีความเป็นไปได้

คือ การเสนอเหตุการณ์หรือเรื่องราวให้ผู้อ่านรู้สึกว่า เรื่องราวหรือเหตุการณ์ ดังกล่าวเป็นจริงหรืออาจเกิดขึ้นจริงได้ ปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เหตุการณ์ในโครงเรื่องมีความเป็นไปได้คือ การกำหนดให้การกระทำและอุปนิสัยของตัวละครสอดคล้องกลมกลืนกัน และไม่ว่าจะมีการกระทำหรือการคลี่คลาย หรือความเปลี่ยนแปลงใด ๆ เกิดขึ้น ตัวละครจะต้องมีมูลเหตุจูงใจเพียงพอที่จะกระทำเช่นนั้น และจากความเป็นไปได้ของเรื่องนี้จะช่วยทำให้แนวคิดของเรื่องน่าเชื่อถือขึ้น

๓. การแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่อง เมื่อนักเขียนสร้างโครงเรื่อง ให้เป็นสื่อกลางแสดงแนวคิดอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ลำดับต่อไปของการแสดงแนวคิดเพื่อให้ผู้อ่านรู้ตระหนักรู้กันอย่างชัดเจน คือ นักเขียนจะมีการแสดงให้เห็นแนวคิดในขณะที่มีการดำเนินเรื่องด้วยการแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องนี้มี ๒ ลักษณะด้วยกันคือ

๓.๑ การแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรง การแสดงแนวคิดในลักษณะเช่นนี้ เกิดขึ้นในกรณีที่เรื่องเล่า โดยผู้เล่าบุรุษที่สามประเภท (หรืออาจเป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งก็ได้) รู้แจ้งทุกประการ ที่เรียกว่า และแสดงความคิดเห็นของตนในขณะที่เล่าเรื่องด้วย เรื่องราวที่เกิดขึ้นจะนำผู้อ่านจากแง่มุมของตัวละครตัวใดก็ได้ เพราะผู้เล่าประเภทนี้มักจะเล่าเรื่องเหมือนตนเป็นพระเจ้า รู้เรื่องราวและเหตุการณ์อย่างไม่จำกัดเวลา สถานที่ และหยั่งรู้เข้าไปในจิตใจของตัวละครได้ทุกตัว แต่ที่สำคัญก็คือ ผู้เล่าประเภทนี้มักจะเล่าเรื่องในลักษณะที่รู้ตัวว่ากำลังเล่า (เขียน) เรื่องอยู่ ฐานะของผู้เล่าประเภทนี้จึงเทียบเท่า หรือ คือผู้เขียนนั่นเอง ดังนั้น การเล่าเรื่องของผู้เล่าประเภทนี้จึงปรากฏว่ามีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียน เข้ามาโดยตรงในระหว่างการดำเนินเรื่องด้วย เป็นการเอื้ออำนวยให้มีการแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรง การแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรงอาจกระทำได้ในลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ตอนต้นเรื่อง ผู้เขียนมักใช้วิธีการยืนยันว่า เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เป็นเรื่องจริง หรือ ผู้เขียนอาจแทรกความคิดเห็นเข้ามาโดยตรงเพื่อย้ำหรือชี้แนะให้ผู้อ่านสนใจ เรื่องราว หรือข้อคิดอันเป็นประเด็นสำคัญของเรื่อง รวมทั้งผู้เขียนอาจบอกความคิดเห็นหรือทัศนคติอันเป็นแนวคิดของเรื่องด้วย

๓.๑.๒ ตอนดำเนินเรื่อง ผู้เขียนมักใช้วิธีแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักกับตัวละครในเรื่อง โดยเฉพาะตัวละครเอกที่ขึ้น มีการแจกแจงคุณสมบัติ นิสัยใจคอ ข้อดีข้อด้อย ของตัวละคร

นั้น อาจจะรวมทั้งมีการวิพากษ์วิจารณ์อุปนิสัย และการกระทำของตัวละคร การวินิจฉัยคุณค่า และความคิดของตัวละครนั้น และอาจมีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเกี่ยวกับมนุษย์ สังคม ค่านิยม ฯลฯ ในส่วนที่จะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือตัวละครในเรื่อง เข้ามาด้วย

๓.๑.๓ ตอนจบเรื่อง ผู้เขียนอาจใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การแสดงความรู้สึก หรือความคิดเห็นที่มีต่อตัวละคร การตั้งคำถามให้ผู้อ่านคิดสืบเนื่องต่อไปจากเหตุการณ์ หรือเรื่องราวที่เสนอมานำ การสรุปสาระสำคัญของเรื่องให้เห็นชัดเจน และอาจมีการสั่งสอนให้ผู้อ่าน นำเรื่องราวต่าง ๆ นั้น เป็นอุทาหรณ์ในการดำเนินชีวิต หรือการย้ำว่าเรื่องราวที่เล่ามาจบลง แล้ว เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าการแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรงนี้ สามารถทำให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดของเรื่องแจ่มชัดขึ้น หรือเข้าใจแนวคิดของเรื่องได้อย่างแจ่มชัดเด็ดขาด กล่าวคือ การช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดของเรื่องได้แจ่มชัดขึ้นมัก เกิดขึ้นในกรณีที่ผู้เขียนแทรกความคิดของตนในตอนต้นเรื่อง เพื่อเร้าใจผู้อ่าน หรือมีการแนะนำตัวละคร การอธิบาย วิเคราะห์ วิจารณ์ การกระทำ ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในตอนดำเนินเรื่อง หรือการแสดงความรู้สึกต่อตัวละคร การตั้งคำถามกับผู้อ่านในตอนจบเรื่อง ส่วนการช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจแนวคิดของเรื่องได้อย่างแจ่มชัดเด็ดขาด มักเกิดขึ้นในกรณีที่ผู้เขียนบอกกล่าวสาระสำคัญ หรือความคิดหลักที่ต้องการเสนอไว้ในตอนต้นเรื่อง หรือมีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนในลักษณะของการสั่งสอนผู้อ่านอีกด้วย เรื่องราวที่เสนอมานี้เป็นอุทาหรณ์เตือนใจ หรือการสรุปสาระสำคัญหรือความคิดหลักของเรื่องไว้อย่างเด่นชัดในตอนจบเรื่อง

๓.๒ การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร คือการแสดงแนวคิดโดยผ่านการพูด การกระทำหรือความคิดของตัวละครในเรื่อง จำแนกได้เป็น ๒ วิธีการคือ

๓.๒.๑ การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร ซึ่งเป็นผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง มีกลวิธีการแสดงแนวคิดดังนี้ คือ หากผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งมีบทบาทเป็นตัวละครเอก ลักษณะการเล่าเรื่องของผู้เล่าประเภทนี้จะมีตัวผู้เล่าเองเป็นจุดสนใจของเรื่อง ผู้เล่าจะเล่าเรื่องของตนเองไปสู่ผู้อ่าน โดยที่ผู้เล่าสามารถแสดงความคิดของตนได้จาก การพูดคุยกับผู้อ่านโดยตรง การใช้จดหมาย บันทึก บทรำพึงรำพัน การบรรยายความรู้สึก การอธิบายแจ่มแจ้งเหตุผล หรือการเล่าประสบการณ์ของตนเพื่อช่วยสนับสนุนความน่าเชื่อถือของความคิดที่ตนต้องการสื่อสารแก่ผู้อ่าน เป็นต้น หากผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งมีบทบาทเป็นตัวประกอบ หรือผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์ ลักษณะการเล่าเรื่องของผู้เล่า

ประเภทนี้ จะไม่ใช่ตัวผู้เล่าเป็นจุดสนใจของเรื่อง แต่ผู้เล่าจะให้ความสำคัญอยู่กับเรื่องราว หรือ พฤติกรรมของตัวละครเอก ผู้เล่าประเภทนี้จะเล่าเรื่องในลักษณะของการได้รับการบอกเล่าเรื่อง of ตัวละครเอกจากผู้อื่น การแสดงความคิดเห็นของผู้เล่ามักใช้วิธีการสนทนา เช่น สนทนากับตัวละครเอก หรือผู้ที่เล่าเรื่องราวของตัวละครเอกให้ผู้เล่าบุรุษที่หนึ่ง ซึ่งเป็นตัวละคร บทบาทรองหรือผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์นี้ฟัง ผู้อ่านมักจะได้รับรู้เรื่องราวและความหมายของเรื่อง พร้อม ๆ กับตัวผู้เล่า หรือมีฉะนั้นผู้เล่าประเภทนี้อาจใช้วิธีการเสนอ เหตุการณ์ที่น่าประทับใจจุดหนึ่งเพื่อนำไปสู่ หรือช่วยให้การสรุปความคิดหลักของเรื่องน่าเชื่อถือ

มีข้อนำสังเกตว่าการเสนอแนวคิดโดยผ่านผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งนี้มักเกิดขึ้นในท่าทีของการแสดงให้เห็นว่าผู้เล่าประเภทนี้มีทัศนคติหรือความคิดเห็นคงที่เสมอต้นเสมอปลายตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งจบเรื่อง ส่วนการค่อย ๆ แสดงให้เห็นความคิดของผู้เล่าชัดเจนขึ้นตามความก้าวหน้าของเรื่อง หรือ การแสดงให้เห็นทัศนคติหรือความคิดเห็นจากต้นเรื่องไปสู่ท้ายเรื่องว่าแปรเปลี่ยนไป มีปรากฏอยู่บ้าง ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของผู้เล่าบุรุษที่หนึ่งซึ่งเป็นตัวละครบทบาทรองหรือผู้ร่วมรู้เห็นเหตุการณ์

๓.๒.๒ การแสดงแนวคิดโดยผ่านตัวละคร ซึ่งมีผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด ผู้เล่าประเภทนี้มีกลวิธีการเล่าเรื่องจากแง่มุมของตัวละครบางตัว ซึ่งผู้เล่าประเภทนี้สามารถก้าวล้ำเข้าไปล่วงรู้สภาพจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดได้ ทำให้ผู้อ่านเกิดความคิดความรู้สึกร่วมไปกับตัวละครเหล่านั้น คล้ายกับว่าผู้อ่านได้ร่วมประสบเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วย กลวิธีการแสดงแนวคิดของผู้เล่าบุรุษที่สาม ซึ่งมีขอบเขตจำกัดนี้ มี ๓ วิธีการใหญ่ ๆ คือ ๑) ใช้บทสนทนาเป็นสื่อแสดงให้เห็นแนวคิด เช่น ตัวละครอาจซักถาม อภิปรายโต้แย้งหรือสนับสนุนความคิดของกันและกันในเรื่องอาจมีบทสนทนาเป็นส่วนใหญ่ หรือ อาจมีบทสนทนาประกอบการกระทำอื่น ๆ บ้างก็ได้ เมื่อจบเรื่องแล้วผู้อ่านจะสรุปแนวคิดได้จากบทสนทนานั้น ๆ ๒) ใช้จดหมาย คือการกำหนดให้ตัวละครอ่าน หรือ เขียนจดหมายแสดงความคิดเห็นบางอย่างในลักษณะของการบรรยายหรืออธิบาย วิธีการนี้จะทำให้ตัวละครแสดงความคิดเห็นของตนได้อย่างกระฉ่างชัด ตรงไปตรงมา และเป็นขั้นตอน ผู้อ่านสามารถประมวลความคิดเห็นหรือเนื้อความในจดหมายเข้ากับเหตุการณ์อื่น ๆ ในเรื่องซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านสรุปแนวคิดของเรื่องได้ง่ายขึ้น ๓) โดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวละคร แบ่งออกเป็นประสบการณ์โดยตรงของตัวละคร และประสบการณ์ทางอ้อมของตัวละคร การเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงของตัวละคร คือการกำหนดให้ตัวละครเอก

ประสบเหตุการณ์อะไรบางอย่างด้วยตนเอง จากประสบการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด หรือทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ตัวละครเอก ส่วนประสบการณ์ทางอ้อม คือการที่ตัวละครเอกได้รับการบอกเล่า คำสั่งสอน หรือการอ่าน (หนังสือ) อะไรบางอย่างที่ก่อให้เกิดความคิดเห็นหรือทัศนคติของตัวละครเอก เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวของตัวละครเอก ทำให้ผู้อ่านสำนึกหรือตระหนักถึงความคิด หรือสาระสำคัญของเรื่องพร้อม ๆ ไปด้วยในเวลาเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่าการแสดงแนวคิดโดยการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวละครนี้ เป็นกลวิธีการแสดงแนวคิดในระหว่างการดำเนินเรื่องที่ ทำให้เรื่องสั้นมีชีวิต หรือ มีความลึก ผู้อ่านต้องตีความหรือถอดความหมายของเรื่องให้ได้จึงจะค้นพบแนวคิดหรือสาระสำคัญของเรื่อง

๔. กลวิธีการแสดงแนวคิดในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิด ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๔ มีลักษณะเด่นคือ การเสนอแนวคิดในเรื่องสั้นไทยเหล่านั้นเกิดขึ้นจากโครงเรื่องที่เป็นระบบระเบียบ มีการลำดับเหตุการณ์ในเรื่องที่แสดงให้เห็นตอนต้นและตอนจบ เรื่องอย่างชัดเจน ประกอบกับการแสดงให้เห็นแนวคิดของเรื่องจากการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนโดยตรงและจากการแสดงความคิดเห็นของผู้เขียนโดยผ่านการกระทำและความคิดเห็นของตัวละครในเรื่อง ทำให้การแสดงแนวคิดของเรื่องสั้นไทยดังกล่าวมีความแจ่มชัด ตรงไปตรงมา มีเหตุผลรองรับความคิดของเรื่องอย่างหนักแน่น และเรื่องราวที่เสนอมานั้นเปรียบเสมือนข้อพิสูจน์หรือเครื่องอธิบายประกอบแนวคิดให้เห็นจริง และน่าเชื่อถือ

อย่างไรก็ตาม กลวิธีการแสดงแนวคิดโดยผ่านผู้เขียนโดยตรง หรือ โดยผ่านตัวละครในเรื่องสั้นไทยประเภทมุ่งเสนอแนวคิดในสมัยนี้ บางครั้งอาจเสนอปะปนกันได้ เนื่องจากเรื่องสั้นเรื่องหนึ่งอาจจะมีกลวิธีการเล่าเรื่องที่ไม่สม่ำเสมอตลอดทั้งเรื่อง เช่นการแสดงแนวคิดโดยผ่านประสบการณ์ของตัวละครในเรื่องสั้น ซึ่งเกิดจากผู้เล่าบุรุษที่สามประเภทที่มีขอบเขตจำกัด อาจจะมีการแทรกความคิดเห็นของผู้เขียนเข้ามาโดยตรงในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างการดำเนินเรื่องก็ได้ เป็นต้น